

Тем, что эта книга дошла до Вас, мы обязаны в первую очередь библиотекарям, которые долгие годы бережно хранили её. Сотрудники Google оцифровали её в рамках проекта, цель которого – сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Эта книга находится в общественном достоянии. В общих чертах, юридически, книга передаётся в общественное достояние, когда истекает срок действия имущественных авторских прав на неё, а также если правообладатель сам передал её в общественное достояние или не заявил на неё авторских прав. Такие книги – это ключ к прошлому, к сокровищам нашей истории и культуры, и к знаниям, которые зачастую нигде больше не найдёшь.

В этой цифровой копии мы оставили без изменений все рукописные пометки, которые были в оригинальном издании. Пускай они будут напоминанием о всех тех руках, через которые прошла эта книга – автора, издателя, библиотекаря и предыдущих читателей – чтобы наконец попасть в Ваши.

Правила пользования

Мы гордимся нашим сотрудничеством с библиотеками, в рамках которого мы оцифровываем книги в общественном достоянии и делаем их доступными для всех. Эти книги принадлежат всему человечеству, а мы – лишь их хранители. Тем не менее, оцифровка книг и поддержка этого проекта стоят немало, и поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые меры, чтобы предотвратить коммерческое использование этих книг. Одна из них – это технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас:

- **Не использовать файлы в коммерческих целях.** Мы разработали программу Поиска по книгам Google для всех пользователей, поэтому, пожалуйста, используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- **Не отправлять автоматические запросы.** Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого рода. Если Вам требуется доступ к большим объёмам текстов для исследований в области машинного перевода, оптического распознавания текста, или в других похожих целях, свяжитесь с нами. Для этих целей мы настоятельно рекомендуем использовать исключительно материалы в общественном достоянии.
- **Не удалять логотипы и другие атрибуты Google из файлов.** Изображения в каждом файле помечены логотипами Google для того, чтобы рассказать читателям о нашем проекте и помочь им найти дополнительные материалы. Не удаляйте их.
- **Соблюдать законы Вашей и других стран.** В конечном итоге, именно Вы несёте полную ответственность за Ваши действия – поэтому, пожалуйста, убедитесь, что Вы не нарушаете соответствующие законы Вашей или других стран. Имейте в виду, что даже если книга более не находится под защитой авторских прав в США, то это ещё совсем не значит, что её можно распространять в других странах. К сожалению, законодательство в сфере интеллектуальной собственности очень разнообразно, и не существует универсального способа определить, как разрешено использовать книгу в конкретной стране. Не рассчитывайте на то, что если книга появилась в поиске по книгам Google, то её можно использовать где и как угодно. Наказание за нарушение авторских прав может оказаться очень серьёзным.

О программе

Наша миссия – организовать информацию во всём мире и сделать её доступной и полезной для всех. Поиск по книгам Google помогает пользователям найти книги со всего света, а авторам и издателям – новых читателей. Чтобы произвести поиск по этой книге в полнотекстовом режиме, откройте страницу <http://books.google.com>.

85

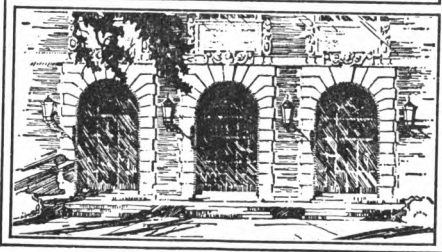
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891.85

Or9

OcUs

Кавітін
Літературный додатокъ „Дѣла“

БІБЛІОТЕКА НАЙЗНАМЕНИТШИХЪ НОВѢСТЕЙ

пѣдъ редакцію И. ВЕЛЕЯ

Томъ LII.

ХАМЪ

НОВѢСТЬ

Рожешкова
ЕЛИЗЫ РРЖЕШКОВОИ.

ЛВѢВЪ 1895.

Накладомъ редакціи „ДѢЛА“

Зъ друкарнѣ Наукового Товариства имени Шевченка
пѣдъ зарядомъ К. Беднарского

7

7

891.85
07 9
02 1/2

I.

Мавъ лѣтъ понадъ сорокъ и знати се було по кблъкохъ морщинкахъ, ще тонкими чертами прорѣзували ему высоке чоло, а котре выдавало ся ще высшимъ за-для прорѣдѣлого надъ нимъ темного и на скраняхъ вже свѣжючого волося. Але мимо сихъ морщинъ и сеи начинаючи ся сивизны, выглядавъ здорово, сильно а заравомъ и поважно. Рыбакомъ бувъ — цѣлй днѣ а неразъ и часть ночи проводивъ на водѣ, тожъ сонце, вѣтеръ и вохкй вбддыхи рѣки покрыли темною и здоровою краскою его лице, де-що за довге и за худе, але озарене парю очей зъ вельми голубою и чистою зѣницею та трохи нерухомимъ, поважнимъ поглядомъ. Рѣвножъ повагу и задумчивость знати було и въ рухахъ его высокои, стрункой, сильной статѣ.

Коли мавъ лѣтъ вѣсѣмнадцять, отецъ оженивъ его зъ дѣвкою зъ сусѣдного села, тому, що господинѣ не ставало въ хатѣ. Зъ тою своею жѣвкою, лагбдною и работницею, однакъ дурноватою и гидекою, живъ спокбйно и згбдно, але коротко, бо по кблъкохъ лѣтахъ переставалась не лишаючи ему дѣтей. Вскорѣ опбсла умеръ и его старый батько, а коли ще одиноку сестру, о дванацять лѣтъ молодшу вбдъ себе, выдавъ замужъ, самъ самѣсвнѣй оставъ въ хатѣ, на кбнци невеликого села, що сто-

*

яла на высокѣмъ березѣ Нѣмна, пѣдъ сосновымъ лѣскомъ. Волѣвъ анѣ коней не мавъ и помѣчникѣвъ до газдѣвства не потребувавъ, бо землѣ майже у него цѣлкомъ не було. Батько его вѣдъ колишнього дѣдѣча того села дѣставъ сю хату зъ великимъ кусникомъ огорода, а переважно живъ зъ ткацтва, котре черезъ якійсь часъ цвилло въ тѣмъ селѣ и приносило деякі зыски. Але вѣнъ зъ ткацкѣми кроснами, зъ низькою стелею и темными стѣцями хаты не мѣгъ зжитись. Щось тягнуло его до окомъ недостежного шляху рѣки, до синьон тишины еи въ погоду и спѣвучихъ шумѣвъ пѣдъ бурливу хвилю, до встаючого що рана надъ нею рожевого веходу сонця и вѣдѣнваючого ся въ нѣй що вечѣръ заходу. Любивъ воздухъ незаатровный, хочъ бы палкѣй або морозный; небо безкрае, хочъ бы хмарне и сумне; вже дѣтвакомъ стручавъ човна, вязавъ удки, и коли пѣдрѣсь, ставъ рыбакомъ. Давнѣйше, вертаючи зъ рѣки, стрѣчавъ въ хатѣ батька, жѣнку, сестру, неравъ сусѣдѣвъ и кумѣвъ; часомъ и до коршмы ходивъ, хочъ въ сивусѣ нѣколи не мѣгъ засмакувати, а въ танцяхъ и розмовахъ невелику бравъ участь. Теперъ, вѣдъ кѣлькохъ вже лѣтъ, хата его цѣлкомъ опустѣла; вернувши до неи, самъ доѣвъ корову, котру громадскѣй сѣльскѣй пастухъ до обрѣи ему приганявъ, самъ собѣ страву варивъ и, самотно покрѣпивши ся нею, клавъ ся до сну, щобы на другій день въ бѣльшѣмъ або меншѣмъ човнѣ поплыти на зустрѣчъ веходячѣй збрѣцѣ або утѣкаючимъ на захѣдѣ нѣчнымъ мракамъ и тѣнямъ. До коршмы не заглядавъ нѣколи и зъ людьми рѣдко сходивъ ся, крѣмъ сестры у швагра, у котрыхъ зимою, если рѣка покрылася ледомъ, мовчки найчастѣйше, пѣдъ стѣною просиджувавъ. Не можна буде сказати, щобы людей не любивъ, бо не тѣлько нѣкому не хотѣвъ шкѣдити и сваритъ зъ нѣкимъ не зачинавъ, але, противно сему и то-

му неразъ зъ помощью пришовъ, въ газдвствѣ допомогъ, або въ збанку дробной рыбки принѣсь, и каждому, хто его зачепивъ, водповѣдавъ зчливо и радо. Тольки не глядавъ людей; а навѣтъ оминавъ ихъ дещо, немовъ бы его груди и губы, въ довгихъ вандрѣвкахъ по рѣцѣ привыкли до мовчаня; себѣлько же разовъ говоривъ, голосъ его бувъ придавленный, а слова поводи лились зъ лагодныхъ губъ, що усмѣхались вельми рѣдко. Однакъ годъ було назвати его сумнымъ, противно, выдававъ ся спокойнымъ и яповни зъ всего вдоволеннымъ. Ино укладъ губъ, поглядъ, рухи его мали въ собѣ выразъ задумчивости, що ему надавало знамя поваги и повблности. О чѣмъ думавъ? Не розповѣдавъ нѣкому, але зъ скоростью блискавки, плывучи по чистѣмъ зеркалѣ спокойной воды, чи звѣльна помѣжь двома тычками, востроменными въ дно рѣки, колыхаючись на ви фляхъ, на збрицѣ, хмары, бурѣ, дуги, на крыюче ся за край дѣса промѣнне сонѣчне дѣвлячи ся, думавъ. Кругъ сего думаня мабуть бувъ тѣсный, але може глубокий, бо могло выдаватися, що сей чоловікъ цѣлкомъ потонувъ въ нѣмъ и що ему тамъ найлѣпше. Въ селѣ уважали его за нишого вѣдъ другихъ, але и за честного та спокойного чоловіка. Коли молодо повдовѣвъ, радили ему другій разъ одружитися, сю и ту сватали; але вѣнъ поглянувши разъ и другій на вказану дѣвку, хитавъ головою заперечуючо, рукою махавъ и чимъ скорше до рѣки зъ высокого берега сходивъ. Вѣдъ кумы Явдосѣ, котра и его и сватанье дуже любила, прицертый пытанями: чому жемити ся не хоче? здвигаючи раменами водповѣвъ:

— Е, що тамъ! Небо менѣ хатю, а рѣка жѣвною. Кождый по своему живѣ, а якъ грѣху нема, то кожде житѣе добре.

Жартовляво усмѣхаючи ся, докбичивъ:

— А може кумо, принести вамъ кблька рыбокъ на вечеру?

И поплывъ.

Нѣякі намовы и покусы не могли его знадити нѣ до численнихъ компаній нѣ наклонити до женитьбы. Не поддававъ ся якимъ-небудь намовамъ; видно мавъ свою волю.

Якъ-разъ сорокъ два лѣтъ на св. Павла и Петра скбнчивъ, а въ пару мѣсяцѣвъ опбсла раннимъ ранкомъ до мѣсяца рѣки, де вчера шнуръ зъ приманкою на рыбы наставивъ, плывъ, коли зъ берега почувъ проймаючій крикъ жѣночій:

— Йсусе Христе! ратуйте!

Що ино зорѣло; за човномъ, котре шмигало по рѣцѣ, надъ темнымъ лѣсомъ стоявъ яркій крайчикъ ранно зорѣ, вже золотомъ сходячого сонця обрубленный и на плесо воды, колихане раннимъ вѣтромъ, видаючій румяні пасмуги. Рыбакъ, почувши крикъ, скоро звернувъ лице до берега и найперше побачивъ якусь голубу рѣчь, що за водою плыла рѣвнобѣжно зъ его човномъ, а потѣмъ жевщину, що близъ берега выше кбстокъ въ водѣ стоячи, оба рамена до той рѣчи плывучои, чи може до него простягала.

На тлѣ зеленои горы, на котрои вершку въ гущавинѣ деревъ стояла гарна и бѣла вѣлля, въ рожевыхъ промѣняхъ раннихъ, стать еи, складна, струнка, на-пбвъ нага, зъ жалбно простягненными раменами, выглядала неначе рѣзко выдатна рѣаба. Була она напбвъ нага, бо высоко пбднесена спбдница не закрывала навѣтъ еи колѣнъ, а темный кафтанъ, зъ заточеными рукавами и широко розпахненный, вбдерывавъ цѣлі майже рамена, шю и часть грудей, котрымъ лучъ сходячого сонця надавали золотисту краску. Крѣпко чорне волосѣ пбдносило ся

въ неладѣ надѣ складною ея головою и обильными, короткими, кручеными струями падало на плече. Здалека видно было, що зъ карыхъ ея очей, на смаглявѣмъ лицѣ запалыхъ, сыпала ся грань и плыли слезы. Побачивши, що рыбаць въ ея сторону звернувъ лице, вникати почала :

— Змилуйте ся чоловіче, зловѣть сей лахъ и менѣ подайте... Ради Бога, зловѣть... змилуйте ся надѣ мною... чоловіче ратуйте !

Рѣдко у него проявляючій ся усміхъ пѣдъ темнымъ вусомъ розширивъ его губы и вже зъ нихъ не щезавъ. Може видѣ сен женщины, що мовъ жива, горячо вымальована и пристрастно начертана точка, явила ся на тлѣ ранного красвида, приємнѣсть ему справивъ ; може розсмѣшивъ его той крикъ такъ великій за-для такои дробницѣ розведеный. Плывучій по фидлахъ предметъ бувъ справдѣ малою дитячою спѣдничиною, що мовъ голуба пташка гладила плесо воды, а вѣтеръ неначе пташыми крыльцями, ея короткими рукавами порушувавъ. Рыбакъ потребувавъ лишь кблька разѣвъ сильнѣйше весломъ о воду вдарити и руку простягнути, щобы сей легкій предметъ схопити. Однакъ се выконуючи, зъ човна до воды низько мусѣвъ нахилити ся, а рухъ сей зробивъ гнучко и справно. Тѣло его, незатроенымъ воздухомъ живлене и ремесломъ гребця выправлене, заховало гнучкѣсть и бодрѣсть першои молодости. Здалека, въ своѣмъ короткѣмъ сѣраку, высокихъ чоботахъ и капелюсѣ зъ широкими крысами, выглядавъ цѣлкомъ молодо.

Зъ нерухомымъ все усміхомъ на губахъ, трохи приязнымъ а трохи насмѣшливымъ, пѣдплывъ до женщины стоячей въ водѣ и голубу мокру шматинку до неи наставивъ. Она, рамена вже опустивши, въ голоосибѣ смѣху бѣлы зубы показуючи, червѣ, впалѣ, палаючій очи

въ лице ея встромила. Теперь вбѣз доглянуть, що за-
раза за ея затоплеными въ прозрачной водѣ, золотистыми
стонами, лежала купка легкихъ мокрыхъ шматниковъ. И
якось здивованный глядѣвъ на ню. Якъ могла такъ скоро
зъ плачу перейти въ такъ веселый, що ажъ заходила ся,
смѣхъ? При тѣмъ не знати длячого, и брала вбѣз него
зъ рукъ свою голубу шматинку, и не брала, немовъ те
досягнути еи не могла, то зновъ зъ темныхъ, тонкихъ,
гнученныхъ пальцѣвъ выпускала. А все въ лице ему диви-
лась и теперь навѣтъ поглядъ своихъ палаючихъ очей
въ самѣ звницѣ ему втопила. Зустрѣвши ся зъ тымъ по-
глядомъ, рыбакъ соромливо звернувъ очи въ вышу сто-
рону. Рѣчь була незвычайна: двѣчина зъ кокетностью
смѣлою и цѣлавою глядѣла на мужчину, а мужчина со-
ромливо вбдвертавъ вбѣз нен очи. Але усмѣшка зъ устъ
ему не сходила. Не на ню, але на що-разъ ббльше го-
лубѣй филѣ рѣен дивлячись, промовивъ:

— Но, берѣтъ вже свою шматинку; менѣ пора
плыти. Було чого такъ голосити! Гадавъ бы хто, що
Богъ знаа, яке нещастье васъ спбткало!

— Ага! було чого голосити! — клинула она, по-
лучивши якось спеціально разомъ и набуренье и жарто-
влывбсть — була бы менѣ бѣда, если бы та шматинка,
борони Боже, пропала. Вже три днѣ, якъ менѣ панѣ
спокойности не дае зъ тымъ правьемъ дѣточихъ рѣчей...
Вчера вечеромъ выпраламъ, а нинѣ длятого такъ ра-
ненько встала, щобы ихъ въ рѣцѣ переполокати. Ажъ
тутъ маашь! оденъ взявъ и поплывъ!

Въ човнѣ, на вузкѣй лавцѣ сидячи, слухавъ еи мо-
вы, скорон, живон, въ котрой слова немовъ здоганыли ся
и напирали на себе. Сказавъ, що дальше плыти мусенъ,
але не вбдплывавъ. Не глядѣвъ на ню, але знати було,
що слухавъ пыльно еи тонкого и дещо острого голосу.

— А хто вы такі? — поспытавъ.

— Я?

На верхъ горы и на бѣлыючу надъ нимъ стѣну
вилъ рукою вказала.

— У тыхъ панѡвъ, що тутъ на лѣто прывѣхали, въ
службѣ стою за покоѣвку... Взяли мене зимою... и до
квѣцця лѣта ще у нихъ перебуду... а якъ осенею до мѣ-
ста повернуть, вѡдправлю ся... довше, якъ до осени,
не хочу...

— А чому-жъ то? чи дуже сварять? — перебивъ
усмѣхаючись.

Выпрямилась, спаленѣвши наразъ, блыснула очима.

— О! най бы лишь попробували! На сварку есть
лайка! Я не така, щобы дала себе обидити! Батько мѡй
въ канцелярѣи служивъ, зъ доброн фамиліи походжу, и
най бы мене хто лихимъ словомъ скривдивъ, то я бы ему
такъ вѡдтала, що и десять лѣтъ попамятавъ бы. А хочъ
бы и до суду... бувала я и въ судахъ! Не налякаю ся!

Теперь зъ зачудованьемъ и майже перестрахомъ на
ню глядѣвъ, але скоро зновъ очи вѡдвернувъ, бо зъ ру-
мянцѣвъ сеи женщины и блыскавокъ еи очей жаръ на
него падавъ.

— То и чого-жъ вѡдправляты ся? — поспытавъ.

— Чому? Отъ такъ собѣ! Вже то я нѣгде довго
выбути не можу. Щобы не знати яка добра служба, въ
одномъ мѣсци все наскучитъ ся менѣ и *adie!* На Берди-
чѡвъ, дробными буквами до мене писати! Така то вже
моя натура! Але я дуже хотѣла бы знати, хто вы
такі?

— Хто я такій? Отъ цѣкавѡсть! Хробакъ...

И залумчиво усмѣхнувъ ся, она голосно зарего-
талась.

— Нема чого смѣяти ся — говоривъ звѡльна — чоло-

вѣкъ а хробакъ — мала рѣзница! хробака рыба ѣсть а чоловѣка земля. Чи панъ, чи хлопъ, чи король, чи наймитъ, каждого земля мусить зѣѣсти, якъ рыба хробака. Овъ що!

Слухала цѣкаво, зъ трохи розтвореною губою, а коли замовкѣ, замѣтла:

— Розумно говорите, але сумно. Що тамъ про смерть думати, коли в жити часомъ добре... не завсѣгды, але часомъ... добре! А чимъ то займаєте ся?

— Рыбу ловлю.

А де-жь мешкаете?

Назвавъ село, де мешкавъ.

— Мужикъ? — немовъ вагаючись поспытала.

Притакуючи кивнувъ головою.

— Дивѣть ся добрѣ люде! Якъ жию, такъ довго я ще нѣ зъ однимъ мужикомъ не говорила! А чому-жь говорите не по хлопски?

— А чому-жь менѣ не говорити такъ само, якъ вы... коли вмѣю?

— Но, и чи видѣвъ хто щось такого! Мужикъ, а такій кречный, розумный! А знаете, що зблизька далеко старше виглядаєте, якъ здалека? Коли-сьте посередъ рѣки були, я гадала, що то молодой хлопець плыве, а теперъ бачу, що вамъ певно вже и за сорокъ лѣтъ буде.

Дивувала ся, реготала, руками розмахувала, одною то другою ногою выкидувала въ гору малѣ струѣ воды; неначе дрогаюча искра, мѣнилась передъ нимъ золотистою краскою тѣла, чорністю волося, жаромъ очей и бѣлостью зуббѣвъ.

— Се нѣчо — докинула — хочъ и сорокъ лѣтъ маєте, гарный зъ васъ мужчина.

А говорячи се, голосу не понизила, очей не опу- скала, протввно, темпою, гвучкою рукою оперла ся о

край човна, немовъ бы приблиэнтись хотѣла або затримати его при собѣ бажала. Але и вбнѣ вже переставъ соромливо поглядѣ вѣдъ неи вѣдвертати. Зѣ розтвореною трохи губою вдвлявъ ся въ ню, немовъ въ дугу. Она рѣвножь зблизька не такъ молодо выглядала, якъ здалека. Лице еи зѣ худощавыми и гарно закровными чертами було збывале и помняте, краска нездорова, великй очи глубоко пѣдъ чоломъ впали, на котрѣмъ кѣлька тонкихъ чорныхъ волоскѣвъ перехрещувались зѣ такъ само тонкими якъ волосѣе морщинками. Мала на певно лѣтъ трицять кѣлька, котрѣ, знать, не по рожахъ ѣй переходили. анѣ не купали ся въ хрусталахъ. Лишь була въ нѣй веселбсть, гнучебсть, живбсть помѣни и въ очахъ, рухахъ, усмѣху, а навѣтъ въ помнятѣй красцѣ лица щось такого, що поглядѣ цѣпило и тягнуло до неи. Було такожь въ нѣй незвычайне, але вражаче получене прикметѣ, на вѣдъ цѣлкою суперечныхъ: розбурханой силы тѣла и его нездоровля, розгуканой майже сваволь и великого терпѣня. Если неразъ затиснула дробнѣй губы, а очи еи набирали мрачного взгляду, можна було думати, що сердце еи дрожить вѣдъ затавного болю чи злости.

— И не скучно вамъ разъ-въ-разъ плывати и рыбу ловити? — рукою о край човна опираючись, поспытала.

— Де тамъ скучно! добре! — вѣдповѣвъ.

— Возьмитѣ мене коли зѣ собою на рѣку... отъ такъ, на годинку, на двѣ... нѣколи не приходило менѣ такъ довго плывати, а завсѣгды у мене якась страшна цѣкавбсть сего, що еше нѣколи не бывало... Коли-бъ вы знали, якъ менѣ тутъ скучно... скучно... скучно!..

— А чому-жь такъ скучно? Роботу чейже маєте...

— Ще бы нѣ! Роботою лишь тутъ и жити треба; Я у панства одна, а кухарка друга, бѣльше нѣкого нема;

анѣ фѣрманна анѣ лѣкая не тримають. Панѣ старый, все лишъ книжки читает; панѣ зѣ злости, що панѣ старый, чѣпает ся всего и якѣ сорока скрегоче: все ѣи зле, незручно, то за скоро, то за поволи, то за зимно, то за горячо.. Дѣтвакѣвѣ ажѣ трое, и такѣ прикрѣи, що наѣ Богѣ боронить! Гостѣ майже нѣколи не бувають. Отѣ лишъ неначе той кѣнѣ вѣ кератѣ, крути ся тай крути вѣдѣ рана до вечера и все одно и то само... доброго слова навѣтъ не почувшь, людского лица не побачишь... щобы те село чорты взяли! вѣ мѣстѣ лѣпше!

Слухавѣ зѣ увагою, потѣмѣ поважною и повѣльною своею мовою вѣдповѣвъ:

— Е! нема чога села проклинати. Доброму всоуды добре, а злomu зле..

Спалахнула властивымѣ собѣ горячимѣ и скоро зникающимѣ румянцемѣ.

— Значить ся, що я зла!

Ажѣ задрожала цѣла, и, сплюваючи вѣ воду, сказала до себе:

— Отѣ хамѣ!

Не чувѣ а може слова еи цѣлкомѣ его не вразили, рукою звѣльна махнувѣ: — Еѣ нѣ! А зѣ-вѣдки-жѣ менѣ знати, чи вы злѣи чи добрѣи? Я такѣ собѣ сказавѣ.. А коли-жѣ хочете, щобы я по васѣ приплывѣ?

Вѣ здавленныхѣ губахѣ и мрачнымѣ еи поглядѣ доглянувѣ сей корчѣ болю чи злости, котрый надававѣ ѣи не даючи словами описати ся выразѣ терпѣвнѣя; жаль еи стало. Крѣмѣ поваги и задумчивости, вѣ прозрачныхѣ его очахѣ бувала такожѣ неразѣ и глубока милосердѣвѣсть.

— Все на свѣтѣ, однѣи другихѣ вѣдѣти, тожѣ не диво, що и васѣ якась бѣда ѣсть, чи я знаю яка? Если хочете провезу васѣ трохи по рѣцѣ, щобы повеселились. Чому-жѣ

нѣ? Човна вѣдъ того менѣ не убуде? Котрого дня по васъ приплыти?

— Въ недѣлю, ой, будьте ласкаві, въ недѣлю приплыньте!.. Панство зъ дѣтми до мѣста поѣдутъ, а я самѣсенька дома лишъ зъ кухаркою остану ся... Ой якій зъ васъ добрый чоловѣкъ! Най вамъ Богъ се вынагородить! Ожъ то буду бавитись! Но! и не надѣяла ся я, що на тѣй пустини нинѣ таке приемне знакомство зроблю...

Похвалы еи, знать, лестили его, а може ще зъ якои иншои причины були ему приемні, бо усмѣхавъ ся щоразъ ширше и цѣлый немовъ вѣдроджувавъ ся въ тѣй еи скоро по смутку и гнѣвѣ наступаючѣй говѣркѣй веселости.

— Въ недѣлю приплыньте... нинѣ що? середа! Ай! Чотири ще днѣ! Ба що-жь робити? На що доброго и пождати варто. Ото собѣ на Нѣмнѣ погуляемо! А теперъ бувайте здорові, до побаченя, бо въ ноги страшно зимно!

— Е, вода тепла! не химеруйте! — зажартувавъ.

— Е, нѣ! ноги цѣлкомъ здубѣли, и до дому летѣти треба самоваръ наставляти, бо якъ проснуть ся, а самовара не буде на столѣ, зачнуть скреготати якъ сороки. До побаченя. Дякую.

Стопы еи, мовъ рыбы, плюснули у водѣ, два скоки зробила, и на пѣсковатѣмъ березѣ схилившись, купу легкихъ шматинокъ зъ воды выймала. Вѣнъ легко воду весломъ загортавъ и дуже звѣльна вѣдплывавъ. Спорый вже кусень вѣдъ берега вѣдплывъ, коли почувъ за собою кликъ:

— Пождѣть, чоловѣче, гей! — пождѣть!

Оглянувъ ся; човно стануло на фили. Цѣла облита лучама сонця, котрого колесо вже вповни на краю неба яснило, стояла она зъ ще бѣльше нѣжъ попередъ розки-

ненымъ волосемъ, зъ купю мокрыхъ шматинокъ въ рукахъ и кликала до него :

— А якъ зветесь? якъ зветесь?

— Павло Кобицкй — вдкликнувъ.

— А я Франка Хомцбвна! — закликала въ останье и бѣгцемъ пустялась по зрошенбй травѣ на верхъ горы. Посередъ горы пристала, за човномъ що мчалось въ даль, поглядомъ кинула, зъ-поза блѣдыхъ еи вже привялыхъ губъ блыснули бѣлы зубы.

— Гарный хамъ! хочъ не такй вже молодой; але гарный и якйсь такй милый!...

Голову схлила, палцями скубла мокрй шматинки, задумалась.

Въ недѣлю анѣ на хвилью не вдходила вдѣ вкна кухнѣ, зъ вдеи можна було бачити Нѣменъ. За тыхъ чотири днѣ ще ббльше змаряѣла и повѣки, ще ббльше потемнѣли. Обута въ тонкй малй черевники, въ накрохмаленбй спбдниця азъ ясного перкалю, въ жовтбй шовковбй хустинцѣ, на гладко нинѣ причесанбмъ, але такъ якъ и тогдѣ розпущенбмъ, недовгбмъ волосю, сидѣла мовчки, нерухомо зъ затиссеными губами, вдвляючись въ рѣку. Въ домѣ було пусто и тихо. Стара кухарка надармо нинѣ, пораючись въ кухню, свою подругу до розмовы призывала; тожь, обѣдъ зѣввши, хусткою лице вдѣ мухъ заслонила и уснула. Франка не ѣла нѣчого, зрана склянку чаю выпила, а коли до обѣду прийшло, пару разбѣ ложеу до устѣ пднесла, а вдтакъ зъ гукомъ на тарѣль нею кинула та зновъ коло вкна присѣла. Видно було, що ѣда нинѣ не могла ѣй крбзь горло перейти. Чимъ ббльше минало годинъ, тымъ ббльше огортала еи нетерпеливбсть. Ногою о землю тупала; а на ирачнбмъ лицѣ бѣлы еи зубы блыснули кблька разбѣ въ злобнбмъ, погбрдлибмъ усмѣху.

— Не приѣде, може и не приѣде! дурень! хамско!

Наразъ цѣла вѣдъ стѣпъ до головы задрожала и зъ стѣпца збравшись, крикнула:

— Ёде! далеебб' ёде! — мовь божевоѣльна зъ дому выскочила, мовь пташка зъ зеленои горы злетѣла и на пѣсковатѣмъ березѣ станувши, цѣла въ кровавѣмъ румянци, махаючи до пѣдплываючого човна руками, кликала:

• — Добрий вечѣръ! добрий вечѣръ! А чому-жь такъ пѣсно? я гадала, що панъ Павло не дотримае обѣцянки и цѣлкомъ вже не приѣде. Чи то гарно, щоби я на васъ такъ довго ждала? чому такъ пѣсно?

Видно було по нѣй, що за забавою и приємністю, за вражѣньемъ, яке робивъ на нѣй чоловікъ, що припавъ їй до вподоби, готова була на край свѣта легѣти та що бракъ того всього мѣгъ єи до крайнои розпуки довести.

Поплыли. Зъ-разу бояла ся воды, до котрои не-выкела и за кождымъ разомъ, якъ лишъ човно сильнѣйше стало хитатись, она пискливо кричала, хапаючи раменъ и одежи свого товариша. А єго то бавило. Вѣнъ не подумавъ навѣтъ нѣколи про се, щоби хто-небудь мѣгъ вѣдчувати на водѣ яку-небудь тревогу. При тѣмъ, коли зъ страху кричала, выгивала ся на обѣ стороны, руки вытягала, и тогдѣ ставала похожа де-що на елястичну, гнучку, м'явкяочу вѣтку а де-що на перелякану дитину. Тожъ стараючи ся єи успокоити поважними за-певненями, що нема небезпечности, засмѣявъ ся такъ голосно и сердечно, якъ се може єму лучило ся ледви кѣлька разѣвъ въ житю. Але и она, видячи, що човно мимо безперестанного колихання не перевертало ся, успокоилась и вскорѣ зачала знаменито бавити ся. Вода

була тыха, голуба, заходзячымъ сонцемъ легко позолочена, вкрыта несчислимымъ множаствомъ морщинокъ, котры мовь бы адогавяли одна другую, рбвномърно, безъ шуму, часомъ лишь пѣнячись перлінкамі бѣлыхъ каплянокъ, або поблыскуючи дробнымі огнікамі. На край човна похилена, Франка свавольно темною малою рукою ловила тѣ на водѣ появляючы ся перлінки и огніки, а потѣмъ цѣкаво и зъ прыятносьцю глядѣла, якъ зъ-помѣжъ палцѣвъ вытѣкали струѣ розтопленого хрусталу.

— Ай-йой! — заклікала — кобы то навязати и зробити зъ того пацьорки на шыю и кульчички! Одва моя панѣ мала такі пацьорки и кульчички... гаворили, що зъ хрусталу и що дорогі, а менѣ такъ до вподобы припадали, що я не могла вытримати, и якъ лишь панѣ зъ дому выходила, а мене до якои компаніи запресли, за всегды ихъ на себе накладала...

— То эле робилісьце — замѣтивъ Павло.

— Отъ, прецѣ я ихъ не вкрала, а навѣть не надкусила... Поверну бувало дѣмбѣ, здѣйму, на мѣсци положу и знаку нема, що я брала.

— То що зъ того? а все-жъ вы брали чужу власнѣсть, а Панѣ Бѣгъ того робити не дозволилъ. Я бы встыдавъ ся и що-небудь чужого рушити.

Жартовливо поглядаючи на него, повну пригорщу воды набрала, хлюпнула ему въ лице та голосно зареготалась.

— Ой, ой, якіі!

Не мѣгъ нѣразъ при тѣй дѣвчинѣ поваги своєї утримати. Лице рукавомъ сѣрака обтираючи, зновъ засмѣявъ ся.

— Правда дитина! А бодай васъ! ажь чудно менѣ, що такі, якъ вы, е на свѣтѣ.

Она задвинула ся въ той хвили надъ великою купиною розложеного на водѣ листья, по-надъ котрымъ д'горѣ стремѣли жовтѣ и бѣлі чашки водныхъ ледій, и кружляла безлѣчь малыхъ ластовокъ. Кожда зъ тыхъ пташинокъ двоилась въ зеркалѣ воды

— Ой, скѣлько тутъ ихъ! скѣлько тутъ тыхъ птахѣвъ!

Ще бѣльше выхиливши ся зъ човна, збрвала жовту делію и мокре ей было прикрѣпила до корсета.

— Пахне! — докинула зъ пріемностью, а заразы падцемъ вказуючи якусь точку на рѣцѣ, закликала:

— А се що?

Бувъ се мабуть великій щупакъ або сумъ, що притьмомъ кинувши ся по-надъ воду, заразы скривъ ся пдѣ нею, лишаючи по собѣ широко розбурхані круги.

— Ага, ты тутъ — усмѣхнувъ ся Павло, дивлячись на зворушену точку воды — не довге панованье твоє. Завтра тебе зловлю.

Показувавъ їй потѣмъ по черзѣ скриню, до половини стоячу въ водѣ, де тримавъ дробні, на приманку зловлені рыбы, а до котрой середины черезъ подѣрвлені боки наплывала вода, рыбамъ до житя потрібна. Другу таку, тѣльки далеко бѣльшу скриню, для збереженя свѣжости ловлѣ, призначеной на продажъ, мавъ близько своєи хаты. Зъ великимъ зацѣкавленьемъ почала его выпытувати де товаръ свѣй продає и кѣлько має заробку; а коли вѣнъ радо и зъ звычайнымъ своимъ спокоемъ все, про що хотѣла дѣзнатись, розповѣвъ, губы стиснула и головою мрачно похитала.

— Добре вамъ — зѣтхнула — хату свою маєте, и заробокъ не согрѣшь... Якъ панъ собѣ жити можете. То цѣлкомъ що иншого, якъ цѣле житье волочити ся зъ

службы на службу, чужій куты выграти, вѣдъ людскихъ гримъ зависти и людскѣй злости переносити. Бываетъ неразъ, що чоловікъ забавить ся и приємности яконсь зазнае, але все-жь най таке житъе чорты возмуть... нужденне!

— Бурлацке житъе! лихота — двлячись на ню та похитуючи головою, промовивъ Павло. И зновъ жаль ему еи стало.

— Може хочете высѣсти трохи, та походити по тѣмъ островъ? — поспытавъ.

Ажь затрѣпотала цѣла зъ радости.

— Ой, добре, добре! Причалѣтъ до того острова! якій гарный островъ! ахъ, якъ ту пахне! Зъ чого ту такій чаровній пахоцъ? Такій пахоцъ, що ажь въ головѣ крутить ся...

На самѣй серединѣ рѣки, мѣжь глиневатимъ берегомъ островчика зъ одной стороны, а темнымъ лѣсомъ зъ другой, на позолоченѣмъ блакитѣ воды лежавъ круглавый шмать землѣ, высокою дѣванною та бѣлыми гвоздиками верытый. Велитѣ-дѣванны, на цѣпкихъ былахъ, покрытыхъ волохатымъ листѣмъ, подносили высоко величезнѣй китицѣ, а доломъ росло таке мможество гвоздикѣвъ, що зъ далека здавалось, немовъ бы островъ снѣгомъ бувъ верытый. Тожъ уносивъ ся зъ него и далеко по рѣцѣ розливавъ ся запахъ солодкѣй, крѣпкѣй, лѣсной, зъ котрымъ лучились ще пахоцъ зелъ, що лелійнымъ и рожевымъ шляхомъ стелили ся у стѣпъ противоположного лѣса.

Франка мовъ божевѣльна, мовъ пьяна, бѣгала по островѣ, рвала гвоздики, нюхала, заквѣтчувала волосѣе, зъ котрого вже давно зсунула ся жовта хустка, повными пригорщами зъ звѣжкимъ смѣхомъ кидала ихъ на Павла. Вѣнъ поволн нахлялюючи ся та простуючись, пильно ро-

бивъ зъ нихъ китицю. Неразъ зъ сего острова приносивъ такий бѣлѣ китицѣ, та ставлявъ ихъ въ маломъ збанку на вѣнѣ своей хаты, або сестрѣ вѣддававъ, щобы ними прикрасила святый образъ. Натѣшивши ся гвоздиками, Франка майже пропада въ лѣсѣ дѣванны. А росо еи въ одномъ мѣсци такъ багато, що тѣльки ясна спбдница дѣвчины въ тѣй зелено-жовтѣй гущавинѣ поблскувала. Павло переставъ рвати гвоздики, руки опустивъ и призадумавъ ся. Франка, немовъ той птахъ шелестячи въ гущавинѣ, що хвила голову зъ нею выставляла, а голосъ еи тонкій, острый розлягавъ ся безъ шпину.

— Але-жь зѣлье! бо зѣлье! вѣдъ чоловіка выше! якъ лѣсѣ! що то за таке зѣлье?

— Медвеже ухо — пояснивъ Павло.

Мало, помало на загорѣлѣ щоки его выступавъ румянецъ, немовъ бы вѣдблескъ кровавой хмарки, що по соняшникѣмъ кружѣ, скрывшомъ ся вже за лѣсомъ, на небѣ полишилась.

Свавбльно, хильцежъ Франка выбѣгла зъ гущавины бадиль, зъ помѣжъ котрыхъ кѣлька заколихало своими жовтыми китицями. Зъ палаючимъ лицемъ, зъ волосьемъ повнымъ бѣлыхъ гвоздикѣвъ, зъ хусткою на плече зсунушою ся, при одномъ зъ нихъ пристанула и великій листокъ беручи въ руки зновъ говорила:

— А! то справдѣ! цѣлкоу мовъ ухо якои звѣрны. Таке волохате, мягоньке, маленьке, мовъ оксамитъ. У одной мови панѣ бувъ такий песикъ, що мавъ якъ-разъ такий мягонькѣй, оксамитнѣй уха.

Любувалась мягкою, пухлатою поверхнею листка, гладила его и пестила долонею, цѣлкоу такъ, мовъ бы вѣнъ справдѣ бувъ якимъсь малымъ звѣртемъ. Наразъ звернула ся до Павла, просто до него подскочила, и обѣ

*

руки поклавши ему на рамена, впалі свои очи, въ вох-
кбй мрацѣ розмяклі и пригашені, пѣднесла.

— Якъ тутъ добре, гарно и весело! — еликнула —
якій зъ васъ добрый чоловѣкъ, що бѣднбй дѣвчинѣ и не-
знакомбй зробили таку приемнбсть! Я, бачите, маю таку
натуру, що дуже вдячна буваю, если менѣ хто що до-
брого зробить.

Але въ тбй хвили, зъ тымъ повбльнымъ, поважа-
нымъ чоловѣкомъ стало ся щось чудного. Румянець, що
попередно покрывавъ ему щоки, теперь розливъ ся ажъ
на чоло, тй голубій и спокбйній звичайно очи стемнѣли и
замигали майже мрачнымъ блескомъ. Въ сильнй рамена
ви нѣвжну стать обнявши, до грудей притиснувъ и вже
голову надъ нею схиливши, губы до губъ наближавъ,
коли, чудно звинна, выховзнула ся зъ оббймбвъ и вѣд-
скбчивши, зновъ пѣдъ дѣваннами станула. Рукою очи
прислонила та трохи зъ гнѣвомъ, а трохи зъ смѣхомъ
закликала:

— Ади якій! Здає ся добрый, вѣвчливый, а такій
самъ якъ и всѣ. За то, що на прогульку повѣзъ, заразъ
хоче заплаты.

Тй слова, знать, болучо его вразили, бо схаменувъ
ся, головы рукою дотрунувъ ся и по мужицки про-
шептавъ:

— Отъ тобѣ на! ось що выдумала!

Лагбдно взявъ ся за руку.

— Дурница, — зъ заклопотаньемъ зачавъ, — або
я що такого думавъ? Най мене Богъ вѣдъ такого грѣху
боронить, чтобы я зъ такою гадкою возивъ васъ на прогуль-
ку! Отъ такъ, дуръ якійсь до головы прийшовъ. Не гнѣ-
вайте ся и будьте спокбйній. Сядьте собѣ и вѣдпчинѣтъ,
а я за той часъ човно тутъ притягну и заразъ васъ до-
мбвъ вѣдвезу...

На гвоздикахъ усѣла та зъ цѣлой силы за поли сѣрака его хопала руками.

— Я не хочу домбвь! — кликала. — Якій то дѣмъ! Пекло не дѣмъ! Не йдѣть вѣдъ мене! Змилосоудѣть ся, не йдѣть! Я бы зъ вами анѣ на хвилину не розлучалась; я бы за вами у воду скочила! Сядьте коло мене, сядьте!

Зъ губами, трохи зъ зачудованя и змѣшаня розтвореными, однакъ унятый си словами, присѣвъ коло неи.

— Блиаше — просенла — блиаше присуньтесь... отъ такъ, близѣсенько.

Тягнула его доти, доки рамя его не доторкнуло си рамени, по чѣмъ притихла и очи впалила въ рѣку, що заразъ пѣдъ ихъ стопами коло пѣсковатого берега острова котила свои сталевѣй воды. Не була она вже голубою, бо смеркало, небо поблѣдло та лишъ плывучѣй по нѣмъ ясні облячки въ сталевѣй си пучинѣ поблыскували серебромъ.

— Язъ та вода плыве... плыве... плыве — прошептала Франка и майже упокоючу мрѣю чути було въ си ослаблѣмъ голосѣ.

— Скажѣть менѣ... — задумчиво почавъ Павло, и наразъ замовѣъ та въ гущавинѣ гвоздикѣвъ пальцями ставъ перебирати.

— Чого хочете? — поспытала.

— Скажѣть менѣ, хто вы такѣй, и яке ваше житѣе вѣдъ уродженя було? Чи то вы... ну... що то вы такого. о той заплатѣ...

Наразъ вырвавъ зъ пѣску цѣлу жменю гвоздикѣвъ и зъ незвычайною у него злостью прошепотѣвъ:

— „Кабъ тебе!“! кѣлкомъ языкъ въ губѣ становувъ, такѣй встыдъ!

Франка выпрямилась и скоро, живо заговорила:

— Если хочете, то все вамъ розкажу: хто я и яке. Коли добрый чоловікъ пытае ся, то чому не розповѣ-

сти? Одного вже не повстыдаюсь певно, то своен рѣднѣ. У дѣдуня два дома власнѣ були, батько въ канцелярїи служавъ, тѣточного брата маю богатого, пребогатого! Въ однѣмъ великѣмъ мѣстѣ адвокатомъ есть, зве ся Ключкевичъ, жѣнку такожь зъ паньского дому взявъ и живе якъ панъ. Отъ яка въ мене рѣдня. Сороцѣ зъ-пѣдъ хвоста я не выскочила, а що въ наймы пѣшла, то вже така моя доля нещаслива... Родичѣвъ гблятавъ Господь менѣ давъ...

— О, на родичѣвъ грѣхъ таке говорити! — майже зъ перелякомъ замѣтивъ Павло.

— Отъ! — вѣдрѣзала — у васъ всео грѣхъ! а у мене, що правда, то правда. Я нѣколи не брешу. Послушайте ино самѣ, чи не правда?

Поправила ся на своѣмъ цѣточнѣмъ сидженю. вытягнулась такъ, що еи ноги, обути въ прунелевѣ черевии, выставали по-надъ воду. Якъ та вода, такъ и еи шова, плавна, жива, зъ реготомъ и зѣтханьемъ перемѣшана, лилась безъ впиу, безъ впиу.

Дѣдъ еи, онгородскѣй мѣщанинъ, мавъ два власнѣ дома — певно домики, бо таку навела улицу, при котрѣй лишъ самѣ деревляннѣ клѣтки стоять, — и ще за житя вѣддавъ сына до канцелярїи. Канцелярїйннѣй урядъ еи батька мусѣвъ бути найбдраднѣйшѣй, бо пенсію бравъ маленьку и часто въ подертыхъ чоботахъ ходивъ. Тымъ ббльше въ подертыхъ чоботахъ мусѣвъ ходити, бо бувъ паниця. За молоду ще, мабудъ въ злыхъ компанїяхъ, пити полюбивъ, а вѣдтакъ, щоразъ меншу въ тѣй пристрасти мѣгъ затримати мѣру. Мати була зъ доброго дому, Ключкевичѣвна, на фортепанѣ навѣтъ грати умѣла и, коли ще мала фортепанъ, то якъ зачне бувало грати яку польку або мавура, то ажъ на двохъ улицахъ всѣ чуютъ. Гарна собѣ була, прибиратисъ страшно любила и

— кавалірівъ. Тожь неразъ бывало у нихъ дуже весело. Якъ батька дома нема, походятъ ся, грають, співвають, танцюють, а вѣдтаєть батько приїде, пивный або и нѣ, гостей порезганяе а матѣрь высварить або выбе. Зѣ-разу лишь сваривъ, а дальше то вже и бивъ. Шѣсть лѣтъ Франка мала, коли першій разъ побачила, якъ мати зѣ каваліромъ цѣлувалася, а вѣсімь, коли мати до рѣднѣь своєї вѣдъ мужа утѣкла. Тогдѣ она и два єи старшій браты почали жити, якъ тѣ воробцѣ, що стѣлько зѣддять, сѣдѣлько зерна захоплатъ, и стѣлько загрѣють ся, сѣдѣлько имъ удасть ся пѣдъ яку стрѣху влетѣти. Милосердили ся люде надъ ними, то сѣй, то той накормивъ и на якійсь часъ пригорнувъ. Хлопцямъ лѣпше було: оденъ, коли трохи пѣдрѣсь, до войска поступивъ, а другій до мулярки пѣйшовъ, хочъ се и не лицювало зѣ єго уродженъемъ, але що-жь робити? зѣ нужды! Недовго той зѣ тѣмъ прииженю поживъ. Блѣднѣкій бувъ и тоненѣкій, якъ той хробачокъ; разъ єму знать голова на руштованю закружилася, впавъ на брукъ, покалѣчивъ ся страшно и, хочъ на разѣ єго вылѣчили, незадовго опѣсля умеръ. Старшій жовнѣръ, на край свѣта повандрувавъ, и слухъ про него загибъ. Хлопцѣ отъ, якъ хлопцѣ — завсѣгды имъ лѣпше на свѣтѣ; але она правдиве пекло зазнавала и зѣ батькомъ, и зѣ голодомъ, и зѣ холодомъ, и зѣ тыми дурнями, що то, коли она щопино дванацять лѣтъ мала, давали їй цукорки и орѣхи за се, щобы позволила себе цѣлувати. Говорили, що гарна, и їй се подобало ся, тѣльки они самѣ не припадали тогдѣ їй до вѣподобы; бояла ся ихъ дуже и, вырѣкаючи ся навѣтъ орѣхѣвъ и цукоркѣвъ, скрывала ся вѣдъ нихъ, якъ могла. Але цѣлкомъ скрити ся не могла, бо часто на улицю выходила, то зѣ дѣтьми бавилася, то до до-

брыхъ людей, хлѣба кусничокъ або пару полѣвъ на опалъ ходила просити.

Домы батько вже давно попродавъ, а грошѣ ще зъ матерію разомъ протратили. А мати, кѣлька лѣтъ у своен рѣднѣ перебувши, назадъ до батька вернула. Бо то дядько Ключкевичъ умеръ тогдѣ; а дѣти его розбѣгли ся по свѣтѣ (одець сынъ въ великомѣ мѣстѣ адвокатомъ теперь, богатый пребогатый!) Не було вже де сидѣти, до чоловѣка вернула. Але батько вже тогдѣ службу въ канцеляріи втративъ, до рѣшты рознавъ ся, и на той дуръ, що то зъ горѣвки походить, въ-пѣвъ року похорувавши, въ шпитали умеръ. Мати ще три лѣта жила, страшно бѣдна и змарнѣла. Роботы всѣлякѣ робила и по домахъ розносила. Часомъ и бѣлье до шитя брала. О кавалірахъ вже тогдѣ цѣлкомъ не думала, цѣлыми ночами кашляла и плакала, еи такожь при собѣ тримала, читати и шити учила, а передъ самою вже смертію о службу постарала ся для неи у одной панѣ, и до тоа панѣ еи припрывадивши, до вѣгъ припала та о опѣку просила.

— Отъ безталанна! — замѣтивъ Павло.

— Ага! — зъ завязтьемъ ненавистнымъ крикнула Франка, — а грошѣ тѣ, що за дома ваяли, разомъ зъ батькомъ на одяги и каваліробѣ протратила, а насъ троє, якъ щенята покинувши, сама до рѣднѣ на выгоды и роскошѣ утѣкла. То и що-жъ, що схаменула ся пѣавѣйше и передъ смертію трасла ся надб мною, якъ курка надъ курятемъ? Я вже йй нѣколи того не простила, ще она перше на мою згубу выправляла. Велика рѣчь, що схаменула ся тогдѣ, коли вже на нѣй лишь шебра и кости лишились, а нѣхто навѣтъ и глянути не хотѣвъ въ еи сторону. И тогдѣ, щобы лишь хто бувъ палцемъ кивнувъ на ню, то полетѣла бы, а про мене бы зновъ забуде... О, йей, якъ бы полетѣла! вже я знаю, вже я еи добре

знала! Тільки що Богъ и люде оставили ви, то она до мене прилѣпила ся... а перше якъ!... Щобы такихъ матерей свѣтъ не бачивъ!

— То правда! — „Кабъ гетакихъ“ матерей свѣтъ не бачивъ! — зъ пересвѣдченьемъ мрукнувъ Павло.

Панѣ та, до котрой на першу службу поїшла, була добра, обходила ся зъ нею лагѣдно, гачкувати и прати коронки ви навчила; але панѣ, отъ вселивъ ся, и хочъ оминала его зъ разу, встыдаючи ся и боячись, таки не выкрутила ся. Дуже вѣнъ їй сподобавъ ся; се бувъ першій мужчина, въ которого она мовъ божевольна влюбилась. Се-жъ и бувъ ви першій любовникъ, бо тамтї тѣсточка и орѣхи лишъ за поцѣлуъ їй давали. Той, коли панѣ, довѣдавши ся о всѣмъ, ви вѣдправила, давъ їй пятьдесять рубльвъ, котрї она за мѣсяць минула, нѣчого не роблячи, лишъ горюючи за нимъ и для розрады въ веселыхъ компанїяхъ гуляючи. Опѣсля въ другѣмъ домї службу найшла, и далѣй! Щобы не знати якъ довго числила, не вмѣла бы пригадати собѣ всѣхъ и зчислити службъ, котрї вѣдъ той поры змѣнила; найдовше, если де рѣкъ выбуде, и то лишъ два разы їй лучилось. А звичайно за перше лихе слово вѣдправляе ся; и коли роботы має за багато, або часу на забаву замало, вѣдправляе ся; и якъ однї лица, на котрї щоденно глядять, їй наскучать ся, такожъ вѣдправляе ся. И ви рѣвножъ часто саме панство вѣдправляе; за двѣ тѣльки рѣчи вѣдправляють: за кавалїрѣвъ и за злѣсть. Декотрї такї строгї, що не люблять, абы покоѣвка зъ нимъ небудь въ приязни була, и якъ лишъ що такого побачать, заразъ вѣдправляють. Иншї зновъ не можуть стерпѣти прудкого характеру, а она прудка, не позволить себе обидити, на одно слово десять вѣдповѣсть, а часомъ то такъ накинє ся, що панству зъ самого встыду и зачудуваня губы заложить. —

Однакъ кѣлька развѣ за такую рѣчь процесъ судебный ѣй выдали и передъ судомъ ставала. Першого разу дуже бояла ся суду, але за другимъ то вже тамъ була такъ мовь дома, и хочь грошеву кару заплатила, але за то такъ своихъ жалѣбниковъ обмалювала, що певно до кѣнця жита свого жадной служниці процесу не выдадутъ. Разъ горше вже було зъ нею: въ полиційномъ арештѣ три днѣ сидѣла, и то цѣлкомъ невинно. У одной панѣ дорогой перстѣнь пропавъ, а та, добре навѣтъ не поглядѣвши, заразъ до ней: ты вкрала! ты и ты! Що наприсягала ся тогдѣ, що наплакала ся, нѣчо не помогло; полицѣвъ закликали, до арешту взяли. И що-жь? перстѣнь найшовъ ся, панѣ сама за комоду его заквнула. Що она тогдѣ выплакала, що выплакала! Потому та панѣ за невинну клевету грошѣ ѣй давала, але она зъ руцѣ ея асигнатку вырвавши, подерла ея, подерла, подерла, ногами потоптала, и выгавѣбивши паню, геть пѣйшла. Нѣколи ея нѣхто такъ не скривдивъ, якъ та панѣ. Бо що правда, то правда, а що неправда, то неправда. Часомъ, и то рѣдко, брала якусь рѣчь, що до панѣ належала, одягалась въ ню, але завсѣгды назадъ вѣдносила и не тѣлько що не задержала собѣ, але навѣтъ нѣколи ея не поцсувала. Що, якъ що, але трехъ рѣчей нѣколи не робить: не ле, не краде и не бреше. Така вже у ней натура, що тыхъ рѣчей робити ся ѣй не хоче. Если бы мала до того велику охоту, то певно, що робила бы, але нѣ вѣдчувае нѣколи до того покусы. Противно, горѣвки не терпять; гарне одѣнье хочь и любить, але зновъ вже не такъ дуже, чтобы задля того ганьбы набирати ся; а брехати, то просто, не вмѣла бы, бо, якъ разъ зачне говорити, всео высказати мусить, всео, що слина до губы принесе, и чтобы навѣтъ хотѣла языкъ здержати, не може, — але и не старае ся здер-

жувати, бо що їй тамъ! Она нѣ про кого и нѣ про що не дбає.

И теперь такожъ говорила, говорила. Сказала, що въ своїмъ житю любовниківъ мала багато, а зъ нихъ оденъ хотѣвъ зъ нею женитись, але она не хотѣла, бо бувъ мааунъ и насучивъ ся їй скоро. За другихъ двоохъ була бы радо вѣдала ся, бо и любила ся въ нихъ безъ памяти, и се були люде деликатнѣи, зъ доброй рѣднѣи; але они зновъ о женитьбѣ зъ нею не думали та покинули си якъ разъ тогдѣ, коли она найбѣльше вѣчувала до нихъ наклѣнъ. Зъ-разу, по кождѣмъ такѣмъ розривѣ, не черезъ ню заподѣянѣмъ, горювала, волосье собѣ зъ головы выривала, всѣ слѣзы зъ очей выплакувала. Але зъ часомъ привыкла до сего, що мѣжь людьми годѣ найти постѣйности або честности, и теперь вже про нѣкого и нѣ про що не дбає. Не буде того, то буде другій, говорить собѣ, и не помыляє ся иѣколи. Не бачила ще, щобы мужчины чѣпали ся якои женщины такъ, якъ си. Говорять, що танцює гарно, та й страшно любити танцювати и нѣколи не оmine такой компаніи, де бы можна було погуляти и потанцювати; хочъ веразъ си за то на другій день по веселѣй забавѣ зъ службы вѣдправляють. Але она дбає про службу стѣлки, що песь про пату ногу. Знає добре, що другу службу веразъ собѣ найде, а впрочѣмъ їй цѣлкомъ всео одно, де и у кого служити. Всюды стѣны чужѣи и люде чужѣи, всюды она сирота, котрой нѣкто щиро не полубить и не прогорне.

Теперь почала плакати и зъ плачемъ говорити, що сама на свѣтѣ; що нѣодна душа людска не дбає и не журить ся нею; що коли разъ въ житю слабувала на горячку, мусѣла буда пѣйти до шпиталу, що, такъ само якъ и батькови, въ шпитали мабутъ приде ся їй вмержати.

ти, а може ще и гбрше — пѣдъ якимъ чужимъ тиномъ смерть еи захопитъ, а коли умре, то и собака за нею не заплаче, бо кому она на свѣтѣ потрібна, и хто еи правдиво любить? Розказувала такожъ про всѣ кривды, якихъ зазнавала коли-небудь вѣдъ людей, о тяжкихъ працяхъ, якѣ виконувала, о примхахъ, якѣ мусѣла переносити.

— Кождый мае когось такого, до кого въ смутку пригорнути ся може, хто въ бѣдѣ поратувъ и потѣшитъ: чи матѣрь, чи сестру, чи брата, чи мужа.. Я нѣ. Сиротою мене Богъ сотворивъ и по сѣмъ свѣтѣ скитатись велѣвъ, а за кожду каплю радости цѣлый дабанъ отруѣ выпивать...

Сльозы, що зъ очей плыли, кѣнцемъ шовковой, на каркѣ зсунувшой ся хустки отирала; хвилями ажъ заходила ся вѣдъ плачу, а говорити таки не переставала, и могло здавати ся, що нѣколи не перестане. У всѣмъ, що говорила, було чути не цннѣямъ совѣсти, але майже цѣлковитый брякъ еи, а заразомъ загонисту, рѣзку, горду щербѣсть. Рѣвножь чути було въ нѣй тѣ свавѣльнѣ истинкы, що довгими лѣтами приэбирала ся, и гбрку, злу, нетерпеливу уразу до свѣта и людей. Въ еи плачу вѣдзывались истеричнѣ риданя и стогны; наразъ хопила ся за голову и заголосила, що въ скранияхъ забѣдло еи страшно. Бувъ се може впливъ запоморочуючон вони гвоздикѣвъ, або може тайного процесу хоробы, котра въ еи мозку зачала вертѣти. Не вѣдъ нинѣ се почалось. Жалувала ся ще, що вже вѣдъ кѣлькохъ лѣтъ такѣ болѣ головы еи хапають, и теперъ хапають що-разъ частѣйше, найчастѣйше тогдѣ, коли зажурить ся, або розгнѣває ся, або такожъ по якѣй вже дуже веселѣй забавѣ. Скаазавши се, наконецъ замовѣла, скурчилась трохи, и оперши лѣктѣ о колѣна, а голову затиснувши въ долонѣ,

въ сумерку, пѣдъ спѣною высокои дѣванки, надѣ водою, щоразъ темнѣйшою, и безвпивно плывучою, звѣльна въ обѣ стороны колихала свою складну, вѣжну, неспокобну статью.

Слухаючи довгой еи мовы, що думавъ и вѣдчувавъ той коло неи сидячий, поважный, спокойный человекъ, котрого найдалѣша подорожь була повѣдка до поблизкихъ мѣсточокъ, де продававъ свою ловлю, котрого тѣло и душа зжилась зъ вѣльнымъ воздухомъ рѣкъ и неба, зъ непорочно чистымъ воздухомъ, зъ глубокою тишиною самотныхъ днѣвъ и ночей; котрого зѣпиць, мимо лѣтъ досить довгихъ, зберели яснѣсть дитины? Чи мужицкимъ звичаємъ, на бѣкъ сплкнувши, простакувато пхне еи до човна и неохотно, зъ погбрдливимъ мовчаньемъ, тамъ зъ-вѣдкы взявъ назадъ вѣдвезе? Чи дѣзнавшись исторію еи житя, схоче стати однимъ зъ тыхъ многихъ, про котрыхъ говорила, и до покрывающихъ еи грязныхъ пятенъ прилучити ще одно бѣльше? Може забобонно признасть еи навѣженою и проклятою та, перехрестившись великимъ хрестомъ, вѣдъ того чорта пѣдъ видомъ женщины чимъ скорше втече? Коли говорила, въ очахъ его неразъ малювавъ ся перестрахъ, а неразъ соромливо вѣдвертавъ очи и въ гущавинѣ гвоздикѣвъ палцями перебиравъ. Хвилями вдвлявъ ся въ щоразъ темнѣйшу воду та зъ зачудованьемъ и обуреньемъ головою хитавъ. Мабуть тогдѣ бачивъ замѣсть воды пропасть чорну, а вѣ нѣй огняный дощъ кипячон смолы.

Коли замовкла, хвилину лишъ помовчавъ, а вѣдтакъ загоривъ.

— Бѣдна ты — зачавъ — ой така бѣдна! зъ-помѣжь всѣхъ людей на свѣтѣ, знать, найбѣднѣйша! Чувъ я, що десь тамъ по мѣстахъ живутъ такъ люде, але я не вѣривъ. Теперь бачу, що се правда. „Волочаще“ житѣе твое, сирѣтске житѣе и таке лихе, таке грѣшне, що

най Богъ боронить! Покинь, схаменись, поправъ ся... бо и на сѣмъ свѣтѣ тобѣ добра нѣякого не буде, и душу запропастишь.

Въ голосъ его, що муркотѣвъ надъ еи головою середъ сумерку, нѣчого ббльше не було чути крѣмъ великой милосердности. Еи сей бракъ погорды и легковаженя вразивъ и зачудувавъ. Звычайно такой еи звѣрюваня вводили мужичинъ въ завистный и простацкѣй гнѣвъ, або выкликували згбрдливый смѣхъ, вразъ зъ зухвалымъ поведеньемъ. А коли ще и о поправѣ натякнувъ, адивувала ся ще ббльше.

— Дурниця — кликнула — я цѣкава дуже, зъ чо-го менѣ поправлятися?

И зновъ була щира; найменшого почутя анѣ понятя якои-небудь своия провинны не мала. Вбѣз на еи слова не звернувъ уваги, въ свои думки вглубившись.

— И на сѣмъ свѣтѣ нѣякого добра не зазнаешъ, и душу погубишь — повторивъ. — Чому честною не стати? тажъ се добре. Коли чловѣкъ нѣякого грѣху на души не чует, то такой стае легкой, вемовъ той птахъ, що поподъ саме небо лѣтае. И смерти тогдѣ не лячно. Хочъ бы й нанѣ умерти, все одно, коли душа чиста...

— Що тамъ душа! — вдразила — дурниця! Якъ чловѣкъ умре, то его въ земли робаки зѣдять и конецъ.

— Не правда! — вѣдповѣвъ, — есть и небо и пекло, и вѣчне спасеніе и вѣчна кара. Але, щобы вже и нѣчого на сѣмъ свѣтѣ не було, то все-жъ таки есть щось въ чловѣцѣ такого, що въ грѣсѣ купати ся не хоче, такъ само на примѣръ, якъ тѣло въ калюжи. Бели-бъ тобѣ велѣли въ калюжу влѣзти и тамъ по самѣ уха сидѣти, чи приемно бы було, — га? А се-жъ душа твоя въ калюжи сидить. Ой, жаль менѣ тебе, жаль менѣ

твои душѣ, и на сѣмѣ и на тѣмѣ свѣтѣ. Знаешь що, покинь свое „волочаще“ житье. Яка тобѣ охота що-разъ то инші куты вытирати, неначе та старка? Ааа! Менѣ дивно, бо здае ся, що чоловікови найлѣпше, коли довго на однімъ мѣсци сидить. Сиди-жь и ты на однімъ мѣсци, вже лѣпше все перенеси, терпи, а на однімъ мѣсци сиди. Привыкнешь, то й полюбишь, и до тебе привыкнутъ та й полюблять. И на тыхъ, що тебе на грѣхъ наводять, плюнь! Добрыхъ людей, знать, мѣжь ними нема, бо если-бъ котрый бувъ добрый, то зъ дѣвчиною, котра для него уцтивбеть призабула, оженивъ бы ся. Змилованя они нѣякого въ серци не мають, чи що? Плюнь ты на нихъ! И на тѣ веселі компаніи, що до такихъ рѣчей ведуть, плюнь! Устаткуй ся, поправъ ся, а и душу прибавишь, и тобѣ заразы на свѣтѣ легше стане.

Замовкѣ, а она натомиъть шептала:

— Якъ жию, першій разъ такого чоловіка бачу. Чи ты якій перебранный священникъ або пустинникъ? Но диво! — Зареготала ся и рухомъ складной кѣтки на рѣвнѣи ноги збрвалась.

— Но, досить вже того балаканя! — кликнула; — добре менѣ зъ вами, але до дому пора. Уже вечерѣ. Зъ мѣста небавомъ вернуть, а якъ до вечерѣ стѣль не приготую, и самовара не наставлю, вракати, кудкудакати стануть. Плыньмо!

Островъ, що немовъ плахта снѣгу на рѣку кинена, въ сумрацѣ бѣлѣвъ, и зъ котрой неслись крѣпкіи гвоздикові пахоцѣ, покинули и пѣдъ звѣздистымъ небомъ, по темной водѣ, въ котрой безлѣчь звѣздъ вдѣбывалась, довго, мовчки плыли. Справдѣ було дивно, що Франка такъ довго мовчала. Можна було думати, що заснула, такъ нерухомо, скорчившись, на днѣ човна сидѣла, майже у ногъ Павла, що сидѣвъ на узкой лавочцѣ; але

блещучій ея очи зъ упертою неподвижностью глядѣли въ его чертахъ, ледви видныхъ въ сумрацѣ. Вбнѣ мовчки, низько похнюпивши голову, поволѣи весломъ загортувавъ воду, въ котрой вбдблески звѣздъ, весломъ зворушеній, роями золотыхъ вужѣвъ и искоръ окружали плывучій човенъ. Рвноожъ окружавъ его шелбтъ непрерывный, срѣбный, лагбдный, неначе спѣвъ темной филѣ, що колише зрамене тѣло и розбиті душѣ до спокойного сну або невинныхъ мрѣй.

Коли на высокбй надбережнбй горѣ появили ся стрункі и нерухомі дерева вѣлѣ, голова Франки наразъ на колѣна Павла упустилася. Зъ волося ея выпали гвоздики, а зъ губы посыпали ся тихі слова:

— Ой, якій ты добрый и якій ты милый.. милый.. милый! Такого доброго и милого, мабуть, якъ жию, я не видѣла! Такій гарный, добрый, милый! Щобы ты приятелемъ моимъ ставъ, вже бы я нѣчого на свѣтѣ не бажала; не вбдчепила бы ся тебе нѣколи, хочь бы громы мѣжь нами били! Хочь бы мѣжь нами сто свѣтбвъ стануло, я бѣгла бы до тебе черезъ горы и лѣсы. Хочь бы мѣжь нами велике море було, черезъ море приплыла бы до тебе! А за се найббльше, що ты такій добрый и такъ милуешь ся надб мною. Нѣколи нѣхто надъ мною милосердности не мавъ, и всѣ надъ мною знущались, хочь часомъ и любили, а найббльше знущались тѣ, що нѣбы то любили. А ты мене не ганьбивъ, нѣчого не жадавъ вбдъ мене и мовь батько до мене заговоривъ — якъ приятель найлѣпшій! Ой най тобѣ Богъ нагородить за все, мбй ты любенькій, золотый, брилянтовый!

Хопила его руку и до губъ своихъ притулила. Ему здавало ся, що на руку его упавъ розпаленный жужель. Похиливъ ся, въ обѣ широкі долонѣ голову ея взявъ и губы въ кучеряхъ ея волося затопивъ. Пбдъ тымъ по-

цѣлуемъ неначе на пѣвъ жива птичка зъ-разу замерла, водтакъ дрожати почала. Але вѣнъ заразъ губы вѣдъ волося вѣдорвавъ и прошептавъ :

— Успокойся, дитино! Ой, бѣдна ты дитино! успокойся, втихомирись. Глянь, якъ на небѣ звѣзды чудно свѣтять. Послухай, якъ вода спѣвае. Я цѣле житье на тѣ звѣзды дивлюсь и того спѣву слухаю. Поглянь и ты та послухай. Може лекше тобѣ стане. Може твоя душа, такъ якъ моя, полюбить се высоке небо и чисту воду. Успокойся, втихомирись! тихо, тихо, тихо!

Голову еи зъ долонь своихъ не выпускавъ, а коли она дрожати не перестаючи, зѣтхала и щоразъ крѣпше тулилась до его колѣвъ, кѣлька развѣ ще восторивъ :

— Тихо, тихо, дитино! успокойся, втихни, но тихо вже, тихо!

Потѣмъ взявъ весло и до берега прямывавъ. Коли човно о берѣгъ ударило, Франка збрвалася на ноги.

— А коли побачимо ся? Любеный мѣй, коли-жъ зновъ побачимо ся? — шепотѣла.

Хустиною, котру вже цѣлкомъ зъ шифъ зняла, лице мокре вѣдъ слѣзъ отирала; заразомъ бѣлы зубы въ переминаючихъ, повныхъ залицяня усмѣхахъ блискали. Вѣнъ призадумавъ ся хвилину, вѣбиди сказавъ :

— Отъ, хочъ бы завтра, въ таку саму пору въ то само мѣсце приплыву. Прийди на берѣгъ, то побалакаемо. Богато я зъ тобою говорити маю, бо жаль менѣ тебе, страхъ, якъ жаль!

Приплывавъ тамъ сумеркомъ зѣ три разы, але не на довго. Разъ она часу не мала, бо дома гостѣ були, и еи треба тамъ було бѣльше, якъ звичайно. Зъ великимъ проклономъ сказала про се Павлови, а вѣнъ за проклѣнъ людей, котрыхъ хлѣбъ ѣла, строго ѣй докоривъ, упомнувъ, щобы чимъ скорше домѣвъ вертала, та не зважаючи

анѣ на просьбы, анѣ на гнѣвъ и тупанье ногами, вѣд-
плывъ. Другого вечера она мала богато часу, тожь и
довше зѣ собою розмавлjali, але що-жь, коли вѣнь
зновъ пѣдчасъ той розмовы стававъ такій неспокойный,
якимъ не бувавъ нѣколи; все ворущивъ ся въ човнѣ, зѣ-
тхнувъ кѣлка разбѣвъ, якъ бы его що заболѣло, сыкнувъ,
и не попрощавшись зѣ нею навѣтъ, заки оглянутись и
отямитись успѣла, вже бувъ на серединѣ рѣки.

Третього разу, коли дѣвчина бѣльше, нѣжь звычай-
но була розтужена и збыточна, руки ему на шию заки-
нула, и той самый жужель, якій вже разъ чувъ на сво-
ѣй руцѣ, до лица его прильпнула, вѣдбпхнувъ ен такъ
крѣпко, що ажъ захиталась та за край човна мусѣла хо-
пити, щобы не упасти.

— Чуешь Франко — почавъ вѣнь бѣльше сурово,
якъ звычайно — ты мене такъ не чѣпай ся, бо якъ бу-
дешь, то бѣльше не приѣду нѣколи, и очи твои мене не
побачуть. Я на добро хочу тебе привести, а не на зло...
Я душу твою хочу спасти, а не ще гѣрше погубити.
Вѣдъ часу, коли ты менѣ всею на островѣ розповѣла,
день и нѣчь тѣльки про се думаю, яку тобѣ раду дати,
якъ помочи и що такого вчинити, щобы ты се свое про-
кляте житѣя покинула... А ты ще менѣ до грѣха покусу
пѣддаешь... Фе! яка гидка! справдѣшна пѣячка... хочь и
горѣвка не па.

Въ воду сплюнувъ и до дѣвчины, що занѣмѣла
зѣ зачудованя, ще докиннувъ:

— Завтра приплыву и, якъ будешь добра, то довго
зѣ тобою побалакаю, а якъ така, якъ нинѣ, то бувай
здорова, гинь и пропадай! Вадно, що для тебе, такъ якъ
для того послѣдного паницѣ, нѣякою вже рады и нѣя-
кого ратунку не буде.

Але на другій день не поплывъ вже на се мѣсце, де ви побнавъ и доси стрѣчавъ ся, бо якъ-разъ по цѣлоденной ловли рыбъ, на хвильку до хаты заглянувши, зъ села до рѣки ишовъ, коли побачивъ Франку, що вбѣ рѣки до села прямцювала. Смеркалось вже, але вбѣ ви побнавъ по яснѣй спбдици и по рухахъ. Зъ-далека вже видно було, що хистѣй и до гладкихъ хбдинѣвъ мѣснихъ привыклѣй, вбддыху не ставало, коли ишла пбдъ високу и стрбмѣу гору. Зачудованый, кблькама широкими кроками опинивъ ся била вен.

— А ты ту чого прийшла? — поспытавъ строго, навѣтъ простакувато, але въ голосѣ его кождый почувъ бы притасну радбсть.

Она, хапаючи его за руку, заразъ заголосила:

— Ой, миленькій! бѣда мене присѣла, така бѣда, що вже не знаю, чи вытримаю... Якъ лишъ я дбзнала ся о своѣмъ горю, заразъ до тебе побѣгла. Берегомъ я бѣгла и чоловікѣ якогось поспытала, де то село и та хата, що Павло Кубицкій сидить. Хиба вже ты мене поратуешь, хиба вже ты менѣ дашь раду... бо, якъ нѣ, агину, Ббгъ-ме, най заразъ земля розступить ся пбдо мною, если не агину.

Говорила зъ-тиха, хлипаючи зъ плачу.

— Аааа! — зачудувавъ ся Павло — яка-жь то бѣда? Кажи...

Оглянувъ ся. На вершку горы появило ся де-не-де вблька невѣсть зъ ведрами и збанками. Взявъ ви за руку та крутою стежкою почавъ вести въ напрямѣ темнѣючихъ за селомъ сосонъ.

— Туды по воду ходять, тебе побачуть, и Богъ знае, що говорити стануть...

Коли мѣжь сосны вбйшли, Франка здрогнула и въ задъ подалась.

*

— Ай, ай, цвинтарь! — кринула.

Бувъ се невеличкій дѣсокъ соеновый, посередѣ котораго оправдѣ вносило ся вѣлька меншихъ и ббльшихъ хрестовъ надгробныхъ.

— То й шо-жь, що цвинтарь? — уемѣхнувъ ся Павло — чого бояти ся? Грѣха бѣй ся, не цвинтара. Живыхъ лякай ся, не похѣйныхъ... Но говори-жь теперь, яка тамъ бѣда на тебе впала?

На краю дѣса станула, таки заразѣ подѣ высокии хрестомъ, котораго рамена розпирали гѣлье двоухъ стрункихъ сосонъ. Вечѣръ бувъ хмарный и дувъ вѣтеръ, тожь помѣжь соснами розлягавъ ся тихій шелестъ, до зѣхавя и шепоту подббный. На сѣрѣмъ тлѣ свѣта лишъ Нѣмень низько у стѣпѣ горы сталевыми пасиугами поблыскувавъ и въ селѣ по хатахъ ту и тамъ займали ся жовтѣ свѣтла.

Франка зѣ цѣлон силы чепивши ся рамени своего товариша, дрожала зѣ страху и зѣ плачемъ та скоро розповѣдала, що батько еи панѣ въ мѣстѣ заведужавъ и за-для того панство не за мѣсяць, але за три днѣ вѣлло покинуть. Коли довѣдала ся про се, гадала, що такн заразѣ на землю трупомъ впаде, такий жаль еи сердце стиснувъ. Она теперь за нѣчо, за нѣчо въ свѣтѣ зѣ-вѣдси не хоче вхати! Згине, а не поѣде; якъ цесъ на берегу рѣки ляже, зѣ голоду здохне, а не поѣде! Най тамъ они собѣ хочъ до самого пекла вѣдутъ, ще бы имъ конѣ запрягти помогла; але для неи ажъ теперь тутъ небо вдерылось, якъ въ якѣмъ свѣ щастье показалось, и она его не покине... не покине!...

— Не розстанусь я зѣ тобою, голубе мѣй, приятелю ты мѣй найдорожшій, батечку! не розстану ся зѣ тобою! Вѣдпыхай мене вѣдъ себе, бий, забивай, а не розстан ся... не поѣду!...

Руки его поцѣлуями та слѣзами верывала, а голову

до его груди тулила. Вѣнъ зъ початку слухавъ мовчки понуривши голову, мабуть такожь тымъ, що почувъ, за-журеный.

Погѣмъ пристрастнымъ еи окликаемъ и хлипанямъ вторувавъ шепотомъ.

— Правда, що бѣда! Я й самъ не надѣявъ ся тои бѣды и нѣколи о нѣй не подумавъ.

А погѣмъ скоро, зъ притискомъ, понуро, такъ якъ не говоривъ нѣколи, по мужицки зачавъ говорити.

— „Не хочу! не пуцу! далібогъ не пуцу!“ Зновъ на недолю и поталу пбйдешь. Не пуцу! И тѣла и душѣ на погибель не дамъ!

Почувши, тѣ слова, майже зъ дикимъ крикомъ радости на шию ему кинулась, и цѣлымъ своимъ слабымъ, хисткимъ тѣломъ, немовъ перстеними вужа, крѣпку его стать окружила. Тогдѣ и вѣнъ еи пбднѣсь, якъ дигину, зъ раменахъ заколихавъ, и зъ якимъ одушевленимъ, нетямучимъ смѣхомъ, лице еи поцѣдуями покрывавъ. Однакъ вскорѣ зновъ заволодѣвъ собою и злегка вбдѣ себе еи вбдеунувши, тихо промовивъ:

— То поберѣмъ ся хѣба? а що? приятелемъ тобѣ буду до смерти и нѣколи не скривджу. Хату власну будешь мати, кусникъ хлѣба и честне житье. Ну, Франка, а що?

Чути було, що говоривъ се зъ страхомъ. Чи боявъ ся еи вбдмовы? чи дякомъ переймали его власнѣ слова?

Дѣвчина зразу онѣмѣла, завмерла, и ледви по хвилини спленувши въ руки, зъ спазматичнымъ смѣхомъ до него припала. О власнѣ хатѣ и куснику хлѣба може черезъ кблька хвилини подумала, але, що певно. то се, що житье зъ тымъ чоловѣкомъ, постбйне и явне, раемъ нѣй въ сѣй хвили здавало ся. Вѣнъ крѣпко, але спокбйно обнявши еи раменемъ, говоривъ:

— Бо то бачишь, вишов рады и ратунку, анѣ для тебе, анѣ вже для мене нема. Видно такъ Богъ хотѣвъ, щобы мы въ житю стрѣнулись, и щобы я тебе вѣдъ послѣднѣи псгибелѣ выратувавъ и самъ на сѣмъ свѣтѣ ще дробку радости зазнавъ. Нѣколи мене до нѣякои женщины такъ не тягнуло, якъ до тебе. Жѣнку я мавъ добру, але любви мѣжь нами не було, та й жила недовго. Вѣдтакъ вже, що сватале, що дѣвчатѣ показували, до нѣякои схота не брала... Кожда видить ся нетака и нетака; а якои я хотѣвъ, то мабуть и самъ не вмѣвъ бы сказати... Перша ты... якъ збрка, перше свѣтло денне. Видно вже такъ Господь Богъ хотѣвъ, така доля наша... А до того ще мене такій жаль, такій жаль, таке милосердье вадъ тобою здѣймае! Вѣдъ разу, тамъ на островѣ, до головы менѣ влѣзло, щобы выратувати тебе; а якъ же я тебе выратую, коли ты повѣдешъ та зновъ свое нещастие и грѣшне житье пбчинешъ... То вже най буде такъ! Поберѣмъ ся и будемо жити, якъ Богъ приказавъ.

Хотѣла зновъ его оббимати и цѣлувати, але вѣнъ еи здержавъ, зновъ трохи вѣдъ себе вѣдсунувъ.

— Слухай Франка — почавъ — а схаменешъ ся ты? поправишь ся? будешъ уцтыва? будешъ жити якъ Богъ приказавъ?

— Буду! буду! — поспѣшно прошептала.

— Присягни! зложи палцѣ на-вхрестъ и передъ тымъ хрестомъ присягни, що грѣхъ покинешъ, уцтывою будешъ, чортови до себе приступу не дашь.

Коли се говоривъ, висока его стать поважно выпрямила ся въ тѣни деревъ; голосъ такожь набравъ поважныхъ и глубокихъ звукѣвъ.

Франка, лицемъ звернувшись до хреста, що высокою чертою вызначавъ ся на тлѣ сумерѣвъ, съ валцами на-вхрестъ, при хвилевѣмъ шепотѣ дѣса, якъ звычайно,

вспѣшно, скоро, съ товпачими ся и догаивающими одиъ
другихъ словами, заговорила:

— Такъ мейъ Боже поможи, щобы я такъ по смер-
ти лице Господа оглядала, щобы такъ чортъ душъ мои
не хотѣвъ, якъ я буду тебе вѣчно и ажъ до смерти пе-
важати и любити, мбй ты голубе, миленькй, золотый,
бриантовый!

Присяги сеи выслухавши, Павло успоковъ ся цѣл-
комъ. Въ щирѣсть еи безусловно вѣривъ; иѣколи ему на
гадку навѣтъ не прийшло, щобы хто коли мбгъ присягати
фальшиво. Впрочемъ Франка справдѣ фальшиво не при-
сягала; чутн се було въ еи голосѣ и видко въ поставѣ.
Здавале ся ему, що вбдъ сеи хвилѣ вбнъ вже подруже-
ный съ тою женщиною и покидати еи не повиненъ. Ма-
бутъ и тяжко ему було, хочъ на хвилю еи поквнутн.
Длятого непевнымъ голосомъ поснытавъ:

— А якъ-же буде... де-жь ты дѣнешъ ся, заки наше
вѣнчанье наступитъ?

— Якъ-то де? — кликнула — полечу заразъ, за
службу подякую, рѣчи заберу, и за хвилину назадъ при-
лечу...

— Ба! прилетишь! а де-жь дѣнешъ ся?

— А у тебе! тажъ въ твоѣй хатѣ!

Усмѣхнувъ ся.

— Дитина! ой бѣдна ты дитина! Що ты знаешь?
Бачу я, що богато ты навѣтъ не знаешь. Якъ бы въ лѣсъ
родила ся, якъ бы мѣжь людьми не жила. Якъ-же ты
въ моѣй хатѣ жити можешь, коли мы ще передъ людьми
не мужъ и не жѣнка? Очи тобѣ бы въ тѣмъ самбмъ селѣ
люде выгрызали; и справедливо, бо такихъ рѣчей не го-
дитъ ся робити.

Кбляка хвилинь подумавши сказавъ ѣй, що коли
панство выѣдутъ, то вбнъ еи до сестры своѣи поведе,

де перебуде тыхъ два чи три тыждиѣ, заки оповѣди оголосять. Про се, що має замужну сестру, Франка вже давнѣйше знала. Просити стала, щобы вѣнъ еи заразы нинѣ до неи завѣвъ. Завтра полетить за службу подякувати и по рѣчи, а нинѣ вже въ селѣ ночувати буде, близько него. Але вѣнъ на се не приставъ. Панство передъ выѣдомъ мабутъ бѣльше якъ завсѣгды слуги потребують. Вѣнъ панскій звычайъ знае добре, бо за молоду зъ батькомъ ткачемъ кѣлька лѣтъ въ дворѣ живъ, а и теперъ трафляе ся часто ему рыбу въ дворахъ продавати. Тожъ вѣнъ знае, що якъ паны збирають ся въ дорогу, богато тамъ есть у нихъ бѣганины и заходу, а она, що своему панству обѣцала, то ѣ повинна выповнити; а вѣдтакъ, но, скоро она вѣддае ся, то и они самѣ порозумѣють, що вѣдправитись мусить.

— Но, иди вже, иди! Всею нмѣ тамъ, якъ годить ся, зроби, а въ четверъ рано я тамъ приплыву, „чайкою“ приплыву, щобы тебе и твои рѣчи забрати.

Мусѣла ему бути послушна, хочъ зразу ажъ задрожала цѣла зъ нетерпеливости и прикрости. То лишъ одно выпросила, що передъ четвергомъ, завтра, доконче завтра, побачуть ся зъ собою.

— Якъ-же бы я тыхъ три днѣ пережила безъ тебе?

О се довго просити ѣй не пришлося. Самъ бажавъ бачити еи якъ найскорше. На другій день, надъ вечеромъ, въ звычайне мѣсце приплывъ и човномъ коло самого берегу приставъ. Еи ще на берегу не було. Прибѣгла незадовго, въ кровавыхъ румянцяхъ, цѣла вѣдъ гнѣву зворушена.

— Щобы ѣй добра на свѣтѣ не було! Щобы еи кольки сперли! Щобы еи чортъ взявъ!

Проклинала такъ свою паню за се, що, при скла-

даню рѣчей до дороги, неначе конемъ въ кератѣ, або воломъ въ ярмѣ, нинѣ нею гонила, анѣ на хвилю вѣдѣ работы не вѣдпускала И теперъ такожь велѣла їй книжки пана до куфра складати, але она вже не послухала; думаючи, що може вѣнѣ на ню жде, всею покинула и побѣгла.

Павло, якъ звичайно, зъ невдоволеньемъ слухавъ єи нарѣкань и проклонѣвъ, однакѣ, не наминаючи єи симъ разомъ, лишь рукою махнувъ.

— Но, се вже послѣдна твоя служба була, вже бѣльше нѣкому служити не будешъ, то и злѣсть въ тобѣ устане. Звѣстно, коли вѣтеръ дуетъ, вода пѣдносить ся и шумить, а коли дуть перестане, то й вода притихне и прїляже. Притихнешъ и ты у власнѣй хатѣ, на однѣмъ мѣсци сидючи, притихнешъ... А сказала ты панству, що вѣддаєшь ся?

Сказала и чула вѣдтакъ, якъ панѣ панови, смѣючи ся, говорила, що Франка мезалиансь робить.

— А се що значить? поспытавъ Павло.

Выяснила, що папы завсѣгды такъ говорятъ, если чоловікъ знатнѣйшого роду женить ся зъ низшою, и вѣдворотно. Пана вѣразно панови говорила: „Франка дурна, що за хлопа вѣддає ся. Така делікатна дѣвчина, до мѣста и до выгѣдъ прывычна...“ А панъ зъ-надѣ книжки нѣсь пѣднѣсь и сказавъ: „То правда, що шеода єи, не погана...“

Розказувала се Павлови зъ тріумфующимъ зразу смѣхомъ та кокетливымъ поглядомъ, а вѣдтакъ насупилась чогось. Губы выдула и бороду въ долоню взявши промовила:

— И менѣ вже те саме на гадеу приходило. Я нѣколи мужикѣвъ не знала, и зъ мужиками не жила. Рѣднѣя, якъ дѣзнає ся, вѣдцурає ся мене цѣлкомъ, а если-бъ

мати въ гробѣ побачила, яку я собѣ долю выбрала, обернула бы ся въ домовинѣ... певно!

Все те Павло слухавъ, зачудувавши ся, не много розумѣючи; але вѣдтакъ рукою махнувши засмѣявъ ся.

— Дурница! паны дурницѣ плетать, а ты то повтаряешъ. Яка тамъ твоя вышбѣсть, и яка тамъ моя низшбѣсть? зъ мужиками ты не жила, а зъ кѣмъ же ты жила? Зъ гблятаями. А хйба-жь се лѣпше жити зъ гблятаями, якъ зъ мужиками? Дитна ты. Зъ иншимъ живемъ то и инший розумъ тобѣ прибуде. Побачишь.

Ставъ говорити про се, що сестрѣ и швагрови вже заповѣвъ ей прибутъе, и що они радо на сей короткій часъ возьмутъ ей до своего дому, що по паперы до мѣста треба поѣхати, бо безъ паперѣвъ священникъ ихъ не звѣнчае, що нинѣ за рыбою не ѣздывъ, бо цѣлый день бѣливъ и мывъ свою хату. Слухаючи его и двлчавсь на него, скоро свое насуплене лице розъяснила, и коли вже мавъ вѣдплыти, зъ такою самою, якъ вчера, пристрастною утѣхою на шию руки ему закинула и дякувала, що вбѣвъ ей за жѣнку бере, найгарнѣйшимъ наймилѣйшимъ, золотымъ, брилянтовымъ его звала. Павло вѣдмолодѣвшій и розрадованій, хочъ и въ тѣмъ розрадованю тихій и поважный, вѣдплывъ.

Се, що вѣдмолодѣвъ и розрадувавъ ся, замѣтили въ нѣмъ сестра и швагеръ вѣдъ разу, якъ вчера вечеръ до ихъ хаты убѣйшовъ. Була се хата недуже достатна, але и не дуже убога, передо всѣмъ въ ладѣ утримувана. Стояла она на самѣмъ кѣнци села, пѣсковатою лишь дорогою вѣдъ лѣса и цминтара вѣддѣлена, а подвѣремъ до Павлового городу притыкала. Дятого то може Пилипъ Козлюкъ, высокій, гарный, чорноволосый мужикъ, такъ похвапно, якъ лишь шѣснацять лѣтъ мала, хопивъ сестру Павла, що такъ близько себе мешкали.

Рблѣ мавѣ не богато и молодшого брата, але, по недавной смерти батька, самъ газдою въ хатѣ ставѣ, и перевозеньемъ подорожныхъ черезъ Нѣменъ на власнѣмъ поромѣ дещо гроша зарабатывѣ. Поромъ сей, ще заки одруживъ ся, зрбивъ самъ зъ крѣпкихъ дощокъ, приврѣпленихъ до двоихъ човновѣ. Помѣститися тамъ могло чотвирь конѣ зъ возами або брычками, а Пилипъ бувъ такъ сильвий, що при помочи лишъ пятнадцатилѣтнего брата, довгими жердками, що назывались „шосты“, черезъ рѣку его переводивъ. Давнѣйше нѣколи тутъ порошу не було, але гадка, завести его тутъ, мабутъ була добра, бо богато людей теперъ зъ сего користало. Що Козлюкъ здобувъ ся на таку гадку, се свѣдчило о его проворности и дотепности, а що бувъ завсѣгды тверезый, то мимо малои скѣлькости грунту, хата не була цѣлкомъ бѣдѣва. Противно, зъ внутрѣшного ладу знати було наклонъ до певной красы. та що появлялися потребности, численнѣйшій анѣжь звычайнѣ. На чистыхъ стѣнахъ висѣли тамъ яркѣ образы Святыхъ, на столѣ стояла нафтова лампа, а на вѣкнѣ чорный хрестикъ, уквѣтчаный вѣнкомъ бѣлыхъ безсмертникѣвъ; смѣтя пѣдъ порогомъ и веприка хрувѣязючого пѣдъ лавами не було. На тапчанахъ, де спали, лежали подушки не сѣномъ але пѣрамъ выпшавѣ; блестяный самоварчикъ выблискувавъ въ кутѣ на червонѣй шафцѣ; лишъ куры ночували все пѣдъ печею, де пекли хлѣбъ и варили страву; коло дверей стояли ведра зъ водою; одинокою обставою, крѣмъ тапчанѣвъ, були грубѣ ослоны и столы.

Коли Павло, заразъ по розмовѣ зъ Франкою на цвинтари, до сен хаты убѣйшовъ, сестра его Уляна, о кѣльканацять лѣтъ молодша вѣдъ него, отже несповна трицятилѣтна, роскошна невѣста, зъ немовлятекомъ на рукахъ передъ огнемъ стояла; Пилипъ, що лишъ зъ по-

рому вернувши, горѣлицъ на ослонаѣ лежавъ та обома руками державъ тридѣтного хлопца, що стоявъ ему на грудяхъ; братъ его пятнадцатилѣтній Данилко, що мавъ до риболовлѣ велику охоту, при лампѣ вязавъ сѣти.

— Слава Иесу Христу...

— Слава на вѣки — вѣдповѣди три голоса.

Уляна пѣдбѣшла в, якъ вѣдъ здоровом своен молодости такъ и вѣдъ огню, крѣпко зарумянена, брата въ руку поцѣлувала. Пилипъ пѣднимавъ ся зъ ослона, усѣвъ просто и зъ рукъ малого хлопца выиустивъ, котрый зъ великимъ ерикѣмъ хату перебѣгъ, за спѣдницю матери учепивъ ся и притихъ. Тогдѣ Павло, усѣвши на своѣмъ звычайнѣмъ мѣсци пѣдъ стѣною, зъ долонями на колѣнахъ и очима въ землю звернеными, поволи ставъ говорити:

— Приишовъ я нинѣ до васъ, мои дѣточки зъ „ентересомъ“ и прошу васъ дуже, щобъ вы зробили такъ, якъ я скажу

Уляна зъ дѣтьми посередъ хаты стоячи, слухала; Данилко голову зъ-понадъ сѣти пѣдидѣвъ; Пилипъ вѣдбывавъ ся привѣтливо:

— А чо-го-жь то хочете?

— Нехай я попередъ все, якъ треба, розповѣмъ — говоривъ дальше Павло и на Уляну поглянувъ.

— Чѣ я тобѣ, Уляно, коли нашѣ „бацѣнѣ“ померли и тебе маленьку на моихъ рукахъ полишили, лихимъ братомъ бувъ?

— О Господи! а хто-жь се говорить? — крикнула молодиця.

— Нѣхто не говорить, я лишъ самъ хочу пригадати, и собѣ и вамъ, мои дѣти, що я все, що мѣгъ для васъ зробити, зробивъ. Не скривдивъ я тебе нѣколи, моя голубко, не повивавъ, злого не навчавъ, противно, любивъ,

голубивъ та добра и розуму учивъ. Коли ты вбдавала ся, три части своего городу я вамъ уступивъ, двѣ коровы и десять овецокъ купивъ и трохи гроша давъ.. Чи правду говорю?

Улянка зновъ, на сей разъ вже зъ двома дѣтьми, пбдбйшла та въ руку его поцѣлувала, а Пилипъ вбдповѣвъ:

— Правда! а хто-жь се говорить, що неправда? Але и мы мабутъ злї для васъ не були, и знать, нїколи не будемо.

— А хто-жь се говорить, що вы злї? — повторивъ Павло. — Тому-жь то, що вы менѣ завсїгды добре сердце и зчливбсть оказували, я теперь зъ тымъ „внтересомъ“ до васъ прийшовъ.

И звбльна, зъ розвагою, анѣ трохи не вагаючись, розповѣвъ се, зъ чимъ до нихъ прийшовъ. Коли замовкѣ, черезъ довгу хвилину залягло въ хатѣ мовчанье, лишь дитина пхикала. Уляна тымъ, що почувла, такъ зачудувала ся, що навѣтъ на домагаючу ся корму дитину не звертала уваги. Чорнї очи Пилипа пбдъ густыми бровами стовпомъ стали; Данилко ажъ крикнувъ и заразъ свое лице збыточне и веселе въ звоѣ сѣтей сховавъ. Хочъ Павло мавъ що ино сорокъ два лѣтъ, але за-для его поваги и вбдлюдного житя, всѣ привыкли уважати его майже старцемъ и нїкому зъ-разу въ головѣ помѣстити ся не могло, щобы вбнѣ мбгъ ще одружитись. Але охоловши зъ зачудованя, Уляна перша закликала:

— Примемо! чому не примемо! овва! хйба-жь то хата тѣсна? Велика рѣчь, що собѣ зб три тыжднѣ посидить. Ще й веселїйше буде.

Пилипъ словамъ жѣвки притакнувъ:

— Мы для васъ и не се, але хочь-бы и ббльше

зробити готовій... Чому нѣ? Мало то мы добра вѣдь васъ мали? Тѣлько...

Запинивъ ся, зъ ослона вставъ, до шеагра пѣдѣйшовъ, и одною рукою взявши ся за-пѣдъ боки, а другу до головы пѣдносячи, вагаючись промовивъ:

— „Дзаверь!“ Чи вы ино добре робите, що хочете зъ такою одружити ся? Зъ мѣста прибула, незнакома, невѣдома.. Хто знае, яка? Щобъ вы лишъ, борони Боже! не ввади собѣ якои бѣды.

— Отже то власне — близько до брата и мужа присуваючись, потакнула Уляна — отже то, щобъ вы часомъ, Павлюку, якои бѣды не напытали.

Павло вставъ, приязно на двое молодыхъ людей поглянувъ и рѣшучо сказавъ:

— Не бѣйте ся, бѣды нѣякои не буде. Поклялась, мене одного поважати и любити ажъ до смерти. Поклялась. А що до того, яка була, то нѣчо. Я ви люблю и выратувати бажаю. Онъ що; вже инакше не буде. А за доброту вашу, спѣси-ббгъ вамъ, дѣти, и дасть Ббгъ, може чимъ ще вѣдпачу. Въ четверъ приведу ви. Добра-вѣчь.

Коли до дверей ишовъ, голову тримавъ выше якъ завсѣгды, авѣ одной морщянки на чолѣ не мавъ и такъ якось молодо и гнучко выглядавъ, неначе бы ему десять лѣтъ вѣку убуло. Уляна и Пилипъ мовчки переглянулись. Пилипъ кѣнцемъ палца въ чоло собѣ постукавъ.

— Здурѣвъ Павлюкъ, чи що? — зъ тиха промовивъ.

Женщина зъ невдоволеньемъ очи вѣдвэрнула.

— Ёго воля — шепнула.

— А чия-жь? Ёго, лишъ щобы зъ тои волѣ тяжка

неволя не выйшла? „Выволоку“ якусь зъ мѣста за жѣнку брата, и то на старѣсть! Тѣу!

Сплюнувъ. Уляна до огню зновъ пѣдѣйшла. Любила и поважала брата. Слова чоловіка гнѣвали еи трохи и тревожили заразомъ. По вѣльбохъ хвиляхъ таки перша вѣдохвалася :

— Пилиць.

— А що?

— А Павлюкъ якійсь инакшій якъ завсѣгды... здае ся молодшимъ ставъ и веселѣйшимъ...

— Алѣ — пискливымъ голосомъ смѣючись, кликнувъ Данилко, — якъ зъ хаты выходивъ, здавало ся, що головою стелѣ досягае.

Дивували ся довго. Не знали, що въ крови сего чоловіка, на видъ такъ спокѣйной якъ Нѣменъ въ погоду, закипѣла перша въ житю пристрасть, що въ серци его, якъ Нѣменъ глубокѣмъ и тихѣмъ, розлилось милосердье безмежне, що передъ поглядомъ его, привнелымъ глядѣти незмѣримымъ шляхомъ Нѣмна и вдвляти ся у высокѣй, далекай овиды, — повстало завданье, людске, добре, святе, и блескъ свѣй кинуло ему на лице.

II.

Релѣвно и майже ярко вызначала ся стать Франки зъ-помѣжь сѣльскаго населеня жѣночого. Коли першій разъ до хаты Козлюковѣ приближалась, Уляна, зъ одною дитиною на рукахъ, а другою учепленою за ея судни-
цю, дожидала ея посередъ зеленого, залитого свѣтломъ сонячнымъ, подвѣря. Побѣчь сеи молодой матери, зъ розкѣшно розцвилыми формами и силою трохи тяжкою, а краскою румянцѣвъ та супокѣйнымъ блескомъ очей, яснѣючої, она змалѣла и пригасла немовъ дробнимъ привн-
лѣй гвоздикѣ била пишно зацвѣвшой півоніи. И потѣмъ завсѣгды, на улици, въ хатѣ, на верху горы, зъ котрой по воду сходила, мала она помѣжь сѣльскими дѣвчатами и молодицами выгладъ марненькою, звинной, мрудею пташки, що дивнымъ случаемъ замѣшала ся помѣжь тяжкѣй квочки и несмѣливѣй голубки. Найнѣжнѣйша зъ селянокъ, молоденька жѣнка Олексы Микулы, була ще въ раменахъ и въ поясѣ два разы ширша и грубша вѣдъ неи; шѣстьдесятилѣтна Явдоха, зъ поморщенимъ, але яко осѣнне яблOVO румянымъ лицемъ, и чорными блискучими оченятами, выгладала при нѣй якъ олицетворенне здоровья и силы; навѣтъ вже дуже стара комбриця Марцеля, що о кию по жебрахъ ходила, представляла собою цѣлкомъ иншу увялбсть и нембчъ, бо въ чотиригранныхъ формахъ ея тѣла и грубыхъ звукахъ охри-

плого голосу знати було колишню, велику а ино трудами и довгими лѣтами знищену силу. Зъ своимъ тонкимъ та гнучнимъ станомъ, зъ гнучкими рухами, зъ збвалою нездоровою краскою лица, посередь котрого огнемъ пристрасти и похоти введені вѣдь давна въ станъ неустаючої горячки, горѣли впалі очи, — въ мѣскій спѣдничинѣ, тонкѣй и дрянными прикрасами вскрытѣй — Франка, на тлѣ нового окруженя своего выглядала, неваче дѣти цѣлкомъ иншого свѣта и роду.

Впрочѣмъ одяги вскорѣ мусѣла змѣнити на такі, якѣ въ селѣ носили. Разомъ зъ нею взявъ Павло въ лодку и до хаты сестры привѣзъ еи скринку невеличку, зъ котрой Уляна, цѣкаво рѣчи мѣскою дѣвчини розглядаючи, выняла малу подушку, подерту ковдру, двѣ субдницѣ и три сорочки. Було то все, що Франка мала. За шѣснацять лѣтъ службы таке лишъ придбала собѣ майно, проче пѣйшло на гощенє приятелѣвъ и подругъ, и на се ще, що находилось въ коробцѣ, яка лежала на днѣ скринки. А въ коробцѣ находились блискучі шпильки, кульчики, гребѣночки, рѣзноцвѣтні стрѣчки и хусточки, замарані рукавички, пахучі мыла; а все то було поломане, подушене, подерте, и при першѣмъ дотыку грубыхъ рукъ Уляны зъ незамненою коробки высыпало ся їй на колѣна. Посередь загального одушевленя, Франка бблѣшу часть того майтку роздавала мѣжъ присутныхъ, и, повязавши червону хустку на головѣ Уляны, навѣтъ старѣй Евдосѣ стрѣчку на шию завязала. Дѣтямъ, котрыхъ натовпилось богате, кинула пригорщу пацѣорѣвъ та поломаныхъ шпильокъ; Пилипа учепилась, щобы собѣ сорочку блискучимъ гузикомъ застягнувъ. Все то робила, зъ реготомъ и щебетомъ, Уляну, Евдосю и дѣти цѣлюючи. Пѣднявши ся на нальцѣ, Пилипа навѣтъ въ лице поцѣлувала, а до Павла прискочивши, зъ раме-

нами довила шиф его заклинеными, на колѣна ему сѣла. Вѣнь при стѣлкѣ свѣдкахъ передвѣсѣльной тон смѣшно-сти завстыдавъ ея, очи вѣдвернувъ и на лавѣ коло себе ея посадивъ. Всѣ глядѣли на ню зѣ цѣквостью и зачудованьемъ. Нѣхто тутъ, дови жита, не бачивъ жѣвки, такой швидкой, голосной и щедрой. Въ щедрости тѣй знати було напередъ, що привыкла про нѣчо не дбати, нѣчого не складати и про завтра не думати; а вѣдтакъ що чула ся невысказано щасливою. Ту щасливобѣтъ виявляла на виѣ смѣхомъ, пѣдскоками и великимъ розжалеваньемъ до людей, мѣжъ котрыми опинила ся. Здаватись могло, що если бы теперъ хто зѣ окружена ея бувъ дуже голодный, то она сама себе дала бы зѣвѣсти. Уляна, хочъ вельми зѣ подарковъ, якѣ дѣстала, вдоволенна, однакъ скринку перетрясати не переставала, и, щось бѣлого розвинувши, ажъ крикнула зѣ зачудованя. Зачудовали ея сорочки Франки, тонкѣ, але дуже подранѣ. Повну коробку дорогихъ цѣцѣокъ и стрѣчокъ мала, а сорочки цѣлон не мала. Спѣдницѣ ея ровножѣ, зѣ кокардами и безлѣчю застяжокъ, були помаранѣ та оболоченѣ дѣломъ.

— А-а-а-а! — здивувалась Уляна; — якъ же вы въ тѣмъ будете ходити? То вже нишого одягу не маєте?

Франка сягнула до кишенѣ и зѣ кѣнця хустки, зѣ уволъ завязаного, вѣлькарублеву ассигнацію вытягнула. Була се заплата, яку за послѣдний мѣсяць отримала, и котрой на сѣдѣ розтратити не могла. Стала просити Улянѣ, щобы ѣй за тѣ грошѣ тѣхъ чиневатихъ спѣдницѣ, шартухѣ, грубахъ, але цѣлыхъ сорочокъ, якъ ѣй, що она сама носить, купила.

— Моя любенька, зелотенька, брилянтѣва, купитѣ! — просила.

Уляна завагалась та на чоловѣка глянула, а побачивши, що сей притакуючи очами моргнувъ, вѣжливо сказала :

— На що купувати? у мене слава Богу, всього доволѣ. Я вамъ и таѣъ безъ нѣякои заплаты дамъ вѣлька спбдницъ и полотна на сорочки.

И смѣючись докинула :

— А потѣмъ, якъ захочете, ткати васъ навчу, то и самѣ наткаете собѣ всього, чого вамъ треба буде.

Павло маленького сестрѣнца поднявъ зъ землѣ и почавъ на колѣнахъ гойдати. Присутнѣй ледви ухамъ своимъ вѣрнати могли, почувши, що вѣбѣъ весело посвистувавъ, такъ то зъ звычайнымъ его поведѣньемъ було су-перечне.

— Добре, Улянка! — привязно на сестру глянувши, сказавъ; — дай вѣи тымчасомъ всього, що потреба, а колись почислимо ся. Якъ не кривдивъ я тебе до того часу, такъ и теперъ кривдити не буду. А ткати, и що тамъ бѣльше въ нашбѣи станѣ потребне, ви навчи. Она бѣдною сиротою зъ-малку була, и нѣхто нѣколи ви добра и розуму не вчавъ. Вчити теперъ буду я. Вчи и ты. Господь Богъ тобѣ се заплатить.

Уляна, Пилипъ, Евдося, навѣтъ вбыточнѣй Данилко головами вѣлька развѣъ похитнули. Слово сирота до сердца имъ промовило.

Одягъ, якѣй дѣстала вѣдъ Уляны а за котрый Павло зъ мѣсточка для сестры ладне руде теля привѣвъ, вложила однакѣъ Франка на себе не скорше, якъ зъ вѣлька тиждѣвъ по слюбѣ. Доси зъ тымъ передягненѣемъ зволѣкала, часто по грудѣ або болотѣ сѣлькомъ улицѣ ишаючись въ прионельовыхъ черевникахъ та фальбанахъ мѣскою спбдницѣ. Але теперъ не було вже рады. Черевники подерли ся, сорочки майже аѣдали зъ тѣла, а спбд-

*

ницѣ не хотѣла до решты нищити. Тажъ теперъ вже, якъ давнѣйше, платиѣ брати не буде, за котру могла тѣ шматянки купувати; а то зновъ, щобы Павло се для неѣ купувавъ, просто на гадку тѣ не пришло, такъ мало до того навикла, щобы хто-небудь въ потребахъ житя тѣ допомагавъ, и щобы числти се зъ вдвѣсинами до людей. Противно, сама, пѣдъ видомъ угощень або позачокъ, вддавала звычайно людямъ, котрѣ припадали тѣ до вподобы, всею, що мала. И теперъ такожь, хочъ знала, що Павло богато заробляе, та и стара Марцеля давно тѣ вышептала, що мабуть въ его хатѣ пѣдъ грубою находить се ще батькомъ-теачемъ закопаныи горнецъ зъ сребрыными рублями, зовсѣмъ про тѣ достатки не думала, и мѣску спѣдничину старанно въ скринку зложивши, щобы можна бодай до костела въ нѣѣ ѣздити, одягла се вѣбяци по мужицки. Коли вже плыткѣй черевини шкѣряни и домашного выробу спѣдницю, въ рѣзноцѣтнѣй пасочки, на себе надягла, а на грубу сорочку накиннула перкалеву, цвѣтисту хустку, плеснула въ руки, по одягу сѣмъ повела очима та жалѣбно заголосила:

— Ото и мужичка зъ мене! Ото и перемѣнила се я въ мужичку! Вже бы мене теперъ и рѣдныи батько не пѣзнавъ, а мати якъ бы зъ гробу на мене глянула, на другѣй бѣкѣ перевернула бы се въ домовинѣ! Ото вже и по менѣ! Похована я и закопана на вѣки, и не буде вже для мене нишого житя на свѣтѣ, якъ се мужиче, котрого я нѣколи не знала и знати не хотѣла!

Лице руками закрыла та заплакала на цѣлу хату. Тымъ выбухомъ розпуки, котрый по дуже веселѣмъ ранку наступивъ, Павло зъ-разу бувъ такъ зачудованыи, що зъ отвертою губою хвилю на лавѣ сидѣвъ. А потѣмъ усмѣхнувъ се и рукою махнувъ.

— Справдѣ дитина! — сказавъ — не знати часомъ,

чого смѣ ся, и не знати, чого плаче. Отъ, дурницями тобѣ набили голову, а ты вѣришь и повтаряешь. Розуму нѣхто не вчивъ, а дурниця понаучували. Нехай имъ Богъ того не паматае. А ты, якъ походишь трошки въ тѣмъ одягу, то привыкнешь и пѣзнашь, що мѣжь панами, чи мѣжь мужиками, дѣпша сорочка цѣла нѣжь дѣрава.

Вставъ, кѣлька крокѣвъ зробивши, біля неї усѣвъ та обнявши, до груди своєї пригорнувъ.

— Тихо-жь Франка — говоривъ — но, тихо вже, тихо, успокої ся, скаменись... нема чого заводити.

Перестала плакати и цѣлымъ своимъ гнучкимъ дрожачимъ тѣломъ до него прилѣпилась, а закинувши рамена на шию, покрывала его пестощами. Вѣнъ схопивъ єи на руки и якъ перо, ажъ пѣдъ низьку стелю пѣднѣсъ. Годубѣ єго очи, давнѣйше такъ чистѣ и спокоїнѣ, горѣли; она голоснымъ смѣхомъ и вѣдгомономъ поцѣлувѣвъ наповняла хату. Въ годину вѣдтакъ разомъ до рѣки збѣшли, до човна всѣли и поплыли, а незабавомъ видно було, якъ на противнѣмъ березѣ рѣки обое сѣти на воду закинули.

Въ селѣ замѣтили, що Павло одруживши ся, не такъ разъ-вѣ-разъ на рѣцѣ сидить, якъ давнѣйше та далеко рѣдше до мѣсточка и дворѣвъ возить рыбу. Однакъ нѣхто тому дуже не давувавъ ся, бо всѣ догадувались, що въ самотнѣмъ и скромнѣмъ житю, при несогѣршѣмъ заробку, троха гроша мѣгъ призбирати, але и сей батькѣвскій горнець, пѣдъ грубою закопаний, для нѣкого не бувъ тайною. Длячого Павло дотеперь ще єго не вѣдкопавъ? Отъ, мабуть потреби ще не було. Сестру и безъ того по людски и мовъ батько зъ хаты выправивъ, а вѣдтакъ, якъ вовкѣ, самотно живучи, чимъ-небудь вдоволявъ ся. Сей горнець на чорну годину, або на будѣвлю нової хаты зберѣгъ, або по смерти на костель

вѣдати задумавъ. Досить, що бѣднымъ не бувъ, про запасъ мавъ; чому-жь бы отже, черезъ цѣле житье працюючи и гаруючи а пѣдъ старѣсть молоду жѣночку взявши, не мавъ трохи вѣдпечати? Паробки, слушаючи такихъ розговорѣвъ, смѣяли ся трохи зъ молодости Франки.

— Е! — говорили — яка она тамъ молода? Вже навѣтъ вѣнъ молодше вѣдъ неи виглядае.

И справдѣ видно було по Павлѣ, що зъ звичайного спокою перейшовъ въ станъ безупинной горячковой радости. Въ рухахъ и способѣ говореня поваги не втративъ, але зъ людьми радѣйше и довше балакавъ, а въ очахъ и въ усмѣху видко було непрерывну таху радѣсть. Се чинило его теперъ далеко молодшимъ, якъ давнѣйше. Можна его було взяти теперъ за чоловѣка, котрому ледви трицятка минула. Разъ стара Евдося, стрѣнувши его самого на березѣ рѣки, зъ котрой воду у ведра черпавъ, бороду рукою пѣдперши, заговорила:

— А що куме, добре тобѣ теперъ? Радъ, що одруживъ ся? га?

Румяну, хочъ стару Евдосю, зъ чорными блискучими очима, всѣ въ селѣ любили и позажали. Була она цѣкава, говѣрка; въ чужій справы любила ся мѣшати, але весела, услужна и опитна та въ богато пригодахъ пожиточна. Не потребувала при тѣмъ иъчней ласки, бо мешкала у сына, порядного и статочного господаря. Для Павла була завсѣгды прихильна, и давнѣйше сватанями своими ему доѣдала, але вѣнъ ей любивъ та вѣлька разѣвъ у сусѣдѣвъ дѣти зъ нею до хресту тримавъ. Тожъ выпрямивъ ся заразъ, и зъ-надъ ведеръ зъ усмѣхомъ вѣдповѣвъ:

— А добре, о, йой, якъ добре! Чого я хотѣвъ, те й дѣставъ, чому-жь не мае бути добре?

— То ты длатого не женивъ ся, що хотѣвъ такой, якъ та? — поспытала Евдося.

— Алѣ, знать длатого...

— То и чому-жь не говоривъ... може бы скорше знайшла ся — зареготалась баба.

— Або я знавъ?... Я самъ не знавъ, чого я хочу, и яко я хочу... а теперъ якъ найшовъ, такъ и довѣдавъ ся...

— Ну, добре, дай Боже, щобы такъ завсѣгды було — приятно говорила невѣста, але теперъ вѣнъ ей перебивъ. Давнѣйше нѣколи ему не лучало ся се, щобы вѣнъ кому небудь перебивавъ, бо слова цѣдивъ лѣниво и неохотно; теперъ въ повного знать сердца вырывали ся они ему на губы.

— Бо то бачите, кумо, всео добре... мати до кого въ хатѣ заговорити и въ кимъ повеселитись... добре... и приятеля до смерти мати добре... але за що я вже найбольше Господу Богу Всевишньому дякую, то, що я душу людску выратувавъ...

Такъ якъ и Евдося, бороду рукою пѣдперши, задумчиво вѣчивъ:

— Душу людску вѣдъ мукъ на сѣмъ свѣтѣ и вѣдъ погубы на тѣмъ выратувати... чи то мала рѣчь! О, Йсусе, яка велика!

— Ба — притакнула Евдося, але видно по нѣй було, що сего, про що рѣчь вела ся, она властиво не розумѣла.

— Добре! добре! „Кабъ“ лишъ Господь Богъ давъ, щобы такъ завсѣгды було! — желала, але сеи справы цѣлкоу а цѣлкоу не розумѣла. Одно тѣльки своимн чорными округлыми очима достерегла, що на лицѣ Павла неначе луна вѣдъ мѣсячного свѣтла зайсѣла.

— Ну, ну! — дивувалась — якъ бы тебе Павлюку, мати другій разъ на свѣтъ породила!

И смѣючись, черезъ цѣлый вечеръ разносила по селу, якъ той Павло щасливый, якъ зъ жѣнки вдоволенный, якъ вѣдомолднѣвъ.

Впрочѣмъ всѣ мешканцѣ села, появою той мѣжь ними чужон и цѣлкомъ вѣдмѣнной женщины зъ-разу зацѣкавленіи, небавомъ переконали ся, що въ хатѣ Павла нѣчо незвычайного не дѣе ся. Тихо тамъ було, якъ давнѣйше, лишь на подвѣрбю Козлюкѣвъ, або въ городѣ, що передѣлювавъ двѣ хаты, роздававъ ся часто тонкій голосъ та голосный смѣхъ Франки, розмавляючи зъ Ульяною або свавѣльно жартуючи зъ Данилкомъ. На улицѣ сѣльскѣй видѣли еи рѣдко, до сусѣдѣвъ не ходила зовсѣмъ, богато часу проводила зъ чоловѣкомъ на рѣцѣ. Теперъ вже не вѣдчувала найменшого страху, пробуваючи на водѣ; противно, плавбу и ловлю рыбъ зъ властивою собѣ похѣбностю вподобы и охоты полюбила. Кѣлько разѣвъ Павло вѣдтагавъ ся трохи ити на рѣку, она хапала его за руку и вытягала зъ хаты, потѣмъ велѣла ему бѣчи на vzdогнѣтъ зъ собою до рѣки, и завсѣгды задыхавшися страшно, скорше вѣдъ него на берегѣ ставала. Вѣнъ бувъ сильный, и кроки ставлявъ широкі, за те-жь она, мовъ перо легенька, бѣгла такъ швидко, що здавало ся неначе землѣ не досягае и воздухомъ летить. При тѣмъ рамена, якъ крыла, распускала и выдавала острій, пискливій, цѣлкомъ птицїи голосы. Весломъ гребти навчилася скоро, але довго не могла, бо силъ їй не ставало; однакъ часто двома човниками, що були привязаною до нихъ сѣтью полученіи, на рѣку выплывали. Човна, якъ близнята до себе приближеніи и нерозлучніи, рѣвно и не надто скоро бѣгли по шляху погѣдной воды; сѣть мѣжь ними въ воду опущена. тягаромъ впадаючи въ ню рыбъ наповнялася, а Франка поводи весломъ воду загортаючи и поглядомъ цѣкаво по водѣ та берегахъ во-

дяди, уважала, що се занятє, котре, зъ недавно що подруженимъ чоловікомъ дѣлила, далеко приємнѣйше, нѣжъ дмухати въ самовары, прятати комнаты та прасовати чужій спідницѣ въ тѣсныхъ и душныхъ кухняхъ. А що се все, що вѣдчувала, чимъ бы небудь оно було, майже безъ єи волѣ и вѣдомости выливалось ся зъ неї на вѣѣ. то о зазнаныхъ любыхъ вражѣняхъ безъ вину Павлови говорила.

— Отъ! вѣдпочиваю собѣ — говорила — отъ, якъ цариця, паную, а о нѣчо мене голова не заболить. Немовъ бы мене мати другій разъ на свѣтъ породила. Немовъ бы мене Господь Богъ на якѣмсь другѣмъ свѣтѣ посадивъ.

Се бувъ для неї справдѣ цѣлкомъ иншій свѣтъ. Кбляка разѣвъ ледви въ житю покидала мѣсто и за кождымъ разомъ пару тыжднѣвъ крутилась докола лѣтнихъ мешкань своихъ панѣвъ, та нѣчого крѣмъ ихъ подвѣря и найблизшихъ деревъ не бачила. Теперъ, коли передъ єи очима вѣдерыли ся свободнї овиды и красвиды, повнї красы, якои нѣколи доси не видала, все, на що глянула, будило въ нѣї цѣкавѣсть и зачудованье.

Цѣкавѣсть и зачудованье, але не одушевленье.

Пекучій голодъ вражѣнь, якій зъ всѣхъ нуждъ и розкошей своєи минувшости вынесла, робивъ єи пристрастно цѣкавою кождої новости, безъ взгляду, чи се бувъ ново пѣзнаный а привадный чоловікъ, чи вперше видана філя, хмара, краска, рѣчь блискуча. А була такъ темна, такъ не знала початку и натуры нѣякои рѣчи, що всеому, що єи поглядъ приманювало и цѣкавѣсть будило, дивувала ся голосно, пристрастно, безгранично, якъ дикій чоловікъ, якъ дитина. Существомъ дикимъ кождою могла бы выдаватись та женщина, середъ сѣльскаго супокою рухлива и криклива, ся выхованка

высокихъ мѣскихъ мурбѣвъ, не знаюча нѣчого зъ того, що повставало, цвѣло, свѣтило, спѣвало пѣдъ небомъ, безмежнымъ вѣдъ краю до краю. Але дитиною, що будила веселѣсть, выдавала ся разъ-вѣ-разъ своему товаришеви, котрый вѣ рѣчахъ, для неи непонятныхъ и дивныхъ, такъ бувъ вправний, що на пару днѣвъ зъ горы мѣгъ предсказати станъ, вѣ якѣмъ буде находится воздухъ, небо и вода. Часомъ, рано зъ хаты вышовши, по небѣ взоромъ повѣвъ, на сонце зъ-пѣдъ долонѣ глянувъ, вѣ вбодра подувы вѣтру втягнувъ, а вѣдтакъ людямъ, що стрѣчавъ — своимъ поважнымъ, пониженнымъ голосомъ говоривъ, щобы зб збирanjemъ зббжа, сѣна, чи огородовины поспѣшали, бо вже лишъ два-три днѣ потреває погода, а опѣсля пѣйдуть дощѣ. Пѣдчасъ слѣтнои поры, коли ще тажкѣ хмары нависли вѣ горѣ, а вѣ долиняѣ Нѣменѣ, вѣтромъ ворухеный, котивъ темнѣ и запѣневѣ филѣ, вертаючи до хаты зъ подвѣрья, потѣшавъ Франку скорчену на лавѣ та позѣхаючи вѣсткою, що черезъ два-три днѣ выпогодить ся и потеплѣе. А коли завсѣды ставало ся такъ, якъ приповѣвъ, Франка зъ наляканымъ майже поглядомъ пытала:

— Чи ты ворожбитъ, чи шо, що завсѣгды всео приповѣшь?

Вѣнъ смѣявъ ся зъ вдоволеньемъ.

— Я не ворожбитъ — вѣдповѣдавъ — але рыбаекъ. А якѣй же то рыбаекъ бувъ бы зъ мене, если бы я не знавъ, коли треба на рѣву выплысти, а коли не треба, коли спинить ся работа, а коли нѣ.

Знавъ дуже добре, зъ якои хмары дощъ выпадѣ, а зъ якои громы бити будуть, яка невинно по-надъ землею пересуне ся, а яка на ню вихромъ могучимъ подувѣ, або градомъ руйнующимъ сыпне. Знавъ, вѣ вѣотрыхъ мѣсцяхъ вода на рѣцѣ глубока або плытка буває, вѣ вѣотрыхъ

дно еи кам'нями заст'яне, б'дымъ и поморщенымъ п'скомъ высыпане, або гушавиною довгого, слизького кор'ня покрыте. Знавъ, де найскорше появляють ся ковбл' и плотиц'ь, або въ найбблшбй обильности мешкають щупаки, та биля якихъ берегбвъ раки найгуст'йше обедають пбдводнй мохи и камен'ь, въ якбй пор'ь дня и року якй роды рыбъ на якй приманки берутъ ся. Пбсле силы плюскоту и широты кругбвъ розточеныхъ по вод'ь, пбзнававъ, яка рыба выскочила зъ неи, а зъ нап'ряму, высоты и скоросты вбдгадувавъ, чи ловля буде маслява чи н'ь. Про всео то говоривъ Франц'ь, а коли всео, лишь що сказавъ, справджувалось, видно було по н'й, що переймала еи забобонна тревога.

— Чи ты в'щунъ, чи що? — пытала.

Вбнъ, зновъ см'ючись вбдказувавъ:

— Я не в'щунъ, але ся р'ька черезъ ц'ьле жит'ье ж'внкою моею була. Иншой я не мавъ и не хот'ьвъ, ажъ доки тебе не побачивъ....

Такъ то Франка знаменито бавила ся, плаваючи зъ чолов'екомъ по р'ьц'ь, а такожь и не эле, если часомъ безъ него оставала ся дома. Приходила до неи жебрачка, Марцеля, сего року у Козлюкбвъ вутомъ мешкаюча, та розказувала р'ьчи для неи приемнй и занимаючй. Коли першй разъ вже пбдъ полудень, боса, тяжка вбдъ лахбвъ, якй еи вкрывали, горбата, увбйшла до хаты, Франка вытягала ся ще въ постели, поз'ьхаючи и протираючи очи. Марцелю бачила вже неразъ, тожь на прив'ьт еи приязно кивнула головою. Баба мала лице велике, майже кредяно б'ьле, грубыми морщинами пооране, и закинене вл'аптами сивого волося, зъ-пбдъ брудного лаха, якимъ голову повязувала. Мабуть, не менше, якъ с'мдесать л'ьтъ мала и жила въ нужд'ь, однакъ живосты и быстро-

ты не втратила. Тбльки двигалаеь поволи и тяжко, але говорила много, а малѣ еи очка зъ-пѣдъ опухлыхъ повѣкъ видали меркотѣючѣ, быстрой, цѣкаві погляды. При порозѣ станувши, на кию оперши ся, голосомъ охрыплымъ, въ котрѣмъ немовъ бы скрегѣтъ пилы чути було, почала :

— А-а-а-а! то вы ще не встали! Мои-жь вы любенькѣ, тажъ то вже люде давно вѣдполуднували та зновъ до работы пѣшли. А огонь розложеный, и страва варить ся, и въ хатѣ прибрано. А хто-жь се вамъ воды принѣсь та горшки до огню приставивъ, коли вы до того часу спали?

— Чоловѣкъ — на постели ще сидячи и лѣниво оглядаючи свои ноги — вѣдповѣла Франка. — До мѣсточка нинѣ зъ рыбою поѣхавъ, а передъ выѣздомъ воды принѣсь, огонь розпаливъ и обѣдъ наставивъ...

— А-а-а! отожь добрый зъ него чоловѣкъ! — зачудувала ся жебрачка и ближе пѣдступила до господнѣ, котра вже всунула въ плиты черевики ноги и недбало, позѣхаючи, завязувала чыновату сбѣдавцю. Руки, на котрыхъ шкѣра була подббна до коры зъ дерева на кию складаючи, впяливши въ Франку очи, жебрачка дивувала ся дальше:

— Але-жь бо ты, моя любенька, гарна, що гарна! Не диво, що „твѣй“ за тобою свѣта не бачить. Боже-жь мѣй, Боже! нѣжки въ тебе бѣлѣйшѣ, нѣжь лице у нишихъ, а очка, якъ пацѣорки блискучѣ, а въ поясѣ така тонка, якъ яка панночка горсетомъ стиснена.

— Або ты бачила коли горсетъ? — засмѣялась Франка, дрожачи трохи, якъ то звычайно зъ нею було, коли зъ постелѣ вставала. Въ хатѣ тепло було, але ся дрожъ вже вѣдъ вѣлькихъ лѣтъ особливо зъ рана еи напала. Лице тогдѣ жовкло, а губы бѣлили. Передъ ог-

немъ усѣла, хусткою загорнулась, позѣхала, а жебрачку попросила, чтобы собѣ на лавѣ усѣла. Похвалы, якѣ передъ хвилею почувла, приятно ея для охрыплой бабы настроили. Марцеля пбѣдъ стѣною противъ огню сѣла, руки зновѣ на кий оперла и въ широкбмъ усмѣху беззубѣ ясна показуючы, стала заводити.

— Чи я горсетъ бачила? Ой Боже-жь мбѣй, Боже! чого я вже на свѣтѣ не бачила... всю бачила, всю чула и всю знаю. Тажъ я цѣлѣсеньку молодбсть свою въ дворахъ паньскихъ переслужила, а теперъ може вже зъ пятнадцать лѣтъ буде, якъ о кию волочусь по широкбмъ свѣтѣ...

Франка быстро вѣдвернулась и плечами до огню а лицемъ до неи звернена, зъ блискомъ въ очахъ влигнула:

— Ты въ дворахъ служила!... А я гадала, що ты така сама проста мужичка, якъ тутъ всѣ...

— Мужичка, то я мужичка — трясуци головою, розказувала баба — але не проста. Зъ тутешного села родомъ, але малою дѣвчиною до двору мене взяли и тамъ я молодѣ свои лѣта провела. А коли въ тѣмъ дворѣ вже не можна було выбути, до другихъ въ службу пбѣшла, ажъ отъ, лѣтъ буде може пятнадцать, якъ до жебрачов торбы дбѣшла... Тому-жь то я вѣдъ разу пбзнала, хто ты така... Иншѣ не пбзнали, а я пбзнала...

— А хто-жь я така? .. зъ голоснымъ смѣхомъ влигнула Франка.

— Панночка!... ай, панночка ты, нѣжна, гарна, якъ королѣвна... Якъ лишъ вѣнъ тебе до Козлюковой хаты привѣтъ, я заразъ подумала собѣ: отъ, Боже мбѣй, Боже! мужикъ такѣй простой, а захотѣлось ему королѣвны. Мене навѣтъ дивота бере, що ты за такого простого мужика пбѣшла...

Розрадоване лице Франка наразъ зробило ся мрачне.

— Чи я знаю, якъ то сталося? видео такъ вже менѣ судилось. Сама нѣколи не надѣяла ся за мужика вбддатися та жити мѣжь мужиками. Зъ ладной фамиліи походжу... Дѣдуньо два дома власнй мавъ, батько въ канцеляріи служавъ... а тѣточнй братъ адвокатомъ въ великомъ мѣстѣ и богатый, пребогатый!

Коло жебрачки усѣла, и про високе образованье матери, про богатство тѣточного брата, про се, якъ въ мѣстѣ бавилась и якихъ каваліробъ мала, стала оповѣдати. Баба зъ выразомъ обожаня головою хитала, и о-влики, повнй зачудованя, выдавала. По хвили Франка збрвала ся зъ лавки.

— Знаешь що, Марцелько? наставъ самоваръ, чаю собѣ напемъ ся.

У Павла, якъ и у Пилипа, якъ впрочомъ и въ едль-кохъ хатахъ того села, бувъ бляшанный самоваръ и завсѣгды якась дробка чаю та трохи цукру въ припасѣ. Павло навѣтъ на просьбы жѣнки припасѣ той збольшивъ. Франка про ѣду ввагалъ мало дбала. Що небудь ѣла, и дуже мало, а навѣтъ лучалось, що череъ цѣлый день, особливо если була лишъ занята, або зворушена, нѣчого до губы не брала. Але безъ чаю жити не могла и за цукорками тужила, котрй въ мѣстѣ, якъ оповѣдала Павлови, завсѣгды собѣ купувала або вбдъ каваліробъ дбтавала. Иншихъ дарункбъ нѣхт. ѣй не приносятъ, але цукорки приносили, а она ихъ приймала, бо навѣтъ панѣ вбдъ панбъ завсѣгды цукорки приймають. Нинѣ власне, коли Павло до мѣста выѣздивъ, закинула ему руки на шию и просила:

— Привези цукоркбъ! Мбй миленькій, золотый, бриллантовый, привези!

О одяги або страву иншу, якъ та, кóтру загально въ селѣ вѣли, нѣколи его не просила; о чай и цукорки просила.

Тымчасомъ Марцеля, зъ-пóдъ опухлыхъ повѣзъ радбстно очима липнувши, жваво безъ помочи навѣтъ кия по хатѣ ходила и выповняла еи приказъ. На дворѣ дощъ падавъ; двѣ женщины, одна въ лахахъ, друга въ грубѣй хустцѣ на плечахъ, били вбѣна зъ зеленковатыхъ склянокъ попивала чай, мѣшаючи его трѣсками. Жебрачка при тóмъ споживала богато разового хлѣба, и видно було по нѣй, що радувалася чогось дуже. Може та гостина выпала лѣпше, якъ сама надѣятись могла, и заповѣдала щось доброго на будуче. Натомѣсть Франка, розмавляючи зъ нею, ставала чимъ разъ бóльше сумна. Изъ дна мивувшости, про котру розказувала, подносили ся якѣсь выпары и зъ силою опяняючого трунку вдаряли ѣй въ голову, кровавѣ румянцѣ покрыли лица, а очи слѣзьми зайшли.

— Отъ до чого я дѣйшла! ханкою стала и за життя до гробу увѣйшла! Вже нема для мене бóльше свѣта, якъ те село, и нишого життя, якъ те хамске!

Руки ломила, и утирала ними очи, мѣврѣ вѣдъ слѣзъ.

— Ну „годвѣ“! не плачь! що тамъ! — потѣшувала стара. — Коли чоловікъ добрый и малый, то и не загниешь... А чи милый?

Та нахилившись до еи уха, зъ гидкимъ усмѣхомъ про щось поспытала.

Франка розсмѣялася, вѣдвертаючи очи.

— Ой, ой! — шепнула — ой, ой, здае ся, що ему вѣдъ роду двадцать лѣтъ ще нема!

На вѣдворотъ въ саме ухо щось бабѣ шептаючи, смѣялася тихо и блискала бѣлыми зубами.

Того-жь вечера, Павло, зъ мѣсточка вернувши, вынивъ зъ кишенѣ трохи завиненныхъ въ папѣръ, на половину розмовлыхъ цукоркѣвъ. Рѣкъ вже може, пролежали они на лавѣ жидѣвнѣ и вѣльканацятѣ дудѣвѣ коштували. Але Франка, на якѣсть ласощѣвъ не зважаючи зъ руцѣ чоловіка вырвала и зъ пристрастною хаччивостью голосно гривта стала. Коли вже вдоволилась, вѣлька полишенихъ цукоркѣвъ до хаты Козлюкѣвъ вѣднесла, де оденъ зъ нихъ снломѣць въ розтвореву губу Данилка всадила, а прочі роздала мѣжь дѣти.

Козлюки вѣдносились до неѣ рѣвнодушно; чудувала она ихъ неразѣ, але анѣ неприязни анѣ особливѣи приязни въ нихъ не будила. Шкоды имѣ не чинила нѣяком, користи такожь, а Пилипъ въ поли, Уляна при господарствѣ и дѣтяхъ, стѣльки мали роботы, що слѣдити ен, застаналяти ся надѣ нею, просто до головы имѣ не приходило. Брата була воля, взяти ен собѣ за жѣнку; если доброю покаже ся, его щастѣе буде, а якѣ злою, его бѣда. Имѣ що до того? А все-жь таки вѣдѣ часу до часу, зичливѣсть ѣѣ заявляли, въ розмовы зъ нею вѣдаючи ся та до хаты своѣи запрашаючи. Зъ початкомъ осени Пилипъ зъ швагровѣи коморы вынѣсъ кросна, що остались по першѣй жѣницѣ Павла, и въ хатѣ ихъ уставивъ, а що були старѣ та попсованѣ, цѣлу годину, пилкою и цвяшками поправлявъ. Уляна въ недѣлю до мѣсточка поѣхала, за грошѣ братальну и фарбованихъ нитокѣ накупила, а заразѣ на другѣй день кужѣль на коловоротку наладила и коросна нитками заснувала. Ажь заносила ся вѣдѣ смѣху, ажь рукавомъ сорочки очѣ, зъ котрыхъ смѣхъ слѣзы витискавъ, мусѣла втирати, коли дивила ся на невправнѣи невмѣлѣи рухи, зъ якими Франка брала ся до прядженя и тканя. Вѣдѣ коли жила, не бачила, щобы невѣста невмѣла прясти и ткати нѣколи

навѣтъ на гадку їй не прийшло, щобы така невѣста истнувати могла. Тожь клалась вѣдъ смѣху, але заразомъ пильно и терпеливо снхъ роббтъ вчила Франку, котра зъ-разу зъ одушевленьемъ кинулась до нихъ, прѣсти навчилась скоро, але коли до тѣаня прѣйшло, знеохотилась и посумнѣла.

— Тяжко! — бурнула.

— Привынешь! — вговорювала Уляна.

Безустанне придавлюванье нитокъ передною частею коросенъ и притоптуванье ногами ихъ пѣдножя, томило ея справдѣ; по четверть години той роботы капль поту выступали їй на чоло. Цѣлкомъ певно, такъ якъ говорила Уляна, привыкла бы зъ часомъ, и що разъ меншой завнавала бы трудности, але привыкати до того, що їй прикрѣсть справляло, анѣ гадала. Если работа припала їй до вподобы, то добре; а якъ нѣ, то най їи чорты берутъ! По кѣлькохъ пробахъ, при котрыхъ Уляна вже смѣяться перестала, зб знуженнымъ лицемъ та зморщеннымъ чоломъ глядѣла на ню, Франка збрвалась вѣдъ коросенъ и руками трѣпаючи, крикнула:

— Не хочу! не буду! руки болятъ и ноги змѣдѣли! На яку бѣду се тѣанье менѣ здале? Досыть вже я напрацювала ся и нагарувала ся зъ тажкого примусу, а теперъ, коли примусу нема, най собѣ чортъ надѣ тыми короснами силы надрывае! Я не буду!

— Якъ собѣ хочете — рѣвнодушво сказала Уляна, и головою на прощанье їй кивнувши, выйшла зъ хаты.

Того дня пѣдъ вѣчѣръ, идучи по воду, Уляна стрѣтила брата пѣдъ горою и затримуючись зъ вѣдрами на раменахъ передъ нимъ, промовила:

— А Франка тѣати не хоче.

— То нехай собѣ не тѣае — рѣвнодушво вѣдповѣвъ.

Але Евдося, котра мимо своихъ шѣстьдесяти лѣтъ, выручаючи сынову, такожь спускала ся зъ горы по воду, короткои розмовы брата зъ сестрою слухала такъ цѣлаво, що ажъ голову на бѣкъ перекинула, а вѣдтакъ вѣдра на землю поставивши, Павла по имени закликала, а коли обернувъ ся, зъ таемничюю мінюю кивнула пальцемъ, щобы до неи наблизивъ ся. Ажъ ей чорнѣ оченята посередъ румяного лица жарѣли, такъ рада була, що въ чюсь справу вмѣшатись може.

— Павлюку! — зъ пальцемъ, до збѣялыхъ губъ приложенымъ, почала, — ей Павлюку, щось то жѣвцѣ надто даешъ панувати. Гляди, щобы зъ того панованя бѣды якои не було.

Вже и перше се и те про способъ житя Франки вѣдъ Марцелѣ чула, и довгимъ ей спаньемъ, чаемъ, цукорками несказано зачудована и обурена була.

Павло поважно вѣдповѣвъ :

— Не бѣдкайте кумо ; вже я знаю, що роблю. Зъ мукъ я ей вырвавъ и не на се вырвавъ, щобы зновъ въ муку заправити, але на се, щобы їй добре на сѣмъ свѣтѣ було. Якъ чоловікови на сѣмъ свѣтѣ эле, то вѣнъ самъ злый, а якъ добре, то и вѣнъ добрый. Чому добрымъ не бути, если нѣякои причини анѣ до гѣвву анѣ до грѣха нема? Ось, що!

Такъ бувъ певный того, що говорить, якъ того, що сонце свѣтитъ а вода плыве ; але Евдося философѣи его цѣлкою не повѣмала, за те-жь свою мала.

— Ей Павлюку зашептала — гляди, щобы зъ того бѣды якои не було. Вѣди ты ей взявъ? Чи вѣдъ „бацьковѣ“ (родичѣвъ) взявъ? Чи зъ хаты родинной? Яка она була, заки ты ей взявъ? Не бѣй ся, я всею знаю. Глянувши лишъ на ню, я вѣдразу пѣзнала, яка она була. Може хто не пѣзнавъ, але я пѣзнала.

На пбвъ зъ трікуфомъ, а на пбвъ зъ пожалованьемъ, мудрыми своими оченятами моргала, и пбднявши ся на пальць майже до самого уха Павла, таемничо шептала.

— Гляди, щобы зъ того панованя, яке ты їй дашь, зновъ яке лихо еи не причепило ся.

На Павлѣ тѣ остороги, котрыхъ змысль дуже добре зрозумѣвъ, найменшого вражѣня не зробили. Усмѣхнувъ ся та махнувши рукою, зъ повнымъ спокоемъ вдповѣвъ :

— Сего, то вже певно не буде. Присягла.

Знати було, що твердого, безмежного довѣря, яке выеликало въ нѣмъ послѣдне слово, нѣчо на свѣтѣ захитати не могло. Знати було, що въ понатю его, хто-небудь присягавъ, сей мустьвъ робити такъ, якъ присягавъ, та що вбнѣ нѣколи не подумавъ, абы иначе бути могло. Евдося здвигнула плечима, пбднесла вѣдра, и по чаети зъ трудомъ, все-жь тави досыть рѣзью зъ хропавон горы зновъ на долину почала сходити. Увбйшовши вблканацять кроковъ за Павломъ, що скоро ступавъ на гору, поглядѣла, та головою похитала.

— Дурный! ой, дурный! — зашептала.

У Козлюковъ частѣйше, анѣжь давнѣйше, стали говорити про Франку, вправдѣ безъ найменшой неприязни, але такъ якъ люде звыкли говорити про щось незвычайного. Збыточный Даналео, котрый въ осени и въ зимѣ мало работы мавъ и всьо, що дѣялось въ селѣ, доглянувъ та пбдслухувавъ, зъ реготомъ розказувавъ, якъ Павло, маючи жѣнку, самъ огонь въ печи розпалюе, траву варить и корову доить, а она, або простягнувшись на постели лежить, або на лавѣ пбвъ дня зъ нимъ оббйма-

*

есъ та цѣлуе, або рбзній скоки и смѣхи выправлае. Пилипъ за боки бравъ ся вбдъ смѣху, але Улявѣ при тыхъ розповѣданахъ робило ся трохи маркотно.

— Бму зъ того добра не буде — до чоловіка разъ сказала.

— Кому? — поспытавъ.

— А Павлюкови.

И, на подвѣре выйшовши, стала курки селикувати, а Франка тогдѣ стояла бѣля плота, що роздѣлювавъ городъ на двѣ половини, та ѣла грушки! А були они зъ одинокого дерева, котре въ городѣ коло самой хаты Павловой росло. Давнѣйше Павло продававъ ихъ въ мѣстечку, або сестрѣ вбдступавъ, а теперъ полишивъ въ хатѣ, бо Франка ихъ любила. Може видѣ грушокъ, котрѣ минувшихъ лѣтъ були дорогоцѣнными ласощами для ея дѣтей, збблшивъ невдоволенье Улявы. Кблька крѣкбвъ передъ плотомъ стаяула и до братовой заговорила:

— Чи тобѣ не соромъ, що твбй самъ коровы доить? се-жъ не „мужицка“ але „жѣноцка“ робота.

Хочъ и говорила се голосомъ умѣреннымъ и ббльше жартовливымъ, анѣжъ гѣвно, на лице Франки выступивъ звычайный ея кровавый и скоро щезающій румянецъ.

— А тобѣ що до того? — крикнула. — Не тыкай носа тамъ, де тебе о се не просятъ. Я вашихъ хамскихъ роббтъ не робила и не буду робити. „Адѣ“!

Вбдъ плота вбдскочила, але Уляна зачервонѣвшись, такожь кблька слбвъ ѣй на здогбнѣ кинула:

— А ты вбдъ хамбвъ не лай! Яке маєшь право хамствомъ людамъ очи выпѣкати, коли сама була гбрша вбдъ хамки?..

Значѣнье послѣднихъ слбвъ Уляна вынесла зб здо-

гадбѣзъ Бадосѣ и довгихъ шептбѣзъ, якѣ Марцеля по кож-
дѣй у Франки гостинѣ до уха ѣй клала.

Бвѣла се помѣжъ двома жѣнщинами перша сварка, але она скоро минула, бо Уляна зъ братомъ гнѣватисѣ не хотѣла, маючи крѣмъ любви и се на тямцѣ, що все тамъ вѣдъ него якѣсь каплѣ добра могли падати на ню ; если вже нѣчо бблше, то бодай обаранцѣвъ для дѣтей зъ мѣста правѣзъ, одинъ загбнчикѣ въ своѣй половинѣ городу бульбами або коноплями засѣяти позволивъ, на уплату податѣбѣзъ або на яку нѣшу пильну потребу кблька врейцарѣбѣзъ позичивъ. Пилилѣ зновъ не лишъ про сѣ дрбнѣй услуги, але и о батькѣвскѣмъ горшку, въ хатѣ подъ Павловою грубою закопанѣмъ, може тамнѣзъ, бо довѣдавшисѣ про сварку жѣнки зъ братовою, насваривъ жѣнеу такѣзъ, якѣ нѣколи того ще не лучалосѣ, и зъ Франкою погодити сѣ велѣвъ. Улянѣ лѣкше се прийшло, анѣжъ сама могла надѣяти сѣ, бо Франка безъ тѣни за-
взята, на першу еи зачѣнку, весело вѣдповѣла, и вече-
ромъ у хату Козлюкѣвъ влетѣвши, а заставши тамъ кблька сусѣдокѣ та сусѣдѣзъ, такихъ имъ рѣ-
чей понарозказувала, що вѣдъ зачудована очи вы-
балашували и до самой пѣвночи еи балаганю при-
слухувалисѣ, неначе чуднымъ сказкамъ. Черезъ цѣлу зиму опбсла досѣть часто сходячѣ сѣ у Кузлюкѣвъ громадка въ подббнѣй способѣ забавляла. Видѣ бувъ цѣкавый. Хату, освѣчену огнемъ, що горѣвъ у величез-
нѣй печи и нафтовою лампою, що свѣтила сѣ на столѣ, выповнювали хлопы въ сѣракахъ або кожухахъ, и невѣ-
сты въ гранатовыхъ суконныхъ кафтанахъ. Першѣ сѣти вязали, кблен до плотѣзъ або зубы до борбнѣзъ стругали, бочѣвки и вѣдра направляли, або нѣчо цѣлкою не ро-
били и люльки або папироски курили. Невѣсты на коло-
вороткахъ прѣли, або немовлята при груди тримали, чи

въ рукахъ гойдали. Всѣ сидѣли на ослонахъ та стѣлцяхъ идѣ стѣнами або коло огню. Францѣ невыгѣдно було на твердѣмъ та вузкѣмъ ослонѣ сидѣти, тожь, зъ ногами на стѣлци выпрямлеными, а плечами о стѣну оперши ся, мала выгядъ особы, недбало на шезльонзѣ простертон. Паньчѣхъ на шо-день не носила, тожь зъ-пѣдъ домового выробу спѣдницѣ сторчали надъ стѣльцемъ ноги еи голѣ, обути въ плиткѣ черевикѣ; станъ еи, такъ якъ и иншихъ, стискавъ гранатовый кафтанъ, а на головѣ, такъ якъ и иншѣ, мала перкалеву цвѣтисту хустку, по задѣ завязану. А однакъ сей одягъ выгядавъ на нѣй мовъ бы передягнула ся. Можна бы було гадати, шо выбиралась пѣйти въ нѣмъ на маскараду, або ва яку иншу костьюмову забаву. Чорне, кучеряве еи волосье зъ всѣхъ сторѣвъ выбивало ся зъ-пѣдъ цвѣтистой хусткѣ, спадаючи на шю, чоло и грудь, убрану въ ряды пацьоркѣвъ такихъ, якихъ тутъ нѣхто не носивъ; при ухахъ такожь свѣтались блискучѣ бляшки; руки дрѣбнѣи и въ порѣвнаню зъ всѣми иншими майже бѣлѣи, а завсѣгды безчиннѣи, порушувались безустанно и неспокобѣно; лице тонке та привяле, мало завсѣгды або жовтаву блѣдѣсть, або румянецъ, огнемъ падаючи, якѣ тутъ видано тѣльки у людей, шо лежали въ горячѣ. Горячковыми такожь снами выдавали ся окружающимъ еи оповѣданя, однакъ такъ цѣкавыми, шо зъ вечорницѣ, якѣ вѣдбували ся въ козлюковѣй хатѣ, прогнали сеи зимы звычайнѣи спѣвы та сказки. Шо-жь бо сказки, по бѣльшой части вже знанѣи всѣмъ вѣдъ дѣтинства, могли значити въ порѣвнаню зъ оповѣданями про теаральнѣи представленя, котрымъ зъ найвысшого поверха, въ натовпѣ, задушѣ, струяхъ свѣтла, Франка часто бувало пригядалась; про маскарады, повнѣи розличныхъ перебранъ та смѣшнихъ або страшныхъ машкаръ, въ котрыхъ такожь неразъ брала участь;

про свѣтлѣ танцюючі вечера, якѣ въ домахъ своихъ давныхъ панствъ бачила; про громаднѣ гулянки въ замѣскихъ городахъ, зъ гойданками, карузелями, чортѣвскими млынами, де сумѣшь товпа кавалѣрѣвъ и дѣвчатъ забавляе ся; про розличнѣ голоснѣ злочины, самоубѣйства, любовнѣ исторѣи, сварнѣ, смѣшнѣ або переймаючі пригоды, що лучили ся коли-небудь и де-небудь, а котрыхъ она въ безлѣчъ знала и затимила, бо на нихъ, якъ взагалѣ на всѣ иншѣ побуджуючі и зворушуючі вражнѣя, вѣдъ найранпшихъ лѣтъ була захланна. Помѣжь тыми, що ей слухали, були и такѣ, — особливо невѣсты — котрѣ крѣмъ родинного и кѣлькохъ цѣлкомъ до него подѣбнихъ сѣлъ, нѣякихъ иншихъ мѣсць пѣдъ сонцемъ не бачили; иншѣ до мѣста того, зъ-вѣдки она походила, нерѣдко навѣтъ вѣдили, але крѣмъ ринку и костелѣвъ нѣчого цѣлкомъ бѣльше тамъ не знали. Декотрѣ, якъ на примѣръ, гарнѣй, смѣливѣй Олекса Миеула, що носивъ свѣй сѣракъ трохи вже на способъ сурдута, и мавъ претенсѣю до знаня свѣта, вторували оповѣданямъ Франкѣ притаеуючимъ хитаньемъ головы, але въ основѣ, такъ само якъ и другѣ, бавили ся ними, озлобляли ся, або чудували ся.

Въ хатѣ низькѣй и душнѣй, зъ натовпленихъ и маже поручъ себе вддыхаючихъ грудей, зъ губъ, що були розтворенѣ въ тумановатѣмъ зачудованку, або окруженѣ глумливою чи задумчивою усмѣшкою, — выривали ся оклики зачудованя, обуреня, перестрахи, розрадованя. — Боже мѣй, Боже! ото богатствъ всѣлякихъ на свѣтѣ стѣлько, неначе того смѣтя въ хатѣ, коли черезъ цѣлѣй тыждень ей не замѣтати. Ото тамъ люде бривають, веселять ся та грѣшать! Хиба они нѣколи нѣчого не роблять, що имъ то все до головы приѣде. Хиба они Господа Бога не боять ся и сорому въ очахъ не мають,

коли такій рѣчи робити можуть. Чоловѣвъ и сто лѣтъ мбгъ бы пережити, а въ праці та бѣдѣ до головы бы ему не прийшло, що суть на свѣтѣ такій богатства, чудеса, дива и грѣхи. Ой грѣхи! — Сесѣ особливо тыхъ людей въ очи колоди и въ головахъ колотили. Не тому, немовъ бы чоловѣвъ самъ нѣколи вже Бога не образивъ, и, особливо напивши ся, сякимъ такимъ грѣхомъ душѣ не придавлювавъ. Але все-жь таке марюванье даровъ божиыхъ, розцусты, сваритѣ, заббйство себе и другихъ, про що она оповѣдає, се вже пекло, чисте пекло!

Часомъ руки невѣсть зъ веретенами, а хлопобъ зъ топбрцями, голками та гиблями, въ долину опадали; зъ кутобъ хаты въ переймаючій и пискливый голосокъ розказуючои Франка, немовъ подувы вѣтру, врывали ся басовѣ збтханы; Евдося, мудрѣ свои чорнѣ оченята посередѣ лица, похожего на осѣнне яблоко, широко выбалушуючи, поморщену, хочъ ще рѣзъву, руку до чола подносила, шептаючи :

— Въ имя Отца, Сына и Святого Духа... — А шепбтъ ен голосный, що вбдѣ розбурханыхъ чувствъ и думокъ шепелѣвъ и сычавъ, выдававъ ся бути шелестомъ збсохлого листа, сыпаного на лѣпленный помбстѣ хаты.

Одна лишъ жебрачка Марцеля, сидячи на земли била стбльця, на котрбмъ Франка ноги свои вытягала, анѣ дивувала ся, анѣ обурювала ся, тбльки знаменито бавила ся. Въ червонбй пасмузѣ свѣтла, що сплывало на ню вбдѣ ватры, зъ своею чотирогранною, тяжкою статью, выглядала немовъ купа лахобъ, зъ котрыхъ до оповѣдаючои выхилювала ся голова, лахомъ замотана, зъ широкимъ усмѣхомъ беззубыхъ губъ. На пооранбмъ морщинами лица, очи ен, поливѣвши и проворнѣ, запаплювали ся миготливими блесками, налухлѣ повѣки притакуючо моргали, голосъ охриплый, до рѣзана пилы по

деревъ подобный, вѣдь часу до часу вымавлявъ : — Але-жь! а то! правда, всео правда!

Она одя то всео, про що тамта говорила, видѣла, чула, переживала. Они обѣ були существами иншого рѣда и свѣта, кинеными въ сей рѣдъ грубый, тяжкій, въ сей свѣтъ, нѣчого несвѣдомый, наивный. Тѣльки коли старша, майже надъ гробомъ стоячи и ласки людской потребуяча, лѣнувала ся розкрывати свои вѣдомости, а часто не смѣла — молодша, зухвала, и вѣчно неспокойнымъ житьемъ кипуча, робила се зъ чувствомъ невысказаной своей вышности надъ окружающими. Если-бъ знала, була бы се назвала вышностью умысловою. Але хочъ сего выразу въ головѣ не мала, то переповнена була понятъемъ, яке вѣнъ высказуе. Се лестило ей непомѣрно та збѣлшувало въ нѣй погорду, яку мала для тыхъ людей. Бавила ся такожь знаменито. Зъ вечерницъ вертаючи, заходила ся вѣдь реготу голосного, що ажъ въ хатѣ лунало.

— Отъ дурнѣй хамы, отъ худоба! Про такѣй зайчайнѣй рѣчи имѣ говорю, а они губы пороззявлюють та дивують ся, неначе бы я имѣ Господа Бога або чорта показувала. Мовъ королева мѣжь пастухами, такъ я мѣжь ними выглядаю. Але се нѣчо. Весело. Неразъ менѣ здае ся, що я на комедіи, або сама комедію граю. То темный нарѣдъ! То, худоба! Передъ кождымъ зъ мѣста, хочъ бы и найдурнѣйшимъ, свинѣ тѣльки имѣ пасти.

И оповѣданъ ей въ сестрѣнѣй хатѣ, и веселого кепкованя зъ хамской темноты и глупоты, Павло слухавъ зъ мрачнымъ лицемъ и мовчки. Зъ оповѣданъ знавъ, що десь-тамъ на свѣтѣ суть великѣй богатства и розкошѣй, але се, яко рѣчь не досягнена и не забаглива, не цѣкавило его зовсѣмъ. Нужды не зазнавъ та збытебъ не за смакувавъ нѣколи, тожь анѣ до разового хлѣба гбрко-

сти, анъ до солодкихъ ласощѣвъ охоты великою не чувъ. Про тѣ послѣднѣй просто нѣколи и не думавъ, а коли теперь жѣнка насувала ему ихъ на думки, пѣдъ видомъ величавыхъ мешканъ, смачныхъ обѣдѣвъ. дорогоценныхъ одагбѣвъ, яркихъ свѣтель, то маючи уяву на сѣ незнанѣ роскошѣ цѣлкомъ тушу, а душу цѣлкомъ имъ чужу, рукою махавъ и зъ задумчивымъ на устахъ усмѣхомъ повтарявъ мужицку приповѣдку:

— Отъ звичайно! „Богъ зъ людьми робить игриско, одного високо, другого низько.“

Що иншого цѣлкомъ, коли мовашла про гулянки, любовнѣй исторіи, сварнѣ, злочины, та однимъ словомъ про то все, чому вѣнъ дававъ одну назву: грѣхъ. Се все въ устахъ Франки справляло ему таку велику прикрѣсть, що або крутивъ ся на стѣльци, неначе въ болахъ стогнаючи, або лѣктями о колѣна опершись, лице въ долонѣ взявши, въ глубокой задумѣ хитавъ ся на обѣ стороны. Черезъ затисненѣ зубы тихо промавлявъ:

— Погане житѣ! Прокляте житѣ! щобы такого житя люде не знали! щобы се крѣзь землю провалилось!

Часомъ, коли такъ роздумавъ, дивныхъ зазнававъ мрѣй уявы. Слухаючи оповѣданъ про те, якъ весело люде бавлять ся на замѣскихъ карузеляхъ, гойданкахъ, цѣлонбчныхъ гойданкахъ, цѣлонбчныхъ танцяхъ та якѣ на тыхъ забавахъ бувають пѣтики, бѣйки, хоробы, любошѣ, наразъ пѣдъ своими замкненными вѣями достерѣгавъ воду голубу, чисту, тиху, таку, яку Нѣмень хотить въ найкрасшу погоду, а надъ нею або рожевий поясъ ранной зрѣки, або кучерявѣ облачки, на стаю овецъ бѣлыхъ похожѣ, або хоры ластѣвокъ, що кругомъ, кругомъ увихають ся надъ водными лѣльями. Неразъ нѣ зъ сего нѣ зъ того голубы ему надъ ухомъ заворкотѣли,

або монотоннымъ, лагбднымъ, шепотомъ заспѣвали филѣ. Тогда пбдносивъ зъ-надъ долонь лице зажурене и поморщене та коли Франка вернувши зъ нимъ разомъ дохаты зъ глушоты хамской вбдъ смѣху ажъ клалась, не сперечавъ ся и докорбвъ не робивъ, лишь старавъ ся наклонити еи, щобъ замовкла.

— Но тихо вже, тихо! — говоривъ, — волѣвъ бы я, чтобы ты не памятала, що на свѣтѣ жили, заки до сее хаты увбйшла. Ой! розуму нѣхто не навчивъ, а дурниця такъ повучувала, що и забути ихъ тобѣ годѣ. Може Господь Богъ Всевышній дастъ, що коли небудь забудешъ!

И зъ спазматично розсмѣявшою ся поступавъ такъ само, якъ и тогдѣ, коли еи нечаяно плачь нападавъ. Била себе еи садивъ, раменемъ оббймавъ, и лагбдно, побатькбвски вговорювавъ :

— Тихо вже, тихо! тихо! „Годзѣ, дзедцятко, годзѣ“!

Не перечивъ ся, не гнѣвавъ ся, нѣякихъ доворбвъ не робивъ, але частыхъ вечерницъ, посередъ котрыхъ она царювала, не мбгъ стерпѣти, тымъ ббльше, що адавало ся ему, немовъ она до Олексы Миеулы залнятися стала. Се бувъ найгарнѣйшій и найдотепнѣйшій мужчина въ селѣ, а хочъ вже кблька лѣтъ жонатый, та зъ жѣнкою добре живъ, все-таки часомъ ще на жарть чи за-для хвальбы любивъ зъ дѣвками та молодицями по-жартувати. Зъ Франкою вправдѣ нѣякихъ зачѣпокъ не шукавъ, противно жартувавъ собѣ зъ нею, прямо въ очи ѣй говорячи, що вже стара и що цѣлкомъ не потребуе хвалитись передъ нимъ своею мѣскою мудростью, бо вбнѣ ще ббльше про всео знае, якъ она. Але вбнѣ выдававъ ся ѣй якось найббльше подббнымъ до тыхъ всѣхъ еи давныхъ знакомыхъ и приятелѣвъ; при тбмъ, якъ звичайно, высказуючи всео голосно и не вагаючись, лепетѣ-

ла, що їй его бутна стать и синї очи вельми припали до вподобы. Разъ коли зъ нею дровичъ ся, пригорщу сущенныхъ вишень въ лице ему кинула, вишимъ разомъ, зб свого заимпровізованого шеальонта нечаяно збравшись, коло него присѣла, и бѣлыми зубами блискаючи, а чорными кучерями зъ-пбдѣ хустины вымахуючи, въ саме лице ему заглянула. Того вечера Павло выходячи зъ хаты Коалюкбѣзъ, такъ крѣпко за руку ея хопивъ, що ажъ кривнула зъ болю та просити стала, щобы ея пустивъ. Але вбѣтъ ще сильнѣйше долоню затиснувъ и на пискливї ея жалѣ анѣ на гнучке выгинанье при его боцѣ не зважаючи, до хаты впровадивъ, дзерѣ заперъ, лампу за-свѣтивъ, та вже обѣ ея руки такъ само якъ перше, стиснувши, тономъ пытана промовивъ :

— Присягались ?

Нѣколи не надѣяла ся, щобы очи его могли такимъ огнемъ жарѣти, а здавленный голосъ звучати такъ грбзно.

Мимо болю въ стысканбї руцѣ задивила ся на него, неначе въ дугу.

— Присягались ? — поспытавъ въ-друге.

— Но, то и що ? — Попробувала зухвало поставитись.

— Вбдповѣдай... хучше, хучше, вбдповѣдай ! Присягались ?

Теперь двѣ синї жилы прорѣзали ему звычайно погбдне чоло, а очи стали чорнї и чимсь чорнымъ зъ глубины глядѣли. Але она, замѣсть страху, почувла наразъ, що вбджили ея чувства для него, котрї передъ тымъ вже звбльна стали въ нѣй погасати. Подобавъ ся їй, невысказано подобавъ ся зновъ въ тбмъ цѣлкомъ нишбмъ якъ звычайно видѣ. Було се для неи щось нового цѣкавого : якась сила, котра ея поконувала, и пристрасть, котра жаромъ по жилахъ ея перебѣгала. Зъ кликомъ

любоби, зъ товплячими ся на губы словами пестоцѣвъ, на груди ему впала и губами до его губъ прилѣпилась. Вѣнъ, такъ само якъ тогдѣ, коли въ темнѣмъ лѣску передъ надгробнымъ хрестомъ, першій разъ въ рамена еи хопивъ, немовъ пьяница до чарки, до неи прицавъ. Ажъ по довшбѣ хвили поспытавъ:

— А про грѣхъ ты не подумала? Олексы не полюбила? Га?

— Най того хама чорты возьмутъ, вѣнъ менѣ такъ въ головѣ, якъ торбчнй снѣгъ! Тебе, Павлуню, люблю! мѣй ты миленькій, дороженькій, золотый, сѣбный, брилянтовый!

Успоковнѣ ся цѣлкою; знавъ, що не брехала нѣколи, и вавѣтъ нѣчого зъ того, що думала або вѣдчувала, затавти не могла. Дѣйстви и симъ разомъ не збрехала. До гарного, и вѣдъ вишихъ бѣльше свѣтового мужичны чѣпати ся зачинала зъ привычки, зъ бажаня тріюмфу, та зъ дробки наклону, котрый заразъ пригасъ при вѣдновленѣмъ одушевленю для Павла. На вечерницѣ черезъ якійсь часъ цѣлкою не ходила, та кблька развѣ сама замела хату и зварила обѣдъ. По волу тѣльен ходити и коровы донти за нѣчо въ свѣтъ не хотѣла; тожъ Павло еи до сен работы не примушувавъ, а на вѣдмовнѣ еи вѣдповѣди добродушно махнувши рукою говоривъ.

— Ну, ну, дурница! Най буде по твому, щобъ лишъ тобѣ добре було и чтобы ты сама доброю була.

Впрочѣмъ разъ мавъ чудну просьбу до неѣ. Було се въ недѣлю, коли Франка вернула зъ костела. До костела, що бувъ въ поблизкѣмъ мѣсточку, вѣдила она найчастѣйше, якъ лишъ могла, то зъ чоловѣкомъ, то зъ Уляною и Пилипомъ, то зъ котрымъ-небудь сусѣдомъ, на котрого вѣзъ впрошувала ся зъ залицаньемъ та вѣчливими словами. Хочъ маленьке, але все-жъ було се мѣ-

сточко, котре тягнуло еи до себе. Въ часъ богослуженя могла приглядатись зббранымъ въ костелѣ рбанымъ людамъ, а вѣдтакъ на склеинки въ товарами поглянути, зъ чогось посмѣятись, та що-небудь забавного або незвычайного почути. Ъдучи тамъ вбирала свѣй мѣскій одягъ, а до рукъ брала молитвенникъ, роздутый вѣдъ повкладаныхъ святыхъ образкѣвъ и білетѣвъ зъ желанями, якѣ колисъ въ день именинъ своихъ дѣставала. Мѣскій одягъ въ нѣкѣмъ тутъ подиву не будивъ, але на книжку, що держала въ рукахъ, многѣ споглядали зъ цѣкавостью и зачудованьемъ. На сю книжку споглядаючи, Уляна ставала бѣльше ввѣчлива, якъ звычайно, для братовой, що била неи на возѣ сидѣла; поглядъ Пилипа, затримуючи ся такожь неразъ на чорнѣй обгортцѣ и золоченыхъ берѣжкахъ книжки, стававъ задумчивый и поважный; Ѣвдося, першій разъ еи побачивши, въ поморщенѣ руки плеснула и кривнула: „Отъ шаслива, отъ ласку свою Господь Богъ Всевышній тобѣ пѣславъ, що и зъ книжки его величати можешъ!“ Навѣтъ Олекса, коли разъ Франку разомъ зъ жѣвною мавъ вести до костела, глянувши на книжку, зробивъ ся бѣльше покѣрливый, жартувати зъ Франки переставъ, и на знакъ поважаня трохи бѣльше сѣна на се мѣсце на возѣ, де сидѣти мала, пѣдсунувъ. Однакъ въ нѣкѣмъ такого зацѣквлена книжка не будила, якъ въ Павлѣ. Коли ино бравъ еи въ руки, завсѣгды зъ похиленымъ лицемъ дмухнувъ на ню зъ обохъ сторѣвъ, кѣнцями пальцѣвъ стеръ зъ неи останки пороху, що не давъ здмухнути ся, а вѣдтакъ на лавцѣ усѣвши, поволи, обережно, въ рбанныхъ мѣсцяхъ еи розтвиравъ, по друкованыхъ карткахъ взоромъ водивъ и часомъ блаженно усмѣхавъ ся, а неразъ зъ мовчальнымъ жалемъ головою хитавъ. Годины неразъ переминали на такѣмъ думаню, котре звычайно вѣичивъ глубокимъ зѣтхненьемъ,

та повнымъ поважаня зложенемъ книжки на мѣсце въ хатѣ найзватнѣйше, се есть: на вѣлхову червону шафу, помѣжь ляміку зъ высокимъ коминкомъ а самоваремъ зъ блискучою бляхи.

Разъ, коли Франка, вернувши зъ костела, книжку недбало на столѣ покинула и зъ щебетомъ крутила ся по хатѣ, Павло зъ книжки очей не зводячи, промовивъ:

— Франка! Знаешь що, Франка? Я тебе вже давно одну рѣчь хотѣвъ просити.

Въ знаменитѣмъ сего дня була гуморѣ, бо винѣ въ мѣстечку, коли крутила ся по ринку, якійсь панъ въ складнѣмъ футерку — мабуть писарь зъ сусѣдного двора, — показуючи ей другому, сказавъ: „Отъ шельма гарна!“ А той другій, старшій, мабуть економъ, головою кивнувъ: „А нѣчого собѣ молодиця!“ Ся коротка розмова, яку зачула, справила їй велику приємність. А до того ще за дванацять дутѣвъ, якї їй вѣдъ покупи крупъ и соли лишились, купила собѣ зъ лавки кармелькѣвъ, що ихъ теперъ скулившиє мовѣ кѣтка на ослонѣ, неначе вивѣрка зубами хрупала. Почувши слова чоловіка, вѣчливостю и нѣжностю выбухнула:

— Я для тебе, Павлуню, всьогдѣнько на свѣтѣ зробити готова!

— Ну, коли ты вже така добра, зроби ласку и навчи мене читати.

Остовцѣла зразу зъ зачудованя, але вѣдтакъ вельми згордѣла. Що то значить зъ доброго роду походити? Єсли-бъ зъ лихого походила, читати бы не вмѣла. Добре! Чому-жъ нѣ? Вывчить Павла читати Овва! велика рѣчь! Въ домахъ свого давного панства она такї гувернантки видала, що въ головѣ менше розуму малъ, анѣжь она въ мѣзиннѣмъ пальци, а прецѣ вчили. Тѣльки, що до того букваря треба. Букварь Павло мавъ попросити

у одного знакомого собѣ чловѣка, а теперъ зъ розгоряченымъ лицемъ настававъ на ню, щобы ему тымчасомъ на книжцѣ буквы показала.

— Покажи, Франка! ради Бога, хочъ на книжцѣ тымчасомъ покажи. Я такъ довго сего щастя бажавъ!

Зновъ зачудувала ся невысказано. Що-жь се за таке щастье: вмѣти читати? Але Павло ставъ вѣ говорити, що нѣчого людамъ не завидуе, тѣльки того, если котрый вмѣ на книжцѣ въ костелѣ Господа Бога величати, а въ хатѣ, коли часъ, всѣлякѣ цѣкаві сказки собѣ почитати. По свѣтѣ нѣколи скитати ся не любивъ, для того то майже нѣчого не знае, що дѣе ся тамъ за горами, за лѣсами, а радъ бы знати. Въ книжкахъ то всео стоить написано, знае о тѣмъ, бо коли ще зъ небѣщникомъ батькомъ по дворахъ живъ, богато книжокъ бачивъ, и чувъ людей, що на нихъ читали. Економъ тамъ часомъ жѣвнцѣ своѣй въ голосъ читавъ, и влючвиця, коли була въ добрымъ гуморѣ, въ недѣлю, або яке свято, кликала его батька до своєї комнаты и голосно зъ рѣзныхъ книжокъ читала. Чувъ такожь, якъ паночки голосно читали, и пѣдъ ганокъ підкравши ся, слухавъ. Часто роздумувавъ, якъ бы то навчити ся? але не було якъ и вѣдъ кого. Въ тѣмъ селѣ есть двое людей такихъ, що читати вмѣють, але щобы навчити когось анѣ часу анѣ охоты не мають. Теперъ ажъ вѣнъ таке щастье разомъ зъ жѣвкою до хаты взявъ. Она навчить его и Бога лѣпше хвалити, и зъ пѣтмы въ свѣтло убѣйти, и може лѣпшимъ стати, анѣжь доси бувъ, бо чую, въ книжкахъ рѣзні такі способы подають. изъ-за котрыхъ людска душа, немовъ тота голубка, бѣленькою стати може.

— Дурница душа, и дурница голубка! — збскавучи зъ лавы, крикнула Франка, — але що въ книжкахъ цѣкаві исторіи неразъ описують, се цѣкаво!

Она сама любила неразъ прочитати собѣ, а у декотрыхъ ей пань було богато книжокъ, тожь ихъ брала и читала, або ночами въ постели лежачи, або въ святочній днѣ зъ кимъ-небудь зъ своихъ гостей въ гардеробѣ або въ кухнѣ. Одчу зъ такихъ прочитаныхъ исторій Павлови теперь стала розказувати. Читала ей немовъ бы вчера се було, такъ добре собѣ пригадує, зъ однимъ льокаемъ, въ котрѣмъ пѣдъ ту пору любилає. Бувъ то якийсь романъ, повный дивоглядныхъ и страшныхъ подѣй и пригодъ. Грали родъ въ нѣмъ злочинцѣ, трѣтелѣ, пропащій женщины, знайды, незмѣримо честнй княжны и до найвысшой степени великодушнй графы. Франка оповѣдала точно, зъ живою гестивуляцією и мимікою, найширше и залюбки розводячись надъ романами и злочинствами. Ажь ѣй очи горѣли та здругували мускулы лица. Стѣльки зъ свои штуки читаня вынесла. Але Павло, хочъ по части тои прегарной, якъ ей Франка называла, повѣсти не розумѣвъ, а по части налякавъ ся, цѣлкомъ до своего предпривѣства не знеохотивъ ся. Зима була тяжка; на рѣцѣ, грубою полоскою леду вскрытѣй, мало що робити було можна. Тожь часу мавъ богато и вѣдъ теперь щоденно, то въ полудневыхъ, то въ вечѣрныхъ годинахъ, вѣдъ Франки домагавъ ся, щобы ему читати показувала. Она зразу радо сю просьбу выповняла. При основѣмъ столѣ, старанно вѣдъ Павла вытертѣмъ, передъ малымъ вѣконцемъ, за котрымъ на городѣ пѣдносили ся задыменнѣ снѣговѣ, та стояла инеємъ вскрыта груша, въ суровѣмъ, бо нѣчимъ не затемненѣмъ свѣтлѣ бѣлон зимы, надъ отвертою книжкою або букваремъ засѣдали. Въ такихъ хвиляхъ сей высокій, крѣпкій, бѣльше якъ сороклѣтнй чоловѣкъ неначе перемѣнявъ ся въ дитину покрѣпкую та боявку. Зъ ослона надъ столомъ такъ похиленнй, неначе

переломанный въ-двое, въ буквы, котрѣ ему Франка концомъ пальцевъ показывала, съ такимъ напряженьемъ извиваясь, что могло здаваться, будто очи съ пѣдъ широко растворенныхъ повѣкъ выскочать. Въ лицѣ его, что майже доторкало оя бибулястого папеду, дивнѣй заходившя перемѣны: брови пѣднослица съ высоко, чоло складалось въ двѣ грубѣ морщинки, щоки выкривлявались а губы выдувались. Коли вже першѣ буквы аабукн начитыть ся розрѣзаната и монотонно вымавлявъ а, в, с..., вбдорванѣй звуки его голосу вохажѣй були на стогны, що съ трудомъ дебували ся съ грудей. Съ великимъ трудомъ приходилось ему розрѣзанати тѣ дробнѣй, чернѣй, врутѣ чертожки, всерови его до теперѣ цѣлкомъ неавѣстнѣй; велики новѣльно его мозокъ розпочинавъ роботу, до теперѣ цѣлкомъ для него чужу.

— D... e... f... стогнавъ и збтхавъ, самъ не знаючи, що руди вѣдъ озоломъ на колѣнахъ зложенѣй, такъ сильно ломивъ, що суставы налцѣвъ на цѣлу свѣтлицю зрыцали.

— G... h...

Надъ слѣдуючою буквою просиджувавъ довго мочкы, хлячись що-разъ ввше, съ великими каплями поту на поморщеннѣмъ чолѣ. Тяжко було ему розрѣзнати си вѣдъ слѣдуючыхъ. Вабаца съ-тиха, боязко вышептавъ: I... Франка, котра, при кождѣмъ зацуканю чоловѣна надъ якою буквою нетерпеливо на стѣльци вертѣла ся, съ кривкомъ теперѣ арывала ся съ сидженя:

— Отъ дурень! L... l... l... яке-жь се l..., коли точка на верху стоять! Отъ, тамска голова! Такѣй ты до читаня здалый, якъ вѣль до кариты!

На обидливѣй си слова цѣлкомъ не звертавъ уваги, и єдинымъ горячимъ бажаньемъ перенятѣй, пѣдносивъ на ню покрбливый взбрь.

— Ну, Франка, не гнивай ся! тихо више, тихо! вже я собѣ пригадавъ, що се і... въ тоякою на верлу... ну, садь и ще трошки покажи... тихо! тихо!

За руку яи до ослона притягнувъ, яи розгнѣваю повѣрливо возвожувавъ:

— Видишь, Франка, я до того не важитый... але ты кожди трешив... кожди... моя желонька... най трохи привичну...

Сидѣла аनावъ, але вже засучлена, верада и за кожду ошибку цю-разъ сильѣйше скаржила на него. Вбѣвъ и се пераносить терпеливо. — Кожди, милонька — говоривъ — кожди трешив... най привичну.

И справдѣ привикавъ досить скоро, а цѣлу азбуку знаменито вже знаочи, разъ вечеромъ при свѣтлѣ нафтовой лампки досить вже плавно вишавлявъ: б, а, ба, б, е, бе, — воли Франка, пенате кружною подкинена, въ стѣлця вбрисалась и крикнула:

— Не хочу! Не буду! Доешь вже того! Най чорты возьмутъ се читанье! Чи я у тебе за губернатку навилась! Нудьга мене така есть, що хйба, якъ песь, выти заразь ставу!

На постѣль, якъ довга упала и горѣлиць, въ руками надъ головою вытягнеными, позѣхати зачала. Позѣханье се, довге и голосне, справдѣ до выти похоже було. Павло зажурене лице въ-надъ букваря подѣвѣвъ, мовчки на ню слянувъ, головою кавнувъ та рукою зъ легковаженьемъ махнувъ.

— Отъ, ще неразь до тебе лихе пристунае. „Му-енть“ спати хочешь, коли такъ дрещь губу. Ну, и добре, коли спати, то спати.

Лампцу згасивъ и по кѣльцахъ хвидялъ вже глубоко засыдавъ.

*

Але їй цѣлкомъ до сна не було. Въ довгій зимовій вечері находивъ єи переполохъ и страхъ, выкликаний яєъ гробовою тишиною, такъ и голосами, що єи наповняли. Щобъ хочъ оденъ туркѣтъ колѣсь, хочъ оденъ свистъ нѣчного сторожа, хочъ оденъ вѣдгомбѣ людскихъ крокѣвъ по замерзлѣмъ хѣднику улицѣ, хочъ найблѣдшій вѣдблескъ уличной лѣхтарнѣ, хочъ найслабшій звукъ музыки, граючи десь на забавѣ нѣчнѣй! Де тамъ! Не було тутъ нѣчо, нѣчо зъ того, що єи колись усмирювало и веселило, скѣлько разѣвъ зворушена, недужа або въ мрѣяхъ, заснути не могла. Тутъ въ морознѣ, спокѣйнѣй ночи володѣла така величезна, непроглядна тишина, зъ такою бездонною, здає ся, темнотою неразъ получена, що їй выдавалось, немовъ бы глубоко пѣдъ землею лежала. Неразъ въ таку тишину и темноту нечаяно впадавъ сильный стукѣтъ, похожій на выстрѣлъ зъ пістокета, або на ударъ каменемъ въ стѣну хаты. Франка выпростована, зъ напруженымъ слухомъ на постѣль сѣдала, а если стукъ повторивъ ся, рамя спячого чоловѣка торгати починала. Зъ трудомъ розбудженому Павлови наляканымъ шепотомъ говорила, що до хаты ихъ розбишаки добувають ся. Вѣнъ въ се не вѣривъ, бо вѣдъ коли живъ, въ селѣ тѣмъ нѣколи розбишака не бывало; однакъ вслухувавъ ся въ тишину и темноту, а если стукъ появлявъ ся ще разъ, зъ смѣхомъ жѣнцѣ говоривъ, що то зъ такимъ гукомъ стѣны хаты вѣдъ морозу пукають. Переконала ся вѣднѣ, що справдѣ такъ було, але нѣколи зъ тыми нѣчными голосами не могла освѣнитись. Морозъ, неначе ледяный велить, гнѣвно та сумно скитавъ ся по селѣ. То въ одну стѣну хаты, то въ другу, то далеко, то близько ударявъ; лусканьемъ и тихимъ трескотомъ вѣдзывавъ ся доволка малыхъ вѣдконъ; за вѣднами по тинахъ городу ходивъ, и зъ вѣддали чути

було, якъ довокola хаты козлюковой блукавъ ся. Вправдѣ таке скитанье ледоватого велита по селѣ и середѣ чорныхъ ночей лучалось нечасто, але и вѣдлиги не мовчали. Морозъ стукотѣвъ, лускотѣвъ и трѣскавъ, а они зновъ зѣхали, шепотѣли, заводили. Вѣтеръ зѣхавъ, а при окапѣ хаты такоуі соплѣ леду тихимъ плюскомъ плакали. Пѣдъ стѣною стара груша шелестѣла, и ледви чутнй шепоты розлягали ся надъ такоуимъ снѣгомъ по сухихъ былахъ въ городѣ. Францѣ тогдѣ здавало ся, що чуе довокola хаты тихй змовы зачашныхъ злочинцѣвъ, або зѣхана блудныхъ и покутуючихъ духѣвъ. Пригадувала собѣ близькій цвинтарь и всѣ исторіи про духѣвъ та страхѣвъ, котрыхъ знала безлѣчь. Въ темной хатѣ розлягавъ ся ей шепѣтъ голосный та наляканный.

— Въ имя Отца, и Сына, и Святого Духа... Иисусе, Мати Божя и всѣ Святі Господні ратуйте!

При денномъ свѣтлѣ, въ добромъ гуморѣ, готова завсѣгды зѣ смѣхомъ закликати: дурница Господь Богъ! дурница душа! — въ нѣчныхъ пѣтьмахъ вѣрила у вертаючій зѣ тамтого свѣта душѣ и кликала на помѣчь не тѣльки Бога, але и Святыхъ, котрыхъ имена знала зѣ молитвѣ въ ей молитвеннику.

А вже найгбрше бувало, коли надъ уснувшимъ селомъ розгуляли ся великй зимовй вихры. Зѣ широкихъ лугѣвъ, зѣ глубокой кѣтлинны Нѣмна, зѣ-пѣдъ потонувшого въ пѣтьмѣ неба прилѣтали они, вставали, снадали, и надъ рядомъ низькихъ, сплячихъ пѣдъ снѣговыми покрывалами стрѣхъ, довокola темныхъ, снѣговыми валами окруженыхъ стѣнъ вѣдбували шаленй оргіи. Воздухъ наповнявъ ся тогдѣ клетотомъ и верескомъ всѣхъ голособѣ свѣта. Були се здоганяючій величезнй кулѣ чк клубы, котрі въ божевѣднѣмъ розгонѣ ударяли о себе зѣ грохотомъ громѣвъ або гукомъ арматныхъ выстрѣ-

Жбѣ: громы, що гнали въ безшумнымъ гуркотомъ вбдѣ
 жбѣ до краѣя земли, переймающе выть катованом
 псарнѣ, крики мордованыхъ, плачь роззукѣ, довге нарѣ-
 канье, що товуло въ грбанныхъ шумахъ, допбѣ безлѣчи
 крыль, полученый въ трескотомъ руйнованыхъ буды-
 жбѣ. Все то пекольнымъ и божевольнымъ гаморомъ
 наповняло темнѣ просторы, але людей, що уснпляли пбдѣ
 низькими рядами стрѣхъ, затуленыхъ въ снѣговѣ покры-
 вала, не будило зовсѣмъ. Тожь пбдѣ всѣми тыма крѣв-
 лями, що уснпляли спокбѣно и безпечно въ грбанныхъ,
 але добре знаныхъ раменахъ природы, одно тбльки су-
 щество сидѣло на постели, выпростоване, зъ зоромъ въ
 пбтму востромленымъ, зъ напруженнымъ слухомъ, зъ вбд-
 дыхомъ замирающимъ въ груди и зъ потомъ на чолѣ.
 Теперь була певна, що заразъ, заразъ отворять ся ров-
 тѣжъ трѣскучѣ и скрипячѣ дверѣ та вбкна хаты, а че-
 резъ нихъ влетитъ цѣла товпа бѣснуватыхъ чортбѣвъ, або
 що туй-туй тѣ роззуканѣ вѣтры хату вывернуть а крѣв-
 лю и стѣны на ню звалять. Зновъ чоловікѣ за рамена
 сѣпала.

— Хата завалить ся! Павле! Павле! утѣкаймо де-
 небудь, хата завалить ся!

Соннымъ и зачудованымъ голосомъ зашытавъ:

— Чому?

— Послухай! — вбдповѣдала.

Слухавъ хвилину, а вбдтакъ на другѣй ббкѣ обер-
 таючись, говоривъ:

— Дурница! не завалить ся! чи то першина?

— Павлулю, — просила тогдѣ — засвѣти лампу...
 мбѣй дорогенькѣй, золотѣй, брилѣантовѣй, засвѣти!

Але довго просити его не потребувала. Встаючи та
 свѣтячи лампу, пытавъ:

— Чому-жь ты сама не засвѣтила?

— Ага! я и вддыхати боялась, не то що?

— Дурница! — повтарає — перехрести ся и они.

Ледви се выговоривъ, усыплявъ зновъ, а еднажъ она, горючимъ свѣтломъ трохи успокоена не клала ся; сидячи на постели зъ побуренымъ волосьемъ и необсохлымъ ще потомъ на чолѣ сплячому била неи чоловѣкови приглядатись починала. Павло мавъ сонъ, що легко приходивъ, твердый, а коли нерухомо зъ закрытыми очима лежавъ, выдававъ ся далеко старшій, авѣжъ тогдѣ, коли рухавъ ся и глядѣвъ. Гнучкбсть рухобъ и чисті голубіи очи надавали ему часомъ выглядъ майже молодецій. Теперь морщинки, які мавъ на чолѣ, ставали глубшими, а поважный складъ губъ робивъ цѣле лице суровымъ. Франка, влѣпивши въ него очи, крбзъ стисненій зубы промавлала:

— Туманъ! зновъ заснує!

При томъ, якій вбнь теперь гидкій. Цѣлкомъ инакше выглядавъ, коли его першій разъ въ човнѣ на Нѣмнѣ побачила. Такий ѣй тогдѣ выдавъ ся складный и такъ гарно глядѣвъ на ню. А теперь... Зновъ крбзъ затисненій зубы выговорила:

— Старый!

Довкола хаты вѣтеръ гулявъ, свиставъ, гремѣвъ, вывъ и гуркотѣвъ; злощастній блиски пролѣтали въ черныхъ зѣницяхъ женщины, котра зъ розбуренымъ волосьемъ на постели сидячи, приглядалась сплячому коло неи мужчинѣ.

Але коли досвѣта пробудивъ ся и ен ледви що засыпляючу до себе пригорнувъ, немовъ розпещена кбтва пбддавалась его оббймамъ, поцѣлуями его зѣдала, любовными шепотами его упоювала, а въ кблька годинъ опбсла, зб смѣхомъ и щebetомъ зъ постелѣ збскочивши, радо поралась, розкладаючи огонь и приладжуючи стравы.

Але лучалось, и що-разъ частѣйше стало лучатись, що недавно уснувшою цѣлкою не будивъ Павло и выходивъ зъ хаты, щобы въ прорубѣ, де вчера запустивъ бувъ сѣти, заглянути, або коли вже лѣдъ ставъ ломитись, на крыги пływучі подиватись, а зъ того вымѣркувати, куды и якъ выбирати ся на ловлю. Похотливобѣ не була основнымъ чинникомъ его натуры и хочъ пбднесла ся въ нѣмъ сильно, тымъ сильнѣйше, що пбзно, и по разъ першій, то уступала теперь пбдъ отяжѣлымъ по части супокоемъ тѣла и духа, передъ нахиломъ и привычкою до довгои, мовчальнои задумчивости и роздумуваня. Коли пбсля пукнення ледѣвъ першій разъ на березѣ рѣки станувъ, може цѣлу годину, оперша бороду въ долонѣ, нерухомо перестоявъ, та лишь очами водивъ довкола себе. Небо маю вже тогдѣ теплый блакитъ наближаючою ся весны, а зъ-поза лѣса выходило самотне блѣдаве, но вже тепле сонце. За рѣкою полосы и горбки такогочо снѣгу бѣлили посередѣ темной зелени сосонъ, по котрыхъ на верхкахъ зъ урванымъ радѣстнымъ краканьемъ скакали, пбдлѣтаючи, вороны. Рѣка зновъ выглядала неначе недоглядный шляхъ пływучого срѣбла, покрытый плаваючими по нѣмъ плытами, горбками, домиками зъ хрусталу. Де-не-де чути було, якъ кипить и воркоче вода, увязнена ще пбдъ грубою шибкою леду; але широкою серединою, то товплячись и быстро, то самотно и поважно, плыли тѣ хрустальнѣ вытворы, блискучѣ, прозрачнѣ, тутъ и тамъ лучемъ сонця позолоченѣ, або красками дуги надитѣ и окруженѣ. Було ихъ такъ богато, що выдаватись могли фантастичнымъ, нечисленнымъ людомъ, котрый въ поспѣху и мовчки зъ явихсь незнанныхъ и нечуванныхъ сторѣнъ утѣкае. Ледви переплыли однѣ наплывали другѣ, и коли тамтѣ у одного видного кбнца рѣки немовъ товпили ся въ крѣ-

пость зъ вежами и крѣвлями, то на другомъ кѣнци така крѣпость розпадала ся на частинки и верывала ними шляхъ плывучого срѣбра. Всею то вѣдбувало ся при великой тишинѣ воздуха, котрого холодъ пѣддувало слабе и непевне тепло, а наповнювавъ такожь слабый але постоянный запахъ, вже вѣдтаяной и пѣдъ снѣговыми розтопами зачинающей свободне вѣддыхати землѣ.

Що року Павло сей видъ мавъ передъ собою и що року витавъ его приятнымъ усмѣхомъ та радбстнымъ блескомъ очей. Не стѣлько було въ тѣмъ очарована, розбудженого красою природы, якъ радше приятности, що стрѣтило ся щось добре и давно знакове. Можна бы гадати, що вѣнъ вѣдчувавъ для природы се могуче привязанье, въ якимъ немовля, що ще не вмѣе выговорити имени матери, чѣпае ся руками и губами ен груди, яке може слимакъ до своего вапнистого домикеа и хробакъ до своен рѣдной грудки вѣдчувае. А прецѣ мимо той сердечной приятности зъ природою, мусѣвъ вѣнъ вѣдчувати на видъ ен зъявищъ розкбшь и очарованье, бо коли зъ горы сходячи першій разъ сеи весны, побачивъ плывучій крыги, неначе вкопанный станувъ и такій окликъ зъ розтвореныхъ губъ выдавъ, немовъ бы ихъ побачивъ першій разъ въ житю. Вѣдтакъ приглядавъ ся имъ зъ берега цѣлу годину такъ пильно и зорко, немовъ бы ихъ числивъ. За тыми, котрѣ малѣ незвычайнѣ формы, довше нѣжь за иншими водивъ очима; на видъ одной, похожей до каплички зб скла, и поблыскуючей на вершку радужными красками, головою захитавъ и языкомъ о пѣднебѣнье ударивъ. — Отъ прегарна!

Стукбтъ сокиры розбудивъ его зъ той задумы; вѣнъ оглянувъ ся и побачивъ Пилипа, яке той зачавъ свѣй поромъ направляти, щобы можна було пустити его на

воду. Въ тѣй работѣ, знать, якусь перепону найшовъ, бо до швагра кликнувъ :

— Поможи „дзеверь“! змилуй ся помози!

Павло другу сокиру, для Данилка призначену, зъ землѣ пбднйвъ и пельно, хочъ зъ повблными рухами, величезнй гвоздѣ въ грубй дошки почавъ вбивати. Такъ оба въ тихомъ раннѣмъ воздухѣ сокирами завзято стукали, ажъ и Уляна зъ двома ведрами по воду збйшла, и вышй невѣсты, зъ ведрами або й збанками, появили ся на березѣ, а кблькохъ мущынъ тутъ и тамъ почали стягати зъ горы лодки и човва, що вже небавомъ мали бути потрібнй, и або сокирами розбйшовшй ся ихъ дошки збивали, або поробленй дѣры смолою заливали. Берѣгъ закипѣвъ житьемъ, роботою, замашистыми рухами раменъ, голосными розмовами. Передъ зачаткомъ работы всѣ, бодай хвилинку, на пльвучй криги глядѣли, головами хитали и палцями собѣ взаимно найбблшй и найдивогляднѣйшй показували. Невѣсты, зъ голоснымъ пискотомъ въ ледѣи вбдмералу воду босй стопы ставляючи, вбдважно таки и поспѣшно наповняли нею ведра и збаны. Кблькохъ хлопцѣвъ, пбдъ проводомъ збыточного Данилка, на кригу пльвучу найблизше берега дбстали ся, та зъ крикомъ тріюмфу и страху по рухомбй пльтѣ леду ховзати ся пробували; Пилецъ, пбдвѣвши ся зъ-надъ работы, голосно молодшого брата за сваволю и безчинность сваривъ, а Павло такожь на хвилю вбдбравшись вбдъ работы, кблькомъ найблизшимъ сусѣдамъ приповѣдавъ, що весна сего року буде рання и тепла; вже то вбнъ пбсле запаху землѣ и поры, въ яекбй крыга пльети почала, мѣркує. Сему гаморови на одибмъ березѣ вбдповѣдавъ на другбмъ гамбрѣ воронѣ, котрй роззракали ся якъ несамовитй и чорными стаями надъ лѣсомъ лѣтали, а на верху горы вбдъ кбнца до кбнца села проноситься стали

рчкъ коровъ и бляенье овецъ, приглушенї стѣнами оббрь. Кугуты такожь тамъ пїяли и псы уѣдали въ заводы зъ стукотомъ сокерь въ долянѣ, зъ чого въ далекыхъ глубинахъ лѣса впили протягли вѣдгомовы

Франка въ тѣмъ часѣ, пробуждена скрипотомъ вѣдчяяючихъ ся дверей, распатлану голову вѣдъ подушки вѣдрывала и заспаными очима побачила найчерше сука-тый костуръ, що о помбстѣ хаты зъ стукотомъ ударявъ, а вѣдтакъ коло самого порога присѣдаючу на земли купу лахманѣвъ.

— Слава Иусу... — вѣдозвавъ ся голосъ до скреготу пилы по деревѣ подббный.

Франка, лѣнливо протягаючись на постели, говорила:

— Змвлуй ся, Марцельца, розпали огонь, най я собѣ ще трошки полежу.

Зъ сев жebraчки, за миску стравы, неразъ склянку чаю, або кусень солонины и пригорщу муки, зробила собѣ наймичку. Она була такожь еи повѣрницею, и зъ всѣхъ мешкаючихъ въ селѣ одною, котрой товариство она любила и котрой нѣколи хамкою не называла. Взаимно звѣрювались передъ собою. Коло порога на земли сидячи, або на ослонѣ зъ зеленой склянки мутный чай попываючи, Марцеля вже давно розповѣла Францѣ свое житѣе. Случаемъ мѣжь сѣльскими женщинами цѣлкомъ незвычайнымъ, нѣколи не була замужна а цѣлу свою молодбсть коло дворѣвъ перескитала ся, то тяжко гаруючи, то гуляючи и пануючи, якъ лучало ся, якъ доля присудила. Бо бувъ и такой часъ, коли то и она панувала та щаслива була, въ гарныхъ одягахъ ходила, стѣлько лишъ працювала, що сама хотѣла. Панъ бувъ молодой, и якъ свою душу еи любивъ. Не женивъ ся зъ нею, бо мужичкою була, але любивъ и бувъ бы може нѣколи любити не переставъ, бувъ бы може коли и одруживъ ся зъ нею,

если-бъ не бувъ стративъ мастоюъ и въ далекій стороны, до великого мѣста не выѣхавъ.

Де-жь вже ему було, коли и самъ збѣднѣвъ, еи зъ собою до великого мѣста брати? Поѣхавъ чи забувъ. Она такожь була забула, и опѣсля рѣзній гаразды и нещастя еи стрѣчали; але, коли вже цѣлкомъ постарѣлась, и на жебрацтво збѣшла, що-разъ частѣйше се перше щастье собѣ пригадуе, якою була тогдѣ, и якій вѣкъ бувъ, и що въ тотѣ давнѣй, предавнѣй лѣта бачила та що зазнавала. Ой чуда, пречуда она тодѣ бачила та всякихъ розкошей зазнавала; про нихъ то, про забавы и ласощѣ паньскѣй, про гарнѣй комнаты, веселѣй музыкѣ, на перемѣну то зѣтхаючи, то реготаючи, жалѣбно головою похитуючи, то въ саме ухо слушаючи щось шептаючи, Францѣ розказувала. Франка же зъ розтвореною губою, зъ-вѣдки блискали бѣлыя губы, и зъ розгорѣвши-ми очима вѣдъ спѣвчута и цѣкавости, немовъ бы пила и поглощала тѣ звѣрюваня, котрѣ въ еи власнѣй памяти рѣй споминѣвъ будили. Зъ черги и собѣ пригадувала и своею скорою, горячковою мовою малювала передъ Марцелею лѣта свои першой молодости и наповнюючѣй еи любовнѣй вражѣня. Сумно, гѣрко обѣ вѣдтакъ задумувались. Франка голосно нарѣкати зачинала:

— Ой, чому менѣ цѣле житье такъ само не пройшло, якъ тогдѣ переходило! Чому я теперъ така нещаслива, що и сей надѣвъ не можу мати, щобы оно ще коли до мене вернуло!

А стара жебрачка, котра имя надѣвъ вже давно вымавлати забула, зъ руками на костурѣ опертыми, двлячись въ землю, зѣтхала:

— Ой, хотѣла бы я бодай знати, чи сей мѣй голубчикѣ миленькѣй ще по свѣтѣ вѣженьками своими хо-

дять? Чи головонька его спокѣйна и щаслива? Чи хробаки пѣдъ землею оченять ему не выгрызли?

Неразъ коли такъ зѣткала и заводила, слезы видали ся зъ-пѣдъ еи опухлихъ повѣкъ, и по крейдяно блѣдыхъ, помор щеныхъ щокахъ, неваче мутнѣ каплѣ, сплывали.

Разъ въ хвили такого розжаленя сказала Францѣ, що мала двое дѣтей: сына, котрый шо ино дорбсь тай заразъ и померъ, та дочку, котра жене, але дурновата, нездарна, по найгбршихъ службахъ ходить и їй въ нѣчѣмъ помочи не може. Сказала се не вагаючись, безъ засоромлена, отъ такъ якъ рѣчь цѣлкомъ звычайну, котра въ тѣй хвили на гадку їй прийшла. Але сейчасъ пригадала собѣ такожь, вѣльво бѣды, працѣ, клопотѣвъ мала зъ тыми дѣтьми, якъ на ихъ выживленье и одаженье руки їй млѣли зъ працѣ, якъ мусѣла за нихъ и за себе выслугуватись людямъ, и якъ за се всео на старѣсть їй нѣчого, крѣмъ жебрацтва, не лишилось. Брови сивѣ насупила, зѣницѣ еи зъ-за опухлихъ и червоныхъ повѣкъ строгѣ погляды видали.

— „Кабъ“ имъ добра на сѣмъ и на тѣмъ свѣтѣ не було! „Кабъ“ ихъ паралюшь“ нарушнѣ! „Кабъ“ имъ кости покрушило! — По мужицки вляла тымъ крѣвлямъ, пѣдъ котрыми любила, веселилась, працювала, терпѣла, и зъ-пѣдъ котрыхъ остаточно нѣчого бѣльше не винесла, крѣмъ самотной, жебрачов, безвѣдрадной старости. Франку такожь здѣймали гбркѣ уразы и гнѣвы. Зрѣваючись зъ стѣлця, скоро вымахуючи тонкими раменами, зачинала вторувати проклятямъ и жалямъ жебрачки.

— А я-жь шо придбала у нихъ! Фига, рѣжокъ и пирѣжокъ оставали ся менѣ зъ сеи кождою любови и зъ сеи кождою службы. Коли я найбѣльше любила, любити переставали. Коли я нездужала, до шпиталя мене кыда-

ли. Коли я вбдавала ся, то мада три драгнй сорочки. Ой, свѣтъ! ей, люде! Щобы такій свѣтъ громы сдалили! Щобы такі люде крбъ землю провалились!

На сѣеру свѣта, въ котрѣй провели молодѣсть и зъ котрой вынесли вагѣ гѣла и пустѣй душѣ, выддавали зъ серць и губѣ пристрастнй проклоны, але за чверть, за годину, найдалше завтра, зновъ про чары ей, утѣхи и заванѣй посередъ неи зворушена та розвопѣ агадували зъ одушевленьемъ, тугою и жалемъ.

Разъ сумаркомъ, Марцеля, била корога хаты сидячи, но зъѣдженю кусняка хлѣба и сыра, попала въ довгу задуму. Тѣльки що сказала Францѣ, що до мѣста завтра пѣйде, щобы черезъ надходячій великій тыждень наазбирати трохи грошей вѣдъ добрыхъ людеѣ, бо се порра, коли люде найбѣльше жебракамъ дають. Франка ажъ затрѣпотала ся цѣла, почувши про прогульку Марцелѣ до мѣста. Она бы такожь тамъ полинула, на крылахъ полетѣла, щобы дома и уляцѣ, приятельѣ и приятелькоѣ побачати, бодай разъ по давному погуляти и побавитесь. Але де ѣй теперъ о такомъ щастю думати! Вже за нею клямка запала, вже она сама себе въ грѣбѣ закопала. Свѣдѣти ѣй теперъ лишь въ сѣй хатѣ, слухати якъ вѣтры выють и на хамбѣвъ глядѣти. Отъ, що она зъ собою зробила... Довго говорила на такій ладъ, але що вѣдъ Марцелѣ вѣдповѣди вѣякои не дѣставала, то въ кутѣ хаты на ослопѣ скорчена въ мрачне мовчанье запала. Тшина и сумерки наповнювали хату. Зъ села долѣтали вѣдгомоны, до монотонного шепоту подбѣнѣй; на противѣмѣ березѣ рѣки голосъ мужескѣй и могучѣй, кожду букву прѣтягаючи немовъ-бы въ свѣвѣ, кликавъ: По-ромъ! по ромъ! — А заразъ опбсѣя дали ся чути приспѣшенѣй вроки Пилипа и Данилка, що бѣгли зъ горы. На свѣтѣ весна розтаювала останки холоду, пахла

вбдживаючими шпильками сосонъ, зеленѣла молодою травою. На дворѣ граючі ся дѣти Коалюковъ били тину підносили часомъ плачь або смѣхъ.

Двѣ женщины, що въ темной хатѣ здалека вѣдъ себе сидѣли, мовчали, и ажъ по довгой хвилѣ зъ чорнячою купы лахвѣ добудось щось похоже на спѣвъ :

Новий вѣтре, новий вѣтре зъ зеленого гаю,
 Поверни ся нашъ паночку зъ далекого краю!
 Якъ я маю повертати, коли гай високий,
 Якъ я маю повернутись, коли край далекий.

Дивный се бувъ спѣвъ : басовый, охрипый, дрожацій, до выдзвонюваня тонѣвъ силы не маючий, однакъ повный смуту и жалю. Тожъ заразъ по заспѣваню першою стрѣчки пѣснѣ Марцеля такъ голосно зѣхати зачала, що се зѣханье, якъ попередно спѣвъ, цѣлу, щоразъ темнѣйшу хату наповнило.

— Охъ, охъ, охъ! Охъ, охъ, охъ!

— Але небавомъ се зѣханье заступивъ свистучій шепѣтъ :

— Въ имя Отця и Сына и Святого Духа. Амѣнь.
 Отче нашъ, иже еси на небесахъ...

Въ сѣмъ шепѣтъ чути було покаянье, повору, щире и благаюче уношенье сирѣтскою и прибитою душѣ до Всевышного Бога. Вбдмовила цѣлу молитву, перекрестилась и сейчасъ опбсла цѣлкою вже другимъ тономъ промовила :

— Ааа! а я-жь тобѣ новину сказати забула!

Голосно и довго позѣхаючи, Франка, поспытала :

— Яка-жь се новина?

— Уже якесь панство зъ мѣста палату на лѣто наняли.

Франка знала, що мужики сю вѣллю, въ котрой минувшого лѣта кѣлька мѣсяцѣвъ провела и зъ котрою

Павло би взявъ, палатою называютъ. Зъ ослона збско-
чила, въ руки плеснула.

— Вже вынаняли! а моя-жь ты миленька, чому-жь
ты менѣ перше сего не сказала? Отъ цѣкаве, хто се
такій тотѣ панство? Може знакомѣ? Може кого знако-
мого зъ собою привезуть? Якъ лише приѣдутъ, побѣжу
довѣдатись и доглядѣти! Не знаешъ часомъ Марцельна,
чи богатѣ, чи молодѣ, чи багато службы тримають?

III.

Осѣнный день добѣгавъ къвнца, воздухъ холодный и нерухомый наповняли передчаснѣ сумерки, закрашенѣ синявою краскою, що сплывала вѣдъ тяжкихъ, темныхъ, низькихъ бовдурѣвъ хмарь. Сѣ бовдуры, величезнѣ и меншѣ, немовъ розтопленнымъ оловомъ налитѣ, тяжко, лѣниво, вельми поводи перевалювали ся по де-не-де больше видѣющѣй бѣлости облакѣвъ, а на захѣднѣй сторонѣ овида ставали одною грубою, высокою стѣною, по котрой мутнѣй, синявѣй сѣротѣ котили ся филѣ и плямы о грязнѣмъ гранатѣ и смоловѣй майже чорности.

Вѣ тѣмъ зараннѣмъ, сумнѣмъ, синявѣмъ сумерку, вѣ воздухѣ холоднѣмъ, нерухомѣмъ, неначе замерлѣмъ, бо-полншенѣмъ звукѣвъ, запаху, навѣтъ подувѣвъ вѣтру, рядъ низькихъ хатъ простягненнѣй на верху прибережнои горы стоявѣ тихо, нерухомо. неначе сонливо. Десъ тамъ на широкихъ поляхъ, гниющими стернивками верытыхъ, та вѣсохлыми былами ростицъ наѣженыхъ, послѣднѣй вѣ роцѣ и дни ратаѣв вѣстромлювали ще лемѣшѣ вѣ потемнѣвшу вѣдъ дощѣвъ землю и протяглыми наклекуванями заохочували утомленѣй звѣрята, щобы перетягнули плуги по послѣднѣй, ще не зоранѣй бороздѣ. Але на улицахъ и подвѣрхъ села людей не було видко.

Всѣ работы по-за хатою вже були покѣнченѣй, а города стояли пустѣй, нѣодна гбляка не хитала ся на де-

ревниѣ, що стояла безъ лѣстѣ и на гранатно-чорномъ тлѣ неба малювала темнѣ, кружевнѣ узоры. Тутъ и тамъ низько надъ землею запалювали ся вѣсна, неначе золотистѣ або червонои огнѣки, а выше зъ коминѣвъ выходили дымы, але замѣсть лѣнтами розвиватсь дѣ горѣ — сумно и тяжко такими-жѣ бундурами, якъ тотѣ, котрѣ висѣли пѣдъ небомъ, стелились на землю.

Посередѣ того сумерку и тон недвижимоств рѣчей и людей, Павло стоявъ передѣ дверми своєї хаты, неначе стовпѣ, вкопаний въ землю. Въ рукахъ тримавъ коротку люльку и неспѣдомо пѣдносивъ он часомъ до губы, але за кождимъ разомъ рука его тяжко на дѣль опискалась, а зъ люльки не добувалоь анѣ крыхты дыму, бо вѣдѣ давна она вже погасла. Зъ-пѣдъ дашка шапки, низько на чоло насуненои, годѣ було доглянути выразѣ и напрямъ его взору, але по губахъ та долѣшнѣи части подовгастого лица перебѣгали все короткѣ судороги, мовъ бы вѣдѣ внутрѣшного плачу або болѣвъ. Часомъ тѣ судороги выкывлювали ему губы, такъ якъ се буває у дѣтей, котрѣ пѣднимаючи ся у нихъ плачь здержують, або выривають зъ нихъ тихѣ предовгѣ оклики безмежного зачудованя. Остовпѣлый, немовъ въ землю вкопаний, цѣлковито позбавлений руху, Павло промавлявъ часомъ!

— А-а а-а-а!

И зновъ мовчки, глядѣвъ зъ-пѣдъ дашка шапки кудись далеко на поля, що тягли ся за крайними тинами села, або на дорогу, що вила ся помѣжь ними и далеко утѣкала.

За Нѣмною озвавъ ся и въ глубокои тишинѣ довго, сумовито залунавъ окликъ:

— П-о-р-о-о-о-омъ! П-о-р-о-о-о-мъ!

Дверѣ Козлюковой хаты зъ лоскотомъ отворились

и зачнили ся, двое людей перебѣгло вузке подворе и двѣ пары мужескихъ нѣгъ задуднѣло на склонѣ горы. За Нѣмною кѣлька ще разбѣв давъ ся чути клякъ :

— П-о-р-о-о-мъ! П-о-р-о-о-мъ!

И замовело, бо помбсть зъ дощокъ до двохъ великихъ лодей прикрѣпленный, швидко вже ставъ прямувати до пѣсковатого берега, на котрѣмъ неясно виднѣлись начерки парокбниной брѣчки. Пѣдъ темными низькими хмарами, на темнѣй водѣ, що котила ся зъ-вѣльна и тяжко, поромъ и кермуючій нимъ люде выглядали неначе опирѣ. Ратмично, тихо — безъ найменшого хлюпоту и шелесту, Пилипъ и Данилко выгинали въ задъ свои высокѣй статѣ и зновъ ихъ простували. Черты и одагъ ихъ сумерки затемлювали такъ, що выдавали ся чорными, зъ чорнымъ поромомъ зрослыми лїніями, а довгѣ „шосты“ вѣдъ рукъ ихъ до воды зачеркували сухѣ, чорнѣ, скѣснѣй лїніи. Ажъ тогдѣ, коли поромъ цѣлу ширину рѣки переплывъ, на противоположенѣмъ березѣ вѣдзвали ся невыразнѣ, бо вѣддалею приглушенѣй розмовы.

Тогдѣ то Павло, що передъ дверми своєї хаты стоявъ, повѣльно и тихо застогнавъ :

— Боже-жъ мѣй! Боже!

Не знати було, чи кляканье о поромъ чувъ або чи якѣй-небудъ звукъ змѣгъ бы въ тѣй хвили продерти ся до его свѣдомости и на свѣтъ вишній выдобути душу, затоплена въ яебѣсь глубокѣй задумѣ. Тѣльки повѣльнымъ рухомъ руки трохи выше шапку на чоло пѣднѣсь, и тогдѣ ажъ було можна доглянути, що глядѣвъ на дорогу, котра по поли вила ся и ажъ пѣдъ далекѣй темнѣй звѣдъ хмаръ утѣкала.

Вѣдъ рѣки на гору, поводи и зъ притишенымъ вѣдъ вохкости гуркотомъ, выѣздила парокбниная брѣчка ; въ тѣй хвили изъ-за угла Козлюковой хаты вышповъ Пилипъ.

*

Для поспѣху знать не обѣшовъ довокола тину, що роздѣлявъ городъ, тольки переступивши его безъ труда, вѣлькама широкими кроками перейшовъ пустїй загонъ та передъ Павломъ станувъ.

— „Дзверь“ — промовивъ, — не гнѣвай ся на насъ, будь ласкавъ, але мы теперъ „урадніка“ черезъ рѣку перевозили та всьо ему розказали.

Зъ замѣтнимъ трудомъ Павло голосъ зъ груди вьдобуваючи, поспытавъ :

— А що-жь такого вы ему розказали ?

Пилиць голову трохи похнюпивъ та руку до волося пбдѣсь.

— А що Франка десь подѣла ся, и вже тыждень, якъ еи нема въ хатѣ... — зъ-тиха промовивъ Пилиць.

Павло пбдѣсь голову, а зъ-пбдѣ дашка шапки очи заблысли ему загонисто.

— Чортъ васъ за языкъ потягнувъ ! — зъ приспѣшенымъ вѣддыхомъ промовивъ.

— Я бы то може и не говоривъ... що менѣ до того ? — оправдувавъ ся Пилиць — але Данилко зачавъ : такъ и такъ пане „ураднику“, такъ и такъ... якъ той каже... утѣкла !...

Теперъ пароконна бричка зъ-по-за Козлюковои хаты выѣхала и передъ зачинеными воротами подвбря пристанула. Чоловѣкъ, що сидѣвъ на брицѣ, въ плащи, зъ тускло свѣтячими гузиками, голосомъ, въ котрѣмъ чути було насмѣшку, кличунувъ :

— А що, Кобицкѣй, жѣвка тобѣ, чую, пропала... Утѣкла, чи що ? А може еи розбишаки де вѣбли ? або утопилась ? га ? Чому-жь ты полиціи не давъ знати ? Може бы, добре поглядавши, и знайшли. Чи тобѣ еи не жаль ? га ? така гарна молодичка пропала, а вѣнъ вѣчо. Встыдавъ бы ся... ха, ха, ха !

Смѣявъ ся, а три особы, що передъ хатою стояли, зъ видимымъ напряженьемъ цѣлковости ждали Павловой вѣдповѣди. Може надѣялись, що проклономъ на ту пропавшу кине, або поліціянта молити стане, щобы еи знайшли, хочъ бы зъ землѣ выдобули, а до него на покаранье и мечь привели. Але Павло, бидя брѣчки стоячи, мовчавъ доти, доки „урядникъ“ смѣятись не переставъ; а вѣдтакъ поважно и спокойно промовивъ:

— Она не втекла, не утопилась, и нѣякѣй розбишаки еи не вбили. До рѣднѣ свои пѣйшла...

— Еге! — тонкимъ и продиричывымъ голосомъ заговоривъ у воротахъ Данилко, — до рѣднѣ пѣйшла... не знати лишъ, коли верне!

Пилипъ сыкнувъ на брата, щобы мовчавъ, Павло же на поліціянта дивлячись, говоривъ дальше:

— Полиціи я не повѣдомлявъ, и повѣдомляти не буду, бо тутъ нѣякои полиціи не треба... а для неи полицію...

Пѣднявъ трохи голову, въ голосѣ его зазвучавъ гнѣвъ.

— Ось, якѣй гордый! пхи! — насмѣшливо сыкнувъ урядникъ и зъ невдоволеньемъ поспытавъ:

— То ты ѣй, значить, дозвѣль давъ? га?

— Давъ — не вагаючись нѣ хвилѣ вѣдповѣвъ Павло.

Данилко въ обѣ пригорщи засмѣявъ ся.

— Но коли такъ, то нема тутъ менѣ що робити? Вѣо! Рушай!

Брѣчка покотилась и по улицахъ села глухо дуднѣла; Павло до трехъ людей, що за нимъ стояли, звернувъ ся; очи еми зъ-пѣдъ шапки неначе свѣчки горѣли.

— А вы языки добре въ губахъ держѣть! — зъ сердитымъ замахомъ руки вликувъ; — бо и я, хочъ

супокбйный, гнѣвъ свѣй показати можу!.. Що вамъ до того, що она пбшла и коли поверне: скоро чи не скоро? Бсли она що злого вчинила, то менѣ вчинила, не вамъ. Отъ! Але она нѣчого злого не вчинила... До рѣднѣ пбшла, за моимъ дозволомъ пбшла! Отъ знайте. Стулѣть же пысокъ и щобы я нѣколи вашого говореня про ню не чувъ...

— Ой, Павлуню — жалѣбно загомѣла Ульяна — мусать ты вже насъ зб всѣмъ не любишь, коли нами, такъ помѣтуешь... а всею — тихше докинула — черезъ тоту шельму, негѣдницю...

Жалѣбный голосъ сестры, котру на рукахъ своихъ выплекавъ и якъ батько зъ рѣдною хатою вѣддавъ, трохи его усмирилъ.

— Не помѣтую я вами — спокѣбно вѣдповѣвъ — а лишь прошу та велю, щобы вы не робили того, що менѣ немилу... Я вамъ нѣколи сего не робивъ, тожь не робѣть и менѣ... А она до рѣднѣ пбйшла, за моимъ дозволомъ пбшла, и чи скоро поверне, чи нескоро, то я вже дуже добре знаю. Отъ и знайте; памятайте-жь.

Вѣдбйшовъ, тинъ въ найблизшѣмъ мѣсци переступивъ и зновъ передъ хатою своею становъ, плечима о стѣну оперъ ся и тяжко, скоро, немаче чоловѣкъ вельми утомленный, дыхавъ. Шапку ажъ до половины чола пбдсунувъ и на дорогу, котра ледви вже замѣтнымъ, бѣлымъ пляхомъ протинала темнѣ поля, глядѣвъ. Козлюки увѣйшли до середины своей хаты, котрой два малѣ вѣконця золотивъ блескъ грани. Хата Павла стояла за его плечима, темна, зачичена, мовчалива, а мовчанье разомъ зъ чимъ разъ бблшаючими сумерками залягло зновъ вѣдъ неба до землѣ, и ажъ перерывавъ его шумъ вѣтру, котрый саме передъ западаючою вѣчною пѣтьмою не знати зъ-вѣдки збрывавъ ся, по былахъ города за-

шелестѣвъ та въ бѣрѣ сосновый, хрестами и могилами наповненый, полетѣвъ. Сосны задрожали глѣемъ и предовго замумѣли; дробна дощева мрака пустилась въ хмарь, котрѣ за-для що-разъ бблѣщои пѣтмы зливали ся въ одну чорну нивько повислу опону. Для мешканцѣвъ села почала ся нѣчь осѣнна, темна, довга, не резвеселена ще вечерницами, котрѣ ажъ въ пѣвѣйшбѣй порѣ року мали початись. Тожъ крѣмъ пѣбѣвъ, котрыхъ дробнѣй статѣ пѣдъ стѣнами и плотами часомъ перебѣгали, жива душа не появилась на внѣ хать, що въ середнѣй все таки були наповненѣй блескомъ огню и рѣдннннми розмовами.

Въ лѣску надъ могилами запищала сова, а рѣвно-часно ворота подвѣрѣ тихо скрикнули: Явась невелика, въ глѣбокой пѣтмѣ темна статѣ скоро подвѣрѣ перейшла и передъ Павломъ станула.

— Павлюку — зашептала.

— А що тамъ? Хто се такій? — поспытавъ Павло голосомъ, неначе чоловікъ, що будить ся зб сну.

Але женщина прямои вѣдповѣди ему не дала. Низького росту була, тожъ щобы ему въ лице можна глядѣти, мусѣла пѣднести высоко голову. Зъ пѣднесеною головою зашептала зновъ:

— Чого ты, Павлюку, торчишь передъ хатокъ, неначе той вартѣвннѣй? Чого ты тутъ якъ той стовпъ станувъ и по нѣчи на поле очи вытрѣщуешь? Тамъ се нѣчь. Иди до хаты! чуешь? Ну, иди же, а то люде подумаютъ, що здурѣвъ, або яке лихо до тебе приступило.

Не знати чому, говорида то всьо шепотомъ, бо слова еи нѣчо таемничого въ собѣ не мѣстили и довокола нѣкого не було, хто бы ихъ мѣгъ зачути. Але бувъ се такій шепѣтъ, якимъ звичайно говорятъ люде, що порають ся коло тяжко недужныхъ або мерцѣвъ — чути було

въ нѣмъ цокотливу печаливѣсть и трохи наполюхана, выдлинканого тасмничимъ и грѣбнымъ явищемъ хоробы або смерти.

— Чуешь, Павлюку? — що-разъ ббльше змушуючимъ шепотомъ повтаряла; — иди до хаты! Що тутъ выстоишь? Отъ и дощъ вже ставъ падати. Ну, иди-жь, иди! иди!

Обома руками и цѣлымъ своимъ марненькимъ тѣломъ стала его попыхати до дверей хаты. Але сей напбръ его обуривъ.

— Чого ты вѣдъ мене хочешь, Бвдосьо? Чого ты до мене причепила ся, мовъ та смола? — сердито зашептавъ; — но, вѣдчепи ся! Якъ захочу, то и цѣлу нѣчь такъ перестою, а тобѣ нѣчо до того!

— А то и не перестоишь! Отже я тебе на марну погибель не дамъ! Що то! Мало я недужихъ видѣла та вѣдъ смерти ратувала! И тебе выратую.

Видко станъ, въ якомъ находивъ ся теперь Павло, рѣвнявъ ся для неи въ хоробю. Уже рано того дня, стрѣнувшись зъ нимъ на березѣ рѣки, быстрой свои оченята въ него влѣпила, и похитавши головою, тихо промовила:

— Щось ты, Павлюку, кепско выглядаешъ. Такъ выглядаешъ, немовъ-бы тобѣ лишъ тыждень до смерти було.

И вѣдро, повне воды, рѣзъво на гору для сыновои несучи, порѣшила тогдѣ, що вечеромъ пбйде до него до-вѣдатись... Теперь зновъ шептала:

— „Хадзі“ до хаты, то щось тобѣ про Франку скажу. Максимъ зъ мѣста нинѣ приѣхавъ и си въ мѣстѣ бачивъ. Якъ пбйдешь до хаты, то скажу, а якъ не пбйдешь, то такъ и оставай ся, якъ худобина нѣма, що ро-

зуму нѣякого не мае... або якъ тота дитина дурна, що ратушку свого не розумѣе...

Недаромъ дитина їй теперъ на гадку прийшла. Богато, богато разбѣ, коли сынъ еи Максимъ, и два другіи еи сыны и дочки, а опѣсля и еи молодецька сынчова въ горячцѣ и рвзнихъ боляхъ на тапчанѣ лежали, стояла она надъ ними, зъ горшкомъ гѣркою „становника“ або „порошника“ въ одной руцѣ а въ другой зъ медомъ на деревляной ложцѣ и говорила: „Коли напешь ся зѣля, то меду дамъ, а коли не напешь ся, то такъ и оставай ся, якъ та худобина нѣма, що розуму нѣякого не мае..“

— Коли пѣйдешь до хаты, то тобѣ про Франку скажу, а якъ не пѣйдешь, то такъ и оставай ся... Чи я зъ тобою цѣлу нѣчь тутъ перестою? Чи я для тебе, якъ той несъ на дощи мокнути буду?

Павло шапку на чоло пересунувъ.

— Менѣ нѣякои вѣсти про ню не треба... — буркнувъ — я самъ про ню все знаю... до своєї рѣднѣ пѣйшла...

Якъ перше до урядника, сестры и шваґра, такъ теперъ до Евдосѣ говоривъ способомъ давнѣйше у него не бувалымъ — острымъ и нетерпеливымъ. Але таки звернувъ ся до дверей хаты и зъ голоснымъ стукомъ ихъ вѣдчинивъ; однакъ заки до темныхъ сѣней увѣйшовъ, разъ ще на чорній поля, на цѣлкомъ вже въ пѣтьмѣ потонувшу и невидну дорогу звернувъ лице.

Въ темной хатѣ, голоснѣйше якъ попередно, хочъ все таки пониженнымъ голосомъ, Евдосѣ промовила:

— Аааа! тожъ у тебе зимно въ хатѣ! глѣз! Мусить днѣвъ зо три въ печи не палено. Чи ты нинѣ ївъ що, чи не ївъ? Мусить не ївъ, бо въ печи огню не було.

Ну дай сѣрники! огонь розпалю и вечеру тобѣ звару!
Ой, ты старый а дурный! Давай сѣрники, де сѣрники?

— Або я знаю? пошукайте самі, будьте ласкаві!

Слова ті промовивъ захриплымъ голосомъ та на ослонѣ пбдѣ вѣкномъ усѣвъ. Жевщина немовъ тиха мышъ увивала ся въ хатѣ, долонѣ по печи, припѣчку, столѣ та ослонахъ пересуваючи. При тѣмъ шептала: „Кабъ ихъ паралюшь вивуль! Кабъ оні скруцілі ся! Кабъ ихъ хвароба...“

Такъ кляла сѣрники, котрыхъ найти не могла. Вебици найшла, и заразъ въ рукахъ еи заблысъ дробный свій огникъ, а вѣдтакъ, довгимъ пламенистымъ язъкомъ заняла ся суха скипка. Бѣдося такожъ на помацки еи найшла, въ землѣ пбдняла и запалену въ пбднѣтѣй трохи руцѣ тримала ждучи, ажъ цѣла вѣдъ огню займе ся. Передъ глубокою, пустою челюстью печѣ, въ свѣтлѣ горѣючов скипки, появилась и визначилась еи голова, червоною хусткою повязана, та лице въ рамахъ червонои хустки, на чолѣ, щокахъ, довкола губъ и очей въ безлѣчъ морщинокъ збране, але округле, повне, румяне, веначе здорове та лишъ трошки перемерале осѣнне яблуко. Въ черныхъ, живыхъ, быстрыхъ очахъ, множествомъ морщинокъ окруженныхъ, блескъ огню запалювавъ золоті свѣчки. Повеселѣла и розговорилась:

— Ось заразъ тобѣ и огонь буде, и вечера, и тепло стане въ хатѣ. А е у тебе солонина? Затирки зъ солониною звару, чи шо? бо якъ бульбу обирати стану, то и до пбвночи голодный будешь. А зъ затиркою коротка работа. Опбсла посидимо собѣ, поговоримо, а якъ схоцешъ, то и переночую собѣ тутъ... Все-жъ не такъ самъ будешь, якъ той вовкѣ... хочъ давнѣйше ты и привыкъ бувъ до сего, але вже вѣдвѣкъ.. 'Ого! чи я такихъ рѣчей не видѣла и не знаю. Я всѣ бачила и знаю. Коли

менѣ мой умеръ, то такѣ мене болѣ пѣдъ сердцемъ спирали, що если-бъ на хвилию сама осталась, то такѣ отъ, здае ся, що вже скончаю, що вже по менѣ буде. Але не було коли самѣй оставити... дѣти сконати не дали... дѣтей я пильнувала та „пѣдгрудникъ“ пила. Я и тобѣ „пѣдгруднику“ принесу, бо въ журбѣ звѣстно, страшнѣй болѣ пѣдъ сердце пѣдступають, а якъ того зѣля напешь ся, заразъ опадуть и лекше стане... Завтра досвѣта зновъ огонь тобѣ розпалю и духомъ до своихъ полечу... Ого! ще я, славити Бога, двомъ хатамъ и двомъ господарствамъ дамъ раду. Сила е и охота е.. Чому нѣ? Доброму чоловікови въ журбѣ зъ помощю прийти — чи то мала рѣчь? Господь Богъ за се грѣхи вѣдпустити, и ты, Павлюку. коли вѣдвдичити схочешь, то часомъ дрѣбку рыбѣ и намъ принесешь... Тадѣй и Гавуська за рыбою ажъ гинуть, страхъ, якъ гѣльтаѣ маленькѣй еи люблять, бѣльше ще якъ цукоръ або обарѣвки; а якъ не схочешь приносити, то зъ Богомъ и не приноси собѣ... Всьо одно... щобы лишъ я тебе зъ сеемъ поганомъ хоробомъ вылѣчила! Ей, вылѣчу! чому не вылѣчу? Не такѣ я слабости бачила и лѣчила...

Видко мѣжь журбою а хоробою выразной межѣ не добачувала, и перша ѣй лекшою выдавала ся вѣдъ другой, бо не лишъ щоразъ голоснѣйше и щоразъ скорше говорити почала, але при згадцѣ маленькихъ гѣльтаѣвъ Тадѣя и Гавуськи весело зареготалась. Вѣдтакъ до горѣючон скипки приложила другу, третю и четверту, та цѣльнѣй снѣпъ пламенистыхъ языковъ въ пусту челюсть печѣ кинути вже мала, коли наразъ почувла, що сильно еи за руку схоплено.

— Не запаляйте огню! Если Бога любите, не запалюйте! — надъ головою еи промовивъ голосъ, такъ великимъ терпѣньемъ переповненнѣй, якѣй неразъ, неразъ

въ довѣмъ своѣмъ житю чула у тыхъ, котрѣ заразъ умирали мали. Страхъ еи знявъ, оглянулась скоро.

— Чому? — поспытала и, зъ розтвореною губою, зъ вязанкою горючихъ скипокъ въ рукахъ, въ похилене надъ нею лице Павла очи влѣпила.

— Аааа! — зачудувалась. — Здурѣвъ! бѣгме, здурѣвъ! на що ты теперъ похожій? Кобы самъ себе побачивъ, тобы налякавъ ся!

Однакъ цѣла рѣчь въ тѣмъ була, що чоло Павла збѣшло ся въ двѣ грубѣ складки, губы его були выкривленѣ, а пѣдъ пѣднатыми бровами очи безъ блеску и безъ руху глядѣли десь далеко поза тѣ стѣны въ далекій свѣтъ.

— Не запалюйте огню, — повторивъ — змилуйтесь, не запалюйте!...

Напѣвъ зъ перелякомъ а напѣвъ зъ гнѣвомъ поспытала зновъ:

— Чому-жь?

— Вже не пытайте, будьте ласкаві, тѣльки не запалюйте...

А вѣдтакъ, зъ тяжкимъ для себе примусомъ докинувъ:

— Менѣ здавало ся, немовъ-бы то она передъ печею стояла и огонь розпалювала.

Запалені скипки зъ рукъ Євдосѣ вырвавъ, на глиняный помѣсть кинувъ, ногами загасивъ. Темнота зновъ наповнила хату, а посередѣ неи зачеркувалась черезъ довгу хвилию ще темнѣйша стать Євдосѣ, що стояла передъ печею. Довго, мовчки и безъ руху, мабуть зъ пальцями до лица притуленими, стояла. Завсѣгды палцѣ до лица прикладала, коли надумувалась або дивувалась. Видко, хоруба Павла тяжшою була, якъ еи здавало ся тогдѣ, коли голосно собѣ, неначе-бъ нѣчого вже нового не лу-

чилося, говорити и навѣтъ смѣяться почала. Видко, що ему стало ся щось незвычайного. Видко, що се ему „заподѣяно“ и треба буде завтра копитнику ему зварити, бо копитникъ вѣдъ „заподѣяного“ найлѣпшій. Але тымчасомъ жалъ надъ кумомъ и цѣкавѣсть: якъ то всео стало ся, и що вѣнъ теперь на думцѣ мае? такъ ен палили, що ледви языкъ здержати могла, стѣлько на нѣмъ мала пытанъ и утѣшень та всякого иншого говореня. До сидячого на лавѣ пѣдбѣшла. Тихо, поволи пѣдбѣшла и тихо такожь, якъ при недужбѣ, зашептала:

— А Максимъ про ню вѣстку зъ мѣста привѣзъ?

Павла, що сидѣвъ пѣдъ стѣною, цѣлкомъ въ пѣтмѣхъ не було видно. Зъ тои пѣтмѣ, невиданый, тономъ неохитного опоры вѣдповѣзъ:

— Менѣ нѣякои вѣстки про ню не треба. До своени рѣднѣ пѣйшла, за моимъ дозволомъ пѣйшла...

Тогдѣ Евдося, присѣвши на другѣмъ ословѣ, що на противѣ вѣсна стоявъ, и поволи, симъ разомъ зъ розвагою, шептати почала:

— Чи ты, Павлюку, самъ себе дуришь, чи людей обманювати хочешь? На що така бесѣда адала ся, коли все знають, що она до нѣякои рѣднѣ не пѣйшла, тѣльки вѣдъ тебе въ свѣтъ утѣкла. Зъ льокаемъ тыхъ панѣвъ, що лѣтомъ въ палатѣ мешкали, утѣкла. Я-жь сама неразъ и не два бачила, якъ она до палаты бѣгала, а якъ побѣгчи не могла, то шельму Марцелю зъ рѣзнымъ балаканьемъ посылала. Я и того льокая неразъ, и не два бачила, якъ вѣнъ собѣ надъ берегомъ рѣки ходивъ, та выглядавъ, щобы она зъ горы бѣгла! Зъ-близька навѣтъ я его бачила. Въ чорнѣмъ сурдутѣ, зъ кучеравымъ волосемъ ходивъ, и чимсь такимъ вѣдъ него смердѣло, що нѣ то старе сало, нѣ то „багунъ“ въ лѣсѣ ростучій, нѣ то „блощитникъ“, що всяке плюгавство тропить.. нѣ-

якъ не розберешъ, але щось дуже смердѣло. Марцеля говорила, що то парфумы и помады... чортъ его знае!.., А та отъ и за нимъ гинути почала. Паничемъ его передъ Марцелею вликала. Досыть вже, говорить, я на хамбѣвъ надвила ся; панича хочу. Надто вѣй, чую, тѣ парфумы подобались. Разъ въ палатѣ, звѣстно, въ кухни танцѣ собѣ зробили, а она на тѣ танцѣ полетѣла. А ты тогдѣ цѣлый тыждень на рѣцѣ бувъ, рыбу ловивъ и до мѣста возивъ. Зъ тыхъ танцѣвъ неначе збожеволѣла, прилетѣла и ще сама одна по хатѣ гуляла. — Ой, Марцелько — говорить — якій вѣнь гарный, якъ вѣнь гарне танцюе и яка у него солодка мова! — А опѣсля, коли тѣ паны назадъ до мѣста вернули, щось зразу посоловѣла, а вѣд-такъ зновъ повеселѣла и Марцели сказала, що вѣнь ей намавляє, щобы зновъ до мѣста вернула и зновъ тамъ въ службу пѣшла, а вѣнь буде до неи щодень приходити, и якъ лишъ буде можна, на прогулку и танцѣ поведе. — Полечу — говорила — далѣбб', полечу! Чи то я у неволю запродалась? Чи то за житя мене вже до гробу вложили? Чи менѣ свѣтъ немилый? Полечу! И полетѣла! „Кабъ“ вѣй добра не було, гблѣтайцѣ такбѣй! а ты рѣдню выгадавъ! До рѣднѣ и до рѣднѣ пѣшла! Гадаешъ, що людей здуришь, а самъ дурный! Тутъ и дитина кожда знае, яка то рѣдня...

Замовкла, и мабутъ зъ великою цѣкавостью дождала, що то вѣнь теперь скаже, коли вже переконавъ ся, що она все знае и все знають. Певно Франку проклинати почне, та на свою глупоту нарѣкати стане, що зъ „такою“ одруживъ ся, а щобы лишъ проклинати и нарѣкати почавъ, то вже и журба скорше зъ него выйде. Ждала однакъ довго; Павло не вѣдповѣдавъ и ажъ по вѣлькохъ хвиляхъ въ грубѣй пѣтмѣвъ голосъ пониженный, захриплый, выговоривъ :

— А присягала!

Въ сихъ двоихъ словахъ зазвучало безмежно, глубоко зачудованье. Бядоса зъ рвннимъ майже зачудованьемъ крикнула:

— Чи-жь ты справдѣ ажъ теперъ вѣдъ мене дб-знавъ ся?

Однакъ даромъ теперъ на вѣдповѣдъ ждала, Павло мовчавъ. Тожъ зновъ говорити стала. Розповѣла, що вчера сынъ еи, Максимъ, на торгъ недѣльный шѣсна-цятку вѣвса и пѣвъ копы яецъ возивъ, а пѣдъ вечеръ зъ ринку зѣвхавши, на улицѣ Франку стрѣнувъ. Зъ якимсь каваліромъ, мабуть зъ тымъ самымъ льокаемъ, пѣдъ руку ишла, а червоні стяжки ажъ били вѣдъ неи, тѣлько ихъ на себе начѣпала. Максима побачила та головою кивнула ему на привѣтъ. — Якъ ся маєшь Максимцю! — каже — поклони ся тамъ всѣмъ вѣдъ мене и скажи, щобы до мене на Бердичѣвъ дрѣбными буквами писали, — говорить, — зубы выскрирала и, пѣдекакуючи, пѣшла собѣ зъ своимъ каваліромъ разомъ. Максимъ, оглянувшись за нею, лишъ сплюнувъ. — Ой матѣнко — каже — така мене охота брала батогомъ по плечахъ еи вдарити, що я ледви жменю при собѣ затримавъ.... але я боявъ ся — каже — бо до поліціи бы запровадили ...

Зновъ перестала говорити, до найвысшой степени цѣкава, яке вражѣнье зрѣбить на Павлѣ ся Максимова вѣстка. Теперъ вже певно проклинати та послѣдними словами ганьбити еи стане. Але Павло довго мовчавъ, ажъ зновъ голосомъ чоловіка, безмежно зачудованого, промовивъ:

— А присягала!

— Баба своє, а чортъ своє! — крикнула. — Що хочешъ, чоловіче, ему говори, а вѣнъ тѣльки дивуе ся та дивуе ся. Чого-жь тебе таке диво бере?

На се пытање не дбждавшись вѣдновѣдѣ, говорила дальше:

— Ты, Павлюку, великимъ хрестомъ перекрести ся, и на ту шельму плюнь, та по давнѣйшому собѣ тихонько, спокбйневько жити зачинай. Чого тобѣ не стае? Хату свою маешь, ремесло, и добре, въ рукахъ маешь, грбшь сякій такій, и приязнь людску, и ласку и помилованье Господа Бога Всемогучого надъ собою маешь... Чого тобѣ сумувати та въ журбѣ жити? Ой, ой, щобы такъ всѣмъ добрымъ людямъ на свѣтѣ було якъ тобѣ добре може бути, если дурнымъ не будешь. Пана Бога слухай, зъ добрыми людьми жий, ѣжь, пей, и на ту бѣду, що тебе найшла, плюй!

— Нѣякій чоловѣкъ — говорила — безъ бѣды на свѣтѣ не переживе, але бувають далеко вѣдъ неи тяжшѣ; отъ на примѣръ Карасеви двѣ коровы на веснѣ адохло, а теперъ всѣ свинѣ слабувати почали, мабуть такожъ выдыхають... Або у Симеона Мякулы... то вже бѣда! свинѣ его Ивасько, розбишакою ставъ, и вже его разъ на Сибѣръ були выслали, а теперъ другій разъ за се, що зъ-вѣдтамъ утѣвъ, на Сибѣръ и на нагайки судити будуть. Отъ, справдѣшна бѣда! Если-бъ она, борони Боже! сына розбишаку мала, то вже хйба бы не выдержала и, Господа Бога перепросивши, повѣсила бы ся, або до Нѣмина кинулась, и зъ жалю надъ дитиною рѣдною, та и зъ самого сорому...

— А твоя-жь яка бѣда? Незнакому, не видану зъ калюжи вытягнувъ и „кабъ“ добра буда, ты хотѣвъ! Дурный ты! Я вѣдъ разу знала, що зъ того буде. Чортѣвска дочка, до своего батька чорта вернула. Звѣстно, чортъ свои дѣти любить и нѣколи ихъ вѣдъ себе зовсѣмъ не вѣдпустить. Хочъ и пустить коли, то на коротко, а опбеля зновъ кѣгтями за душу зачѣпять та до себе тяг-

не, ажъ доки цѣлкомъ до пекла не затягне. Такъ вже мусить бути: такъ вже видко Господь Богъ Всевышній хоче, щобы одні люде Ему а другі чортови служили. Ты, Павлюку, Богови служи, а про чортівску дочку не дбай. Чужа она тобѣ була, и чужа зновъ зробилась. Не-хай собѣ марно гине та пропадае...

И сама вже не знала, що дальше говорити та чимъ втѣшати. Цѣлу вже свою философію вычерпала, всѣхъ способѣвъ вызваня его на говоренье и нарѣканье ужила.

— Ну, — по короткѣмъ мовчаню сказала, — яеъ же-жь „гето“ було! Якъ же-жь „гето“ стало ся? Кажи! Якъ розкажешъ, лекше стане.

Не знала Евдося про се, що суть на свѣтѣ натуры людскій вѣдъ всѣхъ кнриць глубшій, въ котрій, если разъ цвѣтъ любви упаде, вже его нѣякѣ филѣ зъ-вѣдтамъ не выкинуть, и нѣякѣ жалѣ голосно высказанымъ жалемъ не замарають. Серце може чути нѣжь, застромленный въ себе, але губы не вѣдкрыють ся, щобы выдати слова обжалованя, бо надъ всѣ болѣ ббльшій жалѣ адбймае надъ тымъ, на кого впасти мають тѣ слова. Хочъ бы имъ вѣдъ того обжалованя волосъ зъ головы не впасть, они его не вымовлять, хочъ бы оно имъ вытягнуло зъ сердца половину того ножа, що въ нѣмъ застромленный, они его не выскажутъ и ще всякими способами, хочъ бы и брехнею, зъ устъ иншихъ выимати будутъ. Якъ то! сю грудь обжаловувати, при котрѣй голова наша промрѣла свѣй золотый совѣ житя! Сю душу проклинати, для котрой зъ огню, зъ воды, черезъ камѣнисту дороту, крѣзь чистилище горюче, бажали бы мы дѣстати ся и принести всѣ благословенства. На сѣ днѣ и годы нарѣкати, въ котрыхъ намъ дерева спѣвали, птицѣ говорили, зъ всѣхъ жерель житя солодкѣ та горячѣ воды выривали! Всео то могло бути сномъ, уявою, мрѣкою роздувною, скорою

блывкавою, по котрой лишь сама цѣтма осталась, але провины въ тѣмъ нѣчней нема, а если и есть яка, такъ радше наша, стократно наша, а нѣколи того существа, котрого обжаловувати за нѣяку цѣну передъ нѣкимъ въ свѣтѣ губы нашѣ не хотять и не можуть. Суть на свѣтѣ такѣ натуры людскѣ, але Бвдося, помимо своего великого життєвого опыту, про нихъ цѣлкомъ не знала. Не знавъ про нихъ и Павло, и не думавъ навѣтъ про се, яку взагалѣ мою натуру, а ще менше, що именно таку має; вѣдчувавъ лишь, що если-бъ его на хрестѣ розпяли, если бы самѣ святѣ зѣшли зъ неба и говоряти его приневолювали, вѣтъ бы нѣчого не сказавъ на Франку, не обжалувавъ бы ея о нѣяку вину и не просивъ бы о нѣяку месть надъ нею.

— А знаєте, еумо, — пѣсля довгой мовчанки зъ цѣлковитой цѣтмы вѣдозавъ ся — що се все, що стало ся, моя вина! нѣчия тѣлько моя... Перше: що я за мало вѣдъ нею черезъ молитвы и напомяненя чорта вѣдгавъ; а друге: що коли я вже побачивъ ея легководушность и того льокая догадувавъ ся, зъ хаты выходити не перестававъ. Треба було бѣльше ея напомянати и лѣпше пильнувати... зъ очей не спускати... то и не пропала бы, а такъ черезъ мене она пропала... и себе я погубивъ, и ея... она ще нарѣкати на мене може, а не то, щобы я на ню нарѣкавъ...

Бвдося, якъ лишь Павло вѣдозавъ ся, жадно слухати его стала, але чимъ бѣльше говоривъ, тымъ бѣльше зачудованье ея огортало, ажъ вѣддыхъ въ нѣй заперло та мову на хвилью вѣдняло. Остовпѣлымъ рѣвножь голосомъ выговорила тѣльня:

— Здурѣвъ! зѣ веъмъ таки здурѣвъ!

Зѣ ослона встала та на половину зъ смѣхомъ а на половину зъ гнѣвомъ заговорила:

— Ну, вже я винѣ зъ тобою до нѣякого ладу не дѣйду, вже зъ тобою нинѣ и бесѣды шкода. Лягай спати. Може якъ выспишь ся, Господь Богъ всемогучій розумъ тобѣ приверне. А я тутъ переночую, бо хочь ты здурѣвъ, всежь таки менѣ тебе жаль. Еще, якъ бы самъ оставъ ся, то бы, не дай Боже, що злого собѣ заподѣявъ... цѣлкомъ вже збожеволѣвши.

Перехресталась, коротку молитву пѣвголосомъ вѣдмовила и, ватованый кафтанъ пѣдъ голову пѣдложивши, а черевики выгувши, якъ була въ спѣдницѣ и теплой хустцѣ, на ослонѣ пѣдъ стѣною заснула. До хаты, що була наповнена непроглядною пѣтьмою и безмежною тишиною, выразно долѣтали скигленье и хлипанье совѣ и сичѣвъ. Скиглѣли они и хлипали въ соснахъ надъ могилами, а заразъ, за малимъ вѣсномъ дощъ по малѣмъ та пустѣмъ городѣ зъ плюскомъ и шепотомъ ходивъ; такъ цѣлкомъ здавало ся, неначе бы ходивъ, бо то ближе, то дальше вѣдзывавъ ся его плюскѣтъ, то пѣдъ самую стѣною, то десь поза тыномъ гнувъ та ломивъ зъ сухимъ трѣскотомъ гѣлье и бадилье. Въ тотѣ слабѣ але безвиннѣй вѣдгомони вѣтшавъ ся ще одень:

— Въ имя Отця и Сына и Святого Духа Амѣнь. Отче нашъ, иже еси на небесахъ...

Се бувъ шепѣтъ, що выходивъ зъ-пѣдъ стѣны, але такъ голосный, такимъ пристрастнымъ завзятемъ перенятый, що вѣдъ кѣнца до кѣнца и вѣдъ горы до долу наповнивъ цѣлу окружающу пѣтьму. Трѣвавъ недовго, бо лишъ стѣлько часу, скѣлько треба було на вѣдмовленье одного отченашу, але пѣдъ кѣнець ставъ ще бѣльше ревнымъ и благающимъ, а проводжати его зачали вѣдгомони пѣстука, що вдарявъ въ сильву тверду грудь. — „Боже, милостивъ будь ѣй грѣшнѣй! Боже, милостивъ будь ѣй грѣшнѣй!“ Звычайно Павло свою щоденну мо-

*

літву кбнчывъ трикратнымъ ударомъ въ груди и словами: „Боже, милостивъ будь менѣ грѣшному!“ Теперь говоривъ: „Боже, милостивъ будь ѣй грѣшнѣй!“ И повторивъ се богато разбѣвъ що разъ голоснѣйше, ревнѣйшимъ шепотомъ и що разъ сильнѣйше бивъ ся въ груди. Вбдтакъ замовкъ и такъ затихъ, неначе-бъ его цѣлкомъ въ хатѣ не було.

На другій день досвѣта, Евдося, проснувши ся, побачила черезъ прихилені дверѣ, якъ Павло бувъ занятій въ снѣгахъ якоюсь пильною роботою. До глинастого помосту нахилений, зъ сильнымъ порушуваньемъ раменъ щось лѣпивъ, чи мѣсивъ. Збравшись зъ ослона, побѣгла та побачила, що справдѣ мѣшавъ мокру глину зъ множествомъ наловленихъ въ лѣсѣ прибережнихъ метеликбвъ, що зовуть ся „ятицею“, и лѣпивъ зъ нихъ великій жовтій кулѣ. Знала добре, до чого мали тоті кулѣ послужити. Коли кинути ихъ въ воду, розсипують по нѣй роѣ неживыхъ метеликбвъ, до котрыхъ збѣгають ся гуртомъ рыбы. Знала про се, а однакъ зачудувала ся.

— На рыбы пбйдешъ? — поспытала.

— Ба! вода нинѣ добра — вбдповѣвъ.

Пбйшла огонь въ вечи розкладати, а Павло вже симъ разомъ ен не спинявъ. Вылѣпивши кблька глиняныхъ кулѣ, присѣвъ въ свѣтлиці на ослонѣ и вбдкровичъ зъ бохонця хлѣба, що лежавъ на столѣ, жббрыі кусень.

Выглядавъ майже такъ само, якъ завсѣгды, трохи лишъ щокі ему запали ся, але невѣста цѣлкомъ сему не дивувалась, знаючи, що вбдъ кблькохъ двѣвъ теплои стравы не ѣвъ та въ журбѣ живъ. Теперь зѣѣвъ миску крупяну, якій она ему наборзѣ зварила, и закинувши на плечѣ мѣхъ зъ глиняными кулями, вязанку довгихъ вудокъ на рамени оперъ. Дотеперь нѣчого цѣлкомъ не

говоривъ до Евдосѣ, а здаватися навѣтъ могло, що цѣломъ не чувъ ей цокотана, на половину то зъ спбвчу-тьемъ, то зъ смѣхомъ. Ажъ теперъ, шапку на голову вложивши, зъ мѣхомъ на плечахъ а вудками на рамени, наблизивъ ся до неѣ.

— Спасибб' кумо, за приязнь и за всьо, спасибб'.
Ббгъ запласть!

Говоривъ се поволи и пониженнымъ голосомъ, але приязно головою кивнувъ и руку, вбдъ глины жовту, простягнувъ до старои жѣнки. Ёи се розжалило; до розжаленя, такъ якъ до говореня и реготу, рбно скоро була. Чорнй, округлй ёи очи стали вогкй, а повѣки заклипали.

— Нема за що, нема за що! отъ славити Бога, що тобѣ, Павлюку, розумъ до головы вернувъ...

Коли вийшовъ, выбѣгла такожь зъ хаты и хвилию глядѣла, якъ зъ горы до рѣки сходивъ. Босй ёи ноги майже по кбстен запались въ болотѣ, а рука, майже якъ те болото чорна, поморщена, зъ пальцами вбдъ працѣ powyкривлюваными, скоро за вбддаляющимъ ся значила у воздухѣ знамена хреста. О двацять дѣтъ вбдъ него старша, носила ёго маленькою дитиною неразъ на рукахъ, оббсла добрымъ и розумнимъ чоловѣкомъ завсѣгды ёго величала, кблькоро дѣтей до хресту зъ нимъ тримала. Чувствъ своихъ нѣколи не розслѣджуючи, и не надаючи имъ нѣякихъ именъ, анѣ не думала, анѣ не знала про се, що для чоловѣка того має сердечну приязнь, але ёи вбдчувала; такъ якъ Павло анѣ не розслѣджувавъ, чимъ суть раны потоптанои любви и вѣры, анѣ по имени ихъ не называвъ, лишъ вбдчувавъ. Такй чувства, не розслѣджуванй, не названй, вкрывають просторй низины людскости, але за-для того, що цвѣтуть

виъко и суть безъ именъ, мешканцѣ гбрь думаютъ, що ихъ зорсѣмъ нема.

А все-жь, що-небудь вѣдчувавъ, живъ вѣтъ дѣльше якъ бывало, и такъ майже выглядавъ якъ звичайно. Що-ки лишь ему змарнѣли и запались, а се, и безъ того вже де-що за довге лице, ще довшимъ зробило и вѣдъ виски до виски окруживъ его узкій, шерсткій, сивѣючий зарѣсть. Те розрадованье, яке черезъ якийсь часъ сіяло ему на чолѣ и тихою веселостью наповнювало очи, щезло; переставъ выглядати о десять лѣтъ молодшимъ, якъ бувъ; навѣтъ здаватись могло, що, коли иншимъ лишь мѣсяцѣ, то ему лѣта прибували. Отяжѣвъ якоє, и цѣлкомъ вже затѣхъ; ходивъ повблѣнѣйше анѣжь попередно, и нѣколи майже зъ нѣкимъ не розмавлявъ. Але стать его була, такъ само якъ давнѣйше, проста, сильна, посередь працѣ гучка и до всѣхъ трудныхъ рухѣвъ тѣла знаменито вправлена. Рѣвножь працювавъ такъ само, якъ давнѣйше, навѣтъ бѣльше, анѣжь давнѣйше, бо и на рѣцѣ, и — коли рѣка находилась въ неводповѣднѣмъ до рыболовлѣ станѣ, — въ поли и коло хаты.

Власного поля не мавъ, але першого заразъ дня, коли сильный вѣтеръ и розбурханъ филъ Нѣмна вѣдбировали надѣю якои-небудь ловлѣ, пѣйшовъ до швагра и поспытавъ, чи вже все поле зѣоране. Якъ-разъ Пилипъ журивъ ся тымъ, що доси ще, хочъ пора вже була припбанена, вѣлька морѣвъ пѣдъ ярѣ засѣвы не вспѣвъ зѣорати. Богато вѣдъ сю пору мавъ работы при поромѣ, а Данилко до плуга не цѣлкомъ ще бувъ придатный. Павло, мовчки, коня швагрового до плуга запрягъ та въ поле зъ нимъ пѣйшовъ. Орати умѣвъ, але на водѣ проводячи вѣкъ, робити при рѣли не любивъ. Але теперь во лѣвъ бодай такъ робити, анѣжь нѣчого не робити. Молотити вѣбже и плоты направляти швагрови помагавъ; Уляна

ему за се шматье прала, одягъ направляла, хлѣбъ пекла. Але и на водѣ плывучѣй, и на широкихъ поляхъ природа у вѣчной своей байдужности зачеркуе свои вѣчныя круги явище, а людскій працѣ стрѣчаютъ ся збъ движеными вѣдѣ не поборимыми перепонами. Бували часы, въ котрыхъ рѣка вѣдтручувала вѣдѣ себе рыбаковѣ, а поля рѣльничковѣ не потребували. Тогдѣ Павло выходивѣ на сю дорогу, вѣдѣ котрой черезъ вѣлька дивѣ пѣсля того, яеъ Франка щезла, очей майже не вѣдрывавѣ, и ишовѣ неку довго, далеко. Идучи, часто голову пѣдносивѣ и зѣ-пѣдѣ дашка шапки напряженный вѣбрѣ по бѣчныхъ дорѣжкахъ и ажѣ по самѣ край овиду славѣ. По широкой рѣвниаѣ, пѣдѣ ростучимѣ на нѣй девуды лѣскомѣ, на невыразныхъ шляхахъ дорѣгѣ и межѣ, чогось взоромѣ глядѣвѣ. Часомѣ стававѣ, выше ще лице пѣдносивѣ и ще бѣльше вѣбрѣ напивавѣ. Пѣдѣ лѣскомѣ, що на тлѣ загальной сѣроты свѣта чоривѣ, або на краю одной дорѣжки, добававѣ дрѣбву рухому точку, вдивлявѣ ся въ ню и по найближшѣй межѣ широкимѣ крокомѣ починавѣ ити на ви стрѣчу. Незабаромѣ спостерѣгавѣ, що се бувѣ одноконный вѣзокѣ, котрымѣ якѣй зѣ его сусѣдковѣ вѣртавѣ зѣ мѣсточка, або жебракѣ, що ишовѣ о еию, або невѣста зѣ головою загорненою передѣ холодомѣ въ грубу плахту, та пригорблена пѣдѣ тягаромѣ мѣха, наповненого бульбою чи отрубамѣ. Тогдѣ на пустѣмѣ и мокромѣ поли, въ сѣрѣмѣ вѣздушѣ, що шумѣвѣ вѣдѣ осѣнной мраки и вѣдѣ холодного вѣтру, лунавѣ короткѣй привѣтъ :

— Слава Исусу !

— Слава на вѣки — спокѣйно вѣдповѣдавѣ Павло и до стрѣченого существа людского зичливо головою кивнувши, ишовѣ дальше довго ще, ажѣ до цѣлковитого сумерку.

Разъ коли вже цѣлкомъ сумеркомъ до села вертавъ, эт тяжкихъ падолистовыхъ хмаръ пустивъ ся рясный дощъ, а вѣтеръ гнѣвно шумлячи, скручувавъ его въ острій и зимній бичъ, котрій зъ глухимъ шумомъ ударили о землю, а сѣкли лице и плечѣ илучого. Павло убѣшивши до хаты, запалявъ лампуку и вынявъ зъ горячей ще печѣ горнець зб стравою, яку собѣ на цѣлый день зваривъ. Сѣракъ его бувъ перемоченый и поблыскувавъ водою, яка зъ него стѣкала. Однакъ не скидавъ его. На ослонѣ усѣвши, деревляною ложкою въ горшку зачерявъ и до губы пбдносивъ, поводи, глубоко надъ чимсь думачи и все поглядаючи на вбено, заслонене чорною плахтою грубои пбтмы. Можна бы думати, що першій разъ въ житю такую пбтму бачивъ, такъ вдивлювавъ ся. Кблько разбвъ вѣтеръ довше зашумѣвъ и дощъ голоснѣйше вдаривъ по земли, рука его зъ деревляною, крупникомъ наповненою ложкою, задержувалась у воздухѣ. Можна було гадати, що тоті сумнѣ голоса природы, при котрыхъ однакъ черезъ цѣле житѣе звывъ бувъ спокбйно працювати або спокбйно засыплати, теперь его лякали. Горнець и останки хлѣба переиѣсъ зб стола на пѣчь, пбддѣръ бороду долонкою, станувъ и зновъ глубоко задумавшись на пбтму, вбено залагаючи, глядѣвъ та слухавъ вдгомонбвъ, що наповнювали еи.

— Господи, помилуй! Господи, помилуй! — прошепотѣвъ и рбвночасно знявши зб стола лампуку, поставивъ еи на малбмъ вбени. Чи-жь за-для того еи тутъ коло дробныхъ вбконъ своени хаты примѣщувавъ, щобы була правдною точкою для когось, що може ишовъ до сеи хаты? И чи бы такъ ревнымъ горячимъ шепотомъ помилования Божого благовъ для якогось существа людского, про котре уявлявъ собѣ, що може оно, поспѣшаючи

туть, прорѣзаетъ свою нѣжную статью пѣтѣмъ падолистовой ночи, филѣ вѣтру и дощевѣ бичѣ?

На ослонѣ прѣсѣвши, почавъ пѣдѣ свѣтломъ лампки направляти въ неводѣ шкеры, якѣ послѣдна рыболовля нанесла. Сталева иглице скоро маяло ему въ рукахъ, коли пыльно и вправно пѣрванѣ ока сѣти заступавъ новыми. Засплювавъ, стягавъ, мотузоекъ зъ великого клубка, що лежавъ на земли, надвивавъ, и могло бы здаватись, що тѣломъ и душею потонувъ въ тѣй работѣ. Але душѣ людскѣ мають неразъ безвпиннѣ шепоты, котрѣ анѣ пѣдчасъ ѣдженя, анѣ пѣдчасъ працѣ, анѣ въ тишинѣ, анѣ въ гаморѣ, зовсѣмъ не умовкають. Не спивають они житю, щобы котилось своимъ обычнымъ шлахомъ, и всѣмъ знаядамъ тѣла и душѣ, щобы выповняли свои властивѣ чинности, але самѣ суть неначе другимъ житьемъ, що плыве сподомъ, и однимъ бѣльше, тайно дѣлающимъ знаядомъ существованя. Павло такожь, хочъ и вечеру спокѣбно споживъ, а опѣсля такъ пыльно поглубивъ ся въ работѣ, що ажъ голосне его сапанье наповнювало тишину хаты, наразъ голову пѣдвѣвъ и принявъ видѣ чоловѣка, що зъ напруженьемъ чогось надслушуетъ. Се лишъ жовтый кудлатый Курта на козлюковѣмъ подвѣрѣ забрехавъ. Але на кого-жь вѣнѣ мѣгъ въ таку пѣзну пору брехати? Чи разомъ зъ лавѣмъ собаки не вѣдѣзвуть ся коло тина крѣки людского существа, несмыслового, утомленого, перемерзлого? Нѣ, Курта старымъ своимъ захриплымъ голосомъ брехнувъ кѣлька разѣвъ и замовеъ, а нѣякѣ кроки не дались почувти. Въ рукахъ Павла иглице зновъ зачало блискати. Близько него въ кутѣ хаты залопотѣли мышѣ; оглянувъ ся та побачивъ, якъ сѣ малѣ, звиннѣ звѣратка перебѣгала зъ скоростью блискавки пѣдѣ стѣною. Видѣ сей справивъ

мабуть ему приемлесть, бо. усмѣхнувъ ся и головою похитавъ.

— Отъ дурна тварь! чого она боить ся? Пришла-бъ до мене, то ще й хлѣба накришивъ бы дробку.

Въ тѣмъ дверѣ вѣдъ подвѣря въ сѣняхъ скригнули, выразно скригнули. Павло зновъ прибравъ видъ чоловіка, що зъ напруженьемъ вслухавъ ся въ тишину. Може тамъ хто убѣшовъ, біля порога пристанувъ и, не маючи смѣлости до хаты убѣйти, стоить въ пѣтмѣ, дрожачи вѣдъ перемоченого одагу и страху? Сѣтъ и яглище на лавѣ положивъ, вставъ и зъ лампкою въ руцѣ до сѣней убѣшовъ. Лампка, хочъ и мала. цѣлѣ сѣни освѣтила; драбина оперта о стѣну тамъ стояла, дѣрава скриня для переходавя въ водѣ рыбъ, вѣдро зъ водою, бочблочки зъ наквашеною вѣдъ Уланы капустою; а людского существа нѣякого не було. Павло пѣдойшовъ до дверей на половину вѣдчиненыхъ. Входячи до хаты, добре ихъ не заперъ; мабуть теперъ вѣтеръ зъ предвгнимъ скрипотомъ ихъ вѣдчинивъ. А може не вѣтеръ? Може то хто до хаты убѣйти хотѣвъ, але зъ несмѣливости, зъ непевности, якъ тамъ его привитають, вернувъ ся вѣдъ порога и теперъ коло стѣны, пѣдъ дощемъ, що зъ стрѣхи тече, покбрио, жалбно стоить? Лампкеу на землю поставивъ, передъ хату выйшовъ и повблнымъ крокомъ зъ взоромъ въ пѣтму впаленнымъ, докола хаты обѣйшовъ. Перейшовъ навѣтъ вдовжъ плотвѣвъ города и подвѣря та поглянувъ зъ-надъ низькихъ ворѣтъ на непередглядну пѣтму, що скрывала въ собѣ поля дороги. Нѣгде нѣякого не було; тѣльки старый Курта, по потемки навѣтъ его пѣзнавши, плѣтъ перескочивъ и по его руцѣ зимнымъ языкомъ ударивъ. Рукою по кудлатѣй головѣ пса перевѣвъ та разомъ зъ нимъ до хаты убѣйшовъ. Лампкеу, що въ сѣняхъ зъ землѣ пѣднявъ, зновъ на вѣкнѣ поста-

вивъ и до работы своей забиравъ ся, коли зновъ щось зимного и кудлатого коло руки его обтерлось. Курта, голову поднявши, глядѣвъ на него разумнымъ, сумнымъ, благоучнымъ окомъ голодного и перемерзлого звѣряти.

— Бѣдный ты!

Взявъ зъ печѣ кусень хлѣба, давъ псови и зъ очевидною приемностью глядѣвъ на звѣря, що ѣло, а коли ѣсти перестало, дверь вбѣчянивъ и лагѣдно але рѣшучо велѣвъ ему выйти зъ хаты. Бѣдне звѣря! Зимно ему на вѣтрѣ и дощи, але що-жь робити? На подвѣрбю мусить почувати, щобы хату, стайнѣ, шпихлѣрь передѣ злодѣями стеречи.

— Всяка тварь має свѣй жалъ и свою бѣду. Чому се такъ? Кто его знае?

Надъ тымъ пытаньемъ — подперши бороду пальцями — довго думавъ. А по правдѣ думавъ вѣкъ надъ пропастью, не поглубленою, чорною загадкою загального страданя свѣта, тѣльки що анѣ си по имени не называвъ, анѣ розслѣдови не поддававъ.

Черезъ всѣ осѣннѣи ночи на вѣкнѣ Павла свѣтилась лампка била самыхъ шибъ, мракою або дощемъ змоченыхъ. Зъ дороги и дорѣжокѣ, що перетинали мокрѣ и пѣтьмою вскрытѣ поля, мусѣла она выгладати неначе заплакане, дробне свѣтло. Зблизька замѣчали се свѣтло паробки и дѣвчата, якъ ишли на вечерницѣ до Козлюкѣвъ, але цѣлкомъ не звертали уваги. Доля Павла перестала всѣхъ занимати, вѣдъ коли ставъ зновъ спокойнымъ и живъ якъ давнѣйше. Навѣтъ Уляна и Филипъ рѣдко до него навѣдувались. Занятѣ були своимъ, а коли не працювали, то спали або зъ сусѣдами балакали. Але дѣвчата, котрѣ зъ своими колоторотками найкоротшою дорогою коло Павловои хаты до Козлюкѣвъ переходили, и паробки, котрѣ щобы полахати дѣвчатѣ, за углями

стѣнь або за плотами присѣдали, чули неразъ зъ по-за того вѣкна, що заплаканымъ свѣтломъ поблыскувало, якѣсь дивнѣйшій вѣдгомонь. Бувъ се радше оденъ вѣдгомонъ монотонный, похожій на голосне морчанье або на безвпине выголошуванье буквъ и выразбѣвъ. Данилко найсмѣлѣйшій и найцѣквѣйшій, закрывъ ся разъ пѣдъ вѣкно, заглянувъ черезъ него у хату, а вѣдтакъ всѣмъ, що зб-брали ся въ хатѣ Коалюковъ заявивъ, що дядько сидить и читаетъ.

— Ббгъ-ме читаетъ — бючись въ груди зъ вытрѣщенными очима присягавъ ся — зъ книжен читаетъ!

Мало хто сему чудувавъ ся, бо давнѣйше вже въ селѣ знали, що Павла жѣвка навчила читати.

— Ой жѣвка! „кабъ гетакихъ“ на свѣтѣ не бувало! — спльовуючи та горячо паленѣючи говорила Уляна.

— Цѣлый се его и хосенъ зъ подружа, що читати теперъ знае — зъ голоснымъ смѣхомъ додавъ Олекса, але зъ блыску его синихъ очей видко було, що гадка про знанье читаня будила въ нѣмъ трохи жалю и подиву.

Тожь то бы бувъ гордый, тожь то бы справдѣ верховодивъ въ селѣ, якъ бы се умѣвъ.

И дѣйство Павло въ довгѣ зимовѣ вечоры читавъ. Що? якъ? Крѣмъ него самого, мышей, що чимъ-разъ смѣлѣйше и частѣйше пѣдъ стѣнами перебѣгали, и старого Курты, котрый неразъ, звинувшись въ жовтый и болотнистый клубокъ, у его стѣпъ кѣлька годинъ ночныхъ въ теплѣ просыплавъ, — нѣхто ббльше не знавъ.

А було се такъ. При кѣнци грудневого дня убѣйшовъ до хаты, перемерзлый и умученый, бо цѣлый день пролѣвъ разомъ зъ Данилкомъ на замерзлой рѣцѣ, де робивъ полонки зелѣзными гаками въ ледѣ и сѣти тамъ

запускавъ, що цѣлкомъ не легка работа. Кблька прорубвъ въ сей способъ зробили, и нѣоднѣ не вдавъ ся добре. Мала користь зъ великого труда; навѣтъ не буде мати зъ чимъ завтра до мѣсточка поѣхати, до того купця, що то завсѣгды товаръ его гуртомъ купуе та вже самъ до ббльшого мѣста вѣдставляе. Однакъ се неповодженье не дуже его зажурило.

— Менша зъ тымъ. Не давъ Богъ ниѣ, дасть завтра.

Рукою махнувъ, на ослонѣ усѣвъ. Голодный не бувъ, бо Уляна ему и Данилкови тамъ на лѣдѣ страву принесла, але кожуха зъ себе не збѣймавъ. Крѣпкій морозъ и острый вѣтеръ до шпигу костей его переймили. Чоботы такожъ мавъ на собѣ, по колѣна высокой, а на нихъ ще величезнѣ мѣхи зъ сѣрачины, напханѣ для ббльской теплоты, сѣномъ. Въ такомъ одязѣ на ослонѣ вѣдпочиваючи, повбльнымъ поглядомъ водивъ по хатѣ, котру послѣднѣ лучѣ денного свѣтла, разомъ зъ блескомъ снѣгу, наповнювали бѣлою млавою ясностью. Погаслымъ та повбльнымъ поглядомъ утомленого и невеселого чоловіка Павло оглянувъ стѣны, що послѣднѣй разъ передъ его подружемъ побѣленѣ, теперь вже добре почорнѣли вѣдъ пороху и дыму; на оденъ кутъ, въ котрѣмъ за мѣтлою и двома кошами лозины мышѣ найббльше збыткували, и на другѣй, де стояла порожна скринка Франки, поглядѣвъ, ажъ взбрѣ его пересунувъ ся на третѣй кутъ, заставленнѣ червоною шафкою и зупинивъ ся на предметѣ що на нѣй лежавъ. Тымъ предметомъ була книжка въ порудѣлѣмъ и споловѣлыми позолоченями прикрашенѣмъ переплетѣ. Лежала она мѣжъ лампкою а самоварцемъ въ тѣмъ самѣмъ мѣсци, де ви положивъ бувъ тогдѣ, коли Франка послѣднѣй разъ до хаты его зъ костела вернула. Ббльше язъ три мѣсяцѣ

уже проминуло водъ того дня, коли то зъ рѣки домбѣ
вернувши, не заставъ тамъ Франки; до пѣзной ночи еи
дожидавъ, ажъ коли побачивъ еи скринку отворену
и цѣлкомъ порожну, догадавъ ся, що въ свѣтъ пѣйшла.
Идучи въ свѣтъ, власности его не рушила, навѣтъ паль-
цемъ не тронула, хочъ добре знала, де припасы, одѣжъ
и грошѣ могла найти; але всео, що до неи належало,
свои мѣскій лашки и цяцки забрала. Однои тѣлки
свои рѣчи не взяла: сен кнѣжки. Якимъ способомъ
мѣгъ вѣнъ дотеперь еи не доглянути? Шодень лампку,
кѣлька разѣвъ вже самоварець зъ шафки здѣймавъ, а
кнѣжки не замѣтивъ. Хочъ цѣлу минувшу зиму, надъ
букваремъ часто пересиджувавъ и пѣдъ строгимъ нагля-
домъ Франки, або если она роагнѣвалась, самостѣино вже
цѣлый букварь перейшовъ, все-жъ таки не привыкъ до
сен работы трудной, тяжкой, давной, на чудо майже по-
хожов, якою було читанье, такъ добре, щобы она була
для него щоденною и необходимою. Однѣакъ при млаво бѣ-
лѣмъ склонѣ зимового дня, въ тишинѣ, котрой симъ ра-
зомъ навѣтъ не перебивавъ мышачій шелестъ, пѣсля
працѣ, котра принесла ему далеко бѣльше утомы анѣжъ
хѣсна, на кнѣжку нечаяно глянувши, вставъ и прибли-
зивъ ся до шафки. Коли черезъ хату ишовъ, помимо
свого гарного росту, въ кожусѣ та повѣтяныхъ мѣхахъ
на ногахъ вельми подобавъ на грубого, тяжкого медведя.
Куснѣ леду, въ густой и короткѣй его зарѣстѣ вплетенѣй,
розтакували въ теплѣй хатѣ и каплями стѣкали на воло-
хатый ковнѣръ кожуха. Кнѣжку зъ шафы знаявъ, до вѣсна
перенѣсь, на окладинѣ еи кѣлька разѣвъ дмухнувъ и
кѣнциами червоныхъ палцѣвъ стеръ зъ нею осторожно зъ
пошанованьемъ оставки пороху. Вѣдтакъ на ослонѣ при-
сѣвши, окладинку розвернувъ и на першѣй заразѣ карт-
цѣ въ грубѣй, великѣй буквы заголовку влѣпивъ очи. Зъ-

разу тѣ знаки, хочъ и дуже выразнѣ, въ нерозбраний закруты помотались ему передъ очима. Вѣдъ трехъ мѣсяцѣвъ ихъ не бачивъ, вѣдвыкъ... Вже бувъ привывъ, порозумѣвъ, затамивъ, а теперъ зновъ вѣдвыкъ. Але по кѣлькохъ хвляхъ першу букву выразно розпѣзнавъ :

— С... — вымовивъ.

И опѣсля, то зъ довгими, то зъ короткими, але все-таки зъ досыть довгими перестанками, кожду букву вымавляючи, читати почавъ :

— С-л-у-ж—служ, б-а—ба, служба...

Ажъ порушивъ на ослонѣ зъ вдоволеня и вымавлявъ дальше :

— Б-о—бо, ж-а, божа.

А опѣсля кождый складъ окремо и выразно вымавляючи, повторивъ :

— Служ-ба бо-жа.

Перейшло що найменше четверть години, заки тыхъ десять буквъ въ сѣ два выразы вложивъ, але подобались они ему дуже. Отже почавъ дальше.

— А-б-о — або...

Въ такой способъ цѣлый заголовокъ, врывающей першу сторону, перечитавъ ажъ до помѣщенного на самѣмъ долѣ року выдана книжки, котрого не перечитавъ, бо чиселъ на паперѣ розпѣзнати не вмѣвъ. На память числивъ скоро; але нѣякого числа прочитати, а тымъ менше написати не знавъ. Тожъ чотири знаки, цѣлкомъ для себе незрозумѣлѣ, перепустивъ и, картку перевернувши, ставъ на слѣдующѣй календарнѣ вѣдомости складати :

— Р-ѣ къ — рѣкъ, м-а-е — мае.. рѣкъ мае...

Зъ невысказанымъ трудомъ, въ декотрѣ буквы довгѣ хвилѣ вдвляючись и руки пѣдъ столомъ такъ затискаючи, що ажъ ставы пальцѣвъ трѣщали, прочитавъ :

— Рѣкъ мае дванацать мѣсяцѣвъ, тыжднѣвъ пятьдесятъ два...

Вѣдъ давна и дуже добре знавъ, що рѣкъ мае дванацать мѣсяцѣвъ и пятьдесятъ два тыжднѣвъ, але мимо того вельми втѣшило его, що се вычитавъ въ книжцѣ. Пѣдвѣвъ голову и почувъ, що страшно горячо ему зробило ся. Чувъ ся такожь страшно спрацьованымъ, далеко ббльше. якъ по зробленю кблькохъ проруббѣвъ на замерзлбй рѣцѣ. Пѣтъ на чоло ему выступивъ. Знаявъ кожухъ и почувъ найцерше зъ хаты Коалюкѣвъ, вѣдтакъ зъ чимъ разъ дальшихъ хатъ, якъ що разъ слабше доходило пѣвянье когутѣвъ. Значить ся, пѣвнѣчь вже була близько. Перечитанье заголовку книжен и замѣтки, що рѣкъ мае дванацать мѣсяцѣвъ и пятьдесятъ два тыжднѣвъ, заняло ему цѣлый довгій зимовый вечѣръ. Памятавъ, що при послѣднихъ денныхъ свѣтлахъ кнвжку розклавъ, але цѣлкомъ не памятавъ, якъ и коли засвѣтивъ лампуку Мусѣвъ се вчинити несвѣдомо, потонувши въ задумѣ о сѣмъ, якъ зложити слово, що находило ся въ заголовку, о незвычайно труднѣмъ складѣ буквъ:

X-r-i-s-t...

Цѣлу четверть години опбсла, вже при свѣтлѣ лампки, мучивъ ся надъ зложеньемъвъ одинъ складъ стблѣки поодинокыхъ звукѣвъ, ажъ наразъ кинувшись цѣлымъ тѣломъ на ослонѣ крикнувъ:

— Христ...

А по кблькохъ ще хвляхъ прочитавъ цѣле слово:

— Християне.

Се переняло его такимъ вдоволеньемъ, що вѣ спѣченого его чола щезли всѣ морщанки, а очи вѣдъ книжен на хвильку вѣдорванѣ, свѣтились зновъ быстрымъ, погѣднымъ, мовъ у дѣтны, невиннымъ блакитомъ

Въ той способъ проводивъ вѣдтакъ всѣ зимові вечера. Прочитавъ вже про посты, мясопусты и про се, коли церковь збороняе слюббѣ та весѣль, про повинности супротивъ Бога, ближнихъ, самого себе та починавъ якъ разъ роздѣль о Святыхъ Тайнахъ, коли до хаты всунула ся Евдося. Було то вже при кѣнци сѣчня; Павло черезъ шѣсть тыжднѣвъ всѣмъ сторѣнѣ перейшовъ по складамъ и зачинавъ вже читати по верха. Добре памятавъ, якъ неразъ, знуджена и знетерпеливлена Франка надъ головою ему кричала: „По верха читай! но, читай же вже, по верха!“ А коли вѣнъ въ нѣякій способъ не мѣгъ сего розказу выповнити, она выривала ему книжку зъ рукъ и зъ великимъ почуваньемъ своєї вышности, котре въ нѣй придавлювало трохи нудоту и нетерпеливѣсть, показувала, якъ то по верха читае ся. Теперь самъ ставъ пробувати по верха читати и при тѣй стократно труднѣйшѣй праці застала его Евдося. Внуки еи хорували, двое выздоровѣло а одно умерло; пришла кума вѣдвѣдати. Трохи зъ нею про помершого внучка и наймодшого сына, котрого що ино до войска взяли, побалакавши, и грушками, якѣ ще мавъ въ хатѣ, еи погостивши, Павло до книжки повернувъ. Евдося зъ головою, такъ передъ морозомъ полотняною шматкою загорненою, що лишь задертый ибсѣ вызыравъ и чорнѣ оченята поблыскували, не лишь що не мала нѣчого противъ читаня Павлового въ своѣй присутности, але зъ невысказаною цѣкавѣстью стала ему прислухуватись. Постепенно тота цѣкавѣсть перемѣняла ся въ надуманье та напруженье уваги и слуху. Сидячи на стѣльци, майже скаменѣла. Недогрызокъ зъ грушки выпавъ зъ рукъ. Въ довгѣмъ сѣрацѣ и сѣрѣй плахтѣ, котра вкрывала еи голову и цѣле майже лице грубыми фалдами, мала выгладъ точенои зъ камня

статуетки. Павло, то складаючи, то коротші и лекші слова плавво читаючи, продовжавъ:

— Дѣла людскі, щобы могли подобати ся Богови, мусять бути не лишь добрі, але ще крѣмъ того надприродні, себѣ то походити зъ надприродной благодати Божой.

Камѣнна статуетка, що сидѣла на стѣлци нерухомо, цѣлкомъ вѣчого не розумѣла. Если-бъ еи хто бивъ и забивъ, що значить „дѣла людскі надприродні“ въ найменшѣмъ прѣближеню не вмѣла бы того вытолкувати. А все таки зачали стортати еи розжаленье и скруха, такъ цѣлкомъ, якъ коли въ церквѣ священникъ зъ проповѣдницѣ говоривъ, а она, высокопарной его мовы зовсѣмъ не розумѣючи, все такъ вѣдчувала охоту до зѣтханя и плачу. Може звуки, въ щоденнѣмъ житю вѣколи не зачувані, и выразы, знаменемъ святости назначені, — такъ якъ на существа вишого якъ она розраду дѣлае музыка, — на днѣ еи душѣ розбуджували и збѣльшали затаені чувства и початки чувствъ. Коли вѣдтакъ Павло читавъ о двоакѣй благодати Божѣй, освящающѣй и переходнѣй, Евдося голосно зѣтхнула, и що разъ частѣйше, голоснѣйше и довше зѣтхала, а коли вже дуже поволи прочитавъ: „Звы-чай-вы-ми, и най-о-биль-нѣй-ши, и-и ми — вайобильнѣйшими же-ре-ла-ми благодатей Божихъ, суть С-в-я — Свя, т-й, — тѣ, — Святі Та-й-ны“, голоснымъ плачемъ и голоснѣемъ выбухнула. Въ двоє зѣгнена, полоку сѣрака лице закрываючи, голосила:

— Ой забравъ Господь Богъ Найвысшій, до славы своей забравъ робачка мого маленького, Тадейка мого миленького. Змарѣла дитина, якъ цвѣтка пѣдъ свѣгомъ, скотила ся зѣ свѣта, якъ та ягѣдка..

Такъ яеісь часъ голосила, полоку сѣрака нѣсѣ вытираючи та дощемъ слѣзъ заливаючи. Се, що говорила,

зъ благодатею Божою двоюкою и наибильтйшимъ ея жерелами не стояло въ наименшбй звязи, але дивнй а святй звукъ були сею дробиною, котра на розжалену душу ея спадаючи, зъ рѣвноваги ея вывела. Такъ у величаво и ясно освѣтленбй сали, при звукахъ струнъ, порушаныхъ майстерскимъ смичкомъ, по блѣдыхъ лицахъ модно одѣтой дамы зачинають плысти тихй, чемай, бо зъ душъ горсетомъ здавленой, добуваючй ся слезы...

Бядося зновъ голосила, а Павло, кнжжу замкнувши, своєю лагбдною мовою ставъ ея потйшувати. Говоривъ про волю Божу, про се, що чоловікъ а хробакъ то все одно, бо хробака рыба, а чоловіка земля поглотити мусить, и що по смерти Тадейка ще йй двое виукбвъ осталось. Невѣста въ сѣрацѣ и сѣрбй плахть, довила головы въ грубй складки завязанбй, постепенно затихала, ставалась нерухома та зновъ на камйну статуетку похожа. Вкбаци, послѣдний разъ, полоу сѣрака нбсь обтерла и двлячись на Павла, таемничимъ шепотомъ поспытала:

— Ну, а за-про ню нѣчого не чувати?

Въ очахъ ея, въ котрыхъ ще не высохли слезы, свѣтилась вже цѣкавбсть. Черезъ кблька тыжднйвъ Павла не бачила; тожъ може за той часъ щось нового мѣжъ вѣдноснами его до Франки зайшло.

Павло досыть довго мовчавъ, а вѣдтакъ повбльнымъ, монотоннымъ голосомъ ставъ говорити:

— Нѣчого я про ню не чувъ, нѣчого я о нѣй не знаю, и Богъ ино святый знае, що тамъ зъ нею дѣе ся... де она...

На хвилину зъупинивши ся, говоривъ дальше:

— Отъ, бѣдна, нещаслива! Зновъ на „волочашче“ житъе, на потаду и на всѣлякй злобы, свои и людскй, пбйшла... Зновъ душа ея пропаца та безъ нѣякого ра-

*

тунку у пекло летить... а я думавъ, що выратувавъ еи... вѣдъ муки на сѣмъ и вѣдъ погублена на тѣмъ свѣтѣ. Не хотѣла, не вытримала. Справдѣшна пѣчка, хочъ и не пѣ горѣвѣи. Ой, сѣдна она, бѣдна!

Рукою махнувъ; не на жѣнку, зъ котрою говоривъ, але кудысь въ бѣкъ пѣдъ стѣну дививъ ея.

— Нѣякого гнѣву и нѣякои уразы до неи не маю. До себе уразу маю а не до неи. Инакше вѣдай треба менѣ було зъ нею поводитись...

— А ба! — инакше, певно, що инакше... — зъ перенятѣмъ зашепотѣла Евдосѣя. — Панованье ты вѣй давъ... до працѣ не наганявъ... въ постели, немовъ та свиня въ берлозѣ, вылегувала ся.. цукорки, немовъ та панѣ, „смохтала“ та „гарбату“ пила...

— Якъ бы повернула — по довгѣй мовчанцѣ промовивъ Павло, — вже бы я теперь зъ нею инакше...

— За чимъ вѣй повертати? Не поверне... Марцеля, прийшовши зъ мѣста, говорила, що еи вже тамъ нема: мабутъ зб своимъ лбокаемъ кудысь то поволѣклась...

Павлови очи загорѣли, але скоро спустивъ повѣки, и вже бѣльше нѣ слова не промовивъ до Евдосѣи. Она такожъ небавомъ встала, головою кивнула. — Оставайте здоровѣ! — а опбсла — Слава Иесу Христу! — сказала и выйшла.

Пѣсля морозного и вѣтренного дня нѣчь наступила бурлива. Довкола хаты вихоръ дувъ, дмухавъ, зѣтхавъ, гремѣвъ. Павло загасивъ лампку, чорна пѣтьма залагла хату, але въ тѣй пѣтьмѣ и посередѣ тыхъ то пѣднимаючихъ ся то упадаючихъ голосѣвъ вихру вѣнѣ не заснувъ, якъ бывало давнѣйше, вѣдъ-разу и твердо. Довго разомъ зъ тихимъ допотомъ та шелестомъ мышей, що збыткували мѣжъ кошами та мѣтлами, чути було, якъ повертало ся на постели тяжке тѣло та голоснѣ, довгѣ зѣтхана,

доки ихъ не заступивъ ревный, благоучій шепбтъ, що богато разбвъ зъ вбдгомономъ руки, ударяючон въ грудь, повторивъ :

— Боже, милостивъ буди ѡй грѣшнбй! Боже, милостивъ буди ѡй грѣшнбй!

IV.

Однакъ, коли вѣдъ щезненя Франки третя зима минала, загально и вѣдъ давна напевно думано, що Павло цѣлкомъ про ню забувъ. Послѣдними часами навѣтъ повеселѣйшавъ. Не въ тѣмъ значѣвю повеселѣйшавъ, щобы въ гулянкахъ бравъ участь, або щобы коли небудь реготавъ ся голоснымъ смѣхомъ, але людей не оминавъ, зъ кождымъ, хто его зачепивъ, охотно и чемно говоривъ, до хаты Ковлюковъ въ зимовѣ вечеры зновъ часомъ. хочъ и не часто, заходивъ, дѣтей ихныхъ на колѣна бравъ, цѣлувавъ та смѣявъ ся зъ ихъ жартѣвъ або незрозумѣлого щebetу! Вправдѣ очевидно постарѣвъ ся: лысина зблѣшлася ему надъ чоломъ, вузкій зарѣстъ, що окружувавъ лице, бѣлѣвъ чимъ разъ бѣльше, плечи такъ давнѣйше простѣ и гладкѣ, бѣля потялицѣ трохи згорбились, а се найбѣльше було замѣтне, коли вшовъ, вѣдрываючи поволи вѣдъ землѣ стопы. Однакъ се не чудувало нѣкого; тажъ лѣта прибували и працювавъ богато, далеко навѣтъ бѣльше, якъ передъ тымъ, заки одруживъ ся, а такъ само палеко и зъ такою силою, якъ тогдѣ.

Одного зъ першихъ мартовыхъ днѣвъ вѣдъ рана до вечера бувъ занятый пригатовлюваньемъ приборѣвъ потрѣбныхъ до веснянной рыболовлѣ. Въ сѣмъ роцѣ леды скоро пустили и снѣгъ вчасно стаявъ; широко розлита

рѣка пѣдмывала пѣ сосонѣ у противоположнаго лѣса и о край горы, на котрѣй розкинулось село, била высокими, пѣнистыми, ревучими филами. Серединою сѣрѣ и надутѣ филѣ быстро уносили великѣ пятна бѣлой пѣны а часомъ ще ѣ дробнѣй вѣдломы леду, котрѣй, коли сонце свѣтило, вкрывали рѣку окрушками золота и дуги. Деколи пѣсокъ и рѣнь зѣ-надѣ прибережнаго стѣны обсипували ся немовѣ голосный та довгѣй шелестѣ тучѣ, або зѣ спаду горы, водою пѣдмуленѣй, зѣ величезнымъ гучомъ и хлюпотомъ падавѣ у рѣку тяжкѣй камѣнь. Вѣ воздухѣ уносила ся вже вонѣ вѣдмерзлой землѣ и вѣдзывали ся гаморы вѣдживаючихѣ птицѣ; але природа була ще сѣра, зимна, вохкостью переповнена, бурливыми рухами вѣтрѣвъ и воды выдобуваюча ся зѣ оковѣвъ зимы.

Вѣ хатѣ Павла зелѣзнѣй джаганы, на довго вже непридатнѣй, стояли вѣ кутѣ била стѣны; на стѣнахѣ высѣла понаправлюванѣй вже сѣти розличной величинѣй; стѣлѣ и ослоны вкрывали свѣжо всуканѣй мотузы розличной грубости, и розличной величинѣй, зѣ дроту выробленѣй, гаки и гачики. Данилко, теперѣ вже стрункѣй, всѣмнацятьлѣтнѣй гарнѣй паробокѣ, черезѣ цѣлый день помагавѣ Павлови сукати мутузѣ та робити гачики. Занимавѣ ся тымѣ зѣ великою охотою, бо, такѣ якѣ и Павло, зѣ дитинѣства вѣдчувавѣ майже пристрастный наклѣнѣ до рыболовлѣ. Передѣ полуднемѣ прийшла Уляна зѣ дитиною на рукахѣ. Була се вже ея четверта дѣтина, котрой хрестины той зимы вѣдбулись, а Павло бувѣ на нихѣ, зѣ збраними сусѣдами радо розмовлявѣ и матери новонародженаго богато приязни заявлявѣ. На сихѣ то хрестинахѣ найсильнѣйше усталилась гадка, що Павло вже цѣлкомѣ забувѣ про негѣдну жѣнку и анѣ не думавѣ сумувати надѣ ея втратою. Противно; певно тѣшитѣ

ся, што покинула яго, и што ся дурница, яку вчинивъ, не скоила ему бблшого лиха. Пилипъ навѣтъ пбдпивши со-бѣ на хрестинахъ сына, весело шваіра мужицкою при-повѣдкою зачепивъ :

— А што „дзверь“? Якъ той казавъ... баба зъ во-за, конямъ лекше!

Теперь Уляна, дитину загорнену въ теплу хустку повлала на постели брата, огонь розпалила и страву зварила, котру опбсла Павло и Данилко раземъ ѳли. Стоячи передъ огнемъ та сильна, здорова, чепурна мо-лодиця тягомъ говорила: то про нові дошки, які Пи-липъ для направи свого порому потребуе, то про се, що имъ вѣдай дрббку зббжа не стане до нового, то што най-старшій ен сыннокъ, Шимко, насильно вже ставъ напирати ся чоботвѣ... Говорячи про потребу новыхъ дощокъ и про малый припасъ зббжа, зъ-укоса глипала на брата, а голубі ен очи свѣтились при тбмъ трохи захланнымъ блескомъ. Мабуть надѣялась и вельми бажала, щобы вбнѣ прийшовъ ѳй зъ помочию въ тыхъ досытъ важныхъ клопотахъ. Розказуючи про забеганки малого Шимка, смѣялась такъ сердечно, що всѣ свѣжні зубы зъ-за пов-ныхъ коралевыхъ губъ показувала. Павло слухавъ зъ увагою, головою притакуючо хитавъ, даючи тымъ зрозу-мѣти, що клопоты сестры понимае и допоможе имъ за-радити; жовтого Курту, що здуѣало крутнѣвъ ся коло его нбгъ, кормивъ хлѣбомъ и бульбою; вбдтакъ взявъ зъ постелѣ дитину, трохи ен въ рукахъ погойдавъ и сви-стомъ забавивъ. Зъ подвбря возлюковон хаты давъ ся чути звбнкій голосъ Пилипа, що прикликувавъ жѣнку. Уляна взяла дитину зъ рукъ брата и зъ поспѣхомъ вы-бѣгла. Незабаромъ опбсла на противнбмъ березѣ рѣки озвавъ ся предовгій кликъ, кблька разбвъ повтореный:

— Порооомъ! Порооомъ! Порооомъ!

Данилко покынувъ на половину всуканый мотузъ та выбѣгъ зъ хаты. Мусѣвъ Пилипови на помѣчь спѣшити. Теперь по широко розблянѣй, бурлявѣй рѣчь не було такъ легко перепроваджувати „шостами“ поромѣ на лодкахъ. Хто знае, чи въ двѣйну подужають? Тожь по недовгѣй хвили, заразъ за вѣкномъ Павла, Филипъ вкликувъ :

— „Дзеверь“! ходѣть, поможѣть! змилуйтесъ поможѣть!

— А третій „шость“ е? — голосно поспытавъ Павло.

— Є! є! — вдгукнувъ Филипъ.

Павло шапку на голову вложивъ и такъ, якъ стоявъ въ короткѣмъ сѣраку и высокыхъ чоботахъ, пѣйшовъ швагрови помагати на поромѣ.

Коли зъ порому вернувъ до хаты, було вже майже цѣлкою темно. Уляна горнець въ стравую на вечеру полишеною въ грубѣ примѣстила и челюсть грубы дошкою заложила. Тожь огню не було, въ однімъ лишъ кутѣ млаво поблыскувавъ самоварчикъ, а въ другѣмъ чорнѣли зложені тамъ джаганы, весла, мѣтлы и кошѣ. На стѣнахъ завѣшені сѣти выглядали неначе блудні, безформні тѣни. За вѣкномъ шумѣвъ вѣтеръ та падавъ густый мартовый дощъ; зъ другой стороны долѣтавъ черезъ вддалъ ослаблений, монотонный и глухій шумъ рѣки.

Павло засвѣтивъ лампку та дещо вдгорнувши мотузъ и гаки, що вкрывали стѣль, при свѣтлѣ еи розтворивъ книжку. Була се та сама, що й передъ трема роками: „Служба Божя“, котру Франка тутъ привезла и лишила. Першой зимы Павло, нѣчого не пропускаючи, перечитавъ шѣстьдесятъ сторѣвъ, другой два разы стѣльки, а третей зимы далеко вже больше. Однакъ цѣлою

перечытати ще не успѣвъ. Молитвы, якѣ ему найбільше подобали ся, святыми образками позазначувавъ. Тыхъ образковъ въ книжцѣ Франки було досыть богато, мѣжь ними подыбувалісь такожь и білеты зъ желаніями Нового Року або именинъ, якѣ дбствовала вѣдь мѣськихъ знакомыхъ и приятелѣвъ. Складалісь они зъ великихъ яркихъ рожъ, вѣнцѣвъ, китиць мальованыхъ або наклеюваныхъ на твердомъ паперѣ. Були тамъ такожь червові сердца, поперешивані золотыми стрѣлами, и товсті купідины зъ свѣтячими крылами. Пбѣд сподомъ або довола тыхъ малюнкѣвъ находились грубі написи, высказуючі имена и прозвиסקа тыхъ каваліровъ, вѣдь котрыхъ походили сѣ дарунки, а заразомъ и дату, коли подавали ся въ даръ Францѣ. Але Павло тыхъ написей не вмѣвъ прочитати и білеты тоті уважавъ такожь святыми образками. Купідинѣвъ просто бравъ за ангелѣвъ. И теперъ „Службу Божу“ розгорнувши, білетъ зъ червонымъ сердцемъ, що купідины пбдтримували, набожно пбднѣсь до губъ, поцѣлувавъ и обережно, вѣжно назадъ у книжку вложивши, зачавъ, якъ звичайно, пбвгодосомъ поволи бубовѣти :

— Приспособи велелѣпне прывѣжище твоє Сі-сі, о-о, сіо-н-е-не, Сіоне.

Замоветъ и зъ очыма впяленими въ книжку призадумавъ ся. Думавъ надъ тымъ, хто то може бути сей Сіонъ. „Мусить“ король якійсь, а може й панъ, дуже богатый, коли ему свята книжка велить приспособити велелѣпне прывѣжище. Що значить велелѣпне прывѣжище — розумѣвъ и слова тоті ставляли передъ его уявою велику, повну всякихъ прикрасъ салю, яку неравъ бачвъ въ однімъ зъ знакомыхъ дворѣвъ черезъ вѣдчиненій дверѣ передпокою Але хто се, той Сіонъ!

— И прийми Ца-ря Хрис-та.

Передъ воротами щось, немовъ колеса, якъ точать ся по мокрої землі. затуркотѣло и стихло. Курта на сусѣднѣмъ подвѣрѣ забрехагъ, ворота скрипнули! Павло пѣдвѣвъ лице и надслуховавъ. Нѣчого, тихо, за вѣкномъ неваче-бъ хто паполому завѣсивъ, такъ темно и вихоръ зъ дощемъ що-разъ голоснѣше шумѣвъ. Павло вернувъ до книжки.

— Волюбн ся во Ма... во Ма-рі-и...

Подумавъ хвилину.

— Ага! то сему Сіоновн, королеви якомусь, чи богатоу пановн, свята книжка, розлюбитись въ Маріи велить!...

И читавъ дальше:

— Она бо — бо естъ вратами небесными...

Зѣтхнувъ.

— Ой, кобы то чоловікъ по смерти тыхъ небесныхъ ворбѣтъ доступивъ...

Теперь выразно почувъ, що въ снѣгахъ вѣдъ подвѣрѣ дверь рипнули.

— Мабуть Бѣдося... пѣвголосомъ вымовнвъ, але разомъ выпрямивъ ся неваче струна. Въ снѣгахъ було чутн кроки, але не отажѣлї кроки Бѣдосѣ, що грубыми чоботами голосно выстукували. Хтось тамъ вшовъ тихо, несмѣливо, на подобу закрадаючої ся мышн. Павло, все якъ струна выпростованнїй, несвѣдомо палцами гнувъ жовту картку книжки, и очн въ замкненїй дверь впяливъ. Але тѣхї, несмѣливї кроки замовкли, а дверь не вѣдчинювались. Однакъ зновъ щось за ними зашолопало и замовкло, а Павлови здавало ся, що чуе шелестъ тяжкого и зъ цѣлон силы придавлюваного вѣддыху. Зъ вѣднесенными бровами и зворушеннымъ лицемъ пѣйшовъ до дверей та наглымъ рухомъ напростѣжъ ихъ розтворивъ.

— Хто тутъ! — кликнувъ.

Эъ тамныхъ сѣней, эъ-подъ самой стѣны выйшовъ несмыльнй шепѣтъ :

— Се я.

— Кто? — повторивъ и цѣлый подавъ ся впередъ.

— Я... Франка!

Высокій порбгъ перескочивъ, на помацки коло стѣны найшовъ рамя, въ твердѣмъ, вѣдъ дощу перемоченбмъ рукавъ и, эъ цѣлон силы его схопивши, втягнувъ до хаты невысоку, тонку, темну стѣ, въ плащи, по котрого попламленбмъ и твердѣмъ верху стѣкувала вода, эъ головою и лицемъ майже цѣлкомъ затуленимъ въ грубу, подерту хустку. Коли вже блѣде свѣтло горѣючон на столѣ лампы еи дещо освѣтило и она нѣма эъ опущеными рукама, затримала ся при дверехъ, вѣнъ пустивъ еи рамя и, впяливши въ ню поглядъ, такимъ голосомъ, неначе бы его перебивала гикавка, кликнувъ...

— Ты... ты... ты!...

Посередъ складовъ мокрои хустки, чорнй еи очи, мовъ жужлѣ, свѣтились, а узкй блѣдй губы ще тихше, ще несмыльнйше, якъ передъ тымъ, вышепотѣли:

— Я... не гйвай ся...

Але вѣнъ того, що говорила, навѣтъ не чувъ.

— Такой повернула!... а я вже и не надѣявъ ся... спершу надѣявъ ся... а вѣдтанъ и переставъ...

Захлипнувъ ся, сплеснувъ въ долонѣ, голосно и разъ-въ-разъ ликавъ сливу и слезы, що свѣтились ему въ очахъ.

Темна, перемокла, нерухомо при дверехъ стояча стѣть трохи голоснйше, хочъ дуже несмыльо, промовила:

— Если можна менѣ тутъ лишатися, то добре, а якъ нѣ, то заразъ пбйду собѣ...

— Отъ, дурна! — засмѣявъ ся теперъ на цѣле

горло. — Родягай ся хутше, родягай ся хутше, а то ще захоруюшь вѣдь тои мокроты.

Якъ завсѣгды, коли бувъ зворушений, по мужицки говоривъ, та хустку ѣй зъ головы вѣдвязувавъ, майже зрываваъ. Она, чи зъ зима, чи зъ иншою якою причиною, дрожала такъ, що ажъ зубы еи дзвонили. Зъ-тиха лишь сказала, що плаща не здѣйме, бо дощъ лишь зъ верху его змочивъ, а безъ него буде ѣй дуже зивно и нѣчо не говорячи, на тапчанѣ, верытѣмъ постелею Павла, усѣла, звѣсивши голову и опустивши руки на колѣна. Розпатлане и розплетене волосѣ спадало ѣй на чоло и плечѣ, а зъ-помѣжъ вохкон ихъ чорности выглядало лице, дробне, жовте, зажурене, знищене, зъ тѣнею довгихъ опущеныхъ рѣсениць на дрогаючихъ и худыхъ щокахъ. Павло стоявъ передъ нею зѣ звѣшенными раменами та крѣпко сплетеными руками и вдвляваъ ся въ ню, немовъ въ дугу.

— Такой повернула... — говоривъ — такой зновъ зъ чортѣвскихъ кѣгтѣвъ вырвалась... такой пѣзнала, де еи добро и спасенье... Ой, моя-жь ты бѣдна, моя-жь ты нещаслива!...

Наразъ вѣдвернувъ ся и до грубы пѣдбѣшовъ.

— Огонь заразъ розпалю. Крупнику горячого дамъ або й „гарбату“ звару... Заразъ розбѣрѣешь ся и лѣпше тобѣ стане...

Груба була коло дверей и, коли Павло до неи пѣдступавъ, Франка напуганымъ поглядомъ за нимъ повела и зъ-тиха крикнула :

— Ой!

Неспокѣйно оглянувъ ся на ню.

— А що? Певно слаба? Певно еи въ серединѣ болить? Немало вѣдай всякою бѣды перенесла и въ такую лють приѣхала. Пожди! хвилину пожди! Заразъ огонь буде, и всео буде...

Руку до водоса въ заклопотаню пбднѣсь.

— Трѣсокъ нема... „Кабъ“ ихъ... въ сѣняхъ лишвъ... пожди, — хвилину пожди!

Вже рукою дверей досягавъ, коли Франка, далеко голоснѣйше якъ попередно, майже переймаючо крикнула:

— Ой! не иди тамъ... не иди...

Наполоханный поглянувъ на ню.

— Чому? — поспытавъ.

Она, не рухаючись зъ мѣсця, телѣнала ся теперъ, мовъ въ пропасниці, и, руки ломлячи, непритомно говорила:

— Ой, що я зроблю? що я зроблю? що зъ того буде? Якъ потемки пбйдешь, то назтопчешь и задусишь, а якъ азъ свѣтломъ пбйдешь... то побачишь и мене заразъ проженешь... Що менѣ тутъ нещасноѣ робити? Що зъ того буде? О Иисусе! О, Мати Божа Пресвята, ратуйте мене нещасну!

Наполоханный, зъ рукою на влямцѣ дверей, ставъ пытати:

— Зъ чого що буде? На кого я тамъ назтопчу? Кто тамъ такій въ сѣняхъ?

Обома руками лице закрыла, и зб спазматичнымъ плачемъ выкинула голосно слово:

— Дитина!

Черезъ вблька хвиль, небаче скаменѣлый, неначе до мѣсця прикованный, зъ похиленымъ лицемъ и грубыми морщинами на чолѣ, при дверехъ стоявъ, ажъ звбльна до стола пбдступивъ, лампку взявъ и такъ само звбльна выйшовъ зъ нею до сѣней.

По хвили зъ чимсь въ грубѣй вохкѣй лахи омотанымъ, а не маючимъ нѣякои выразной формы, верлувъ, и мовчки положивъ сей ключочокъ на постѣль бѣля Франки.

Она кожде его порушеньє слѣдила перестрашенымъ, непритомнымъ взоромъ своихъ черныхъ, палаючихъ очей; вѣнь не дивлячися на то, заниженнымъ голосомъ поспытавъ :

— Чому-жь вбдразу ты до хаты не внесла, а немовь щеня въ студени на земли покинула?

Корчево здавлюючи руки вбдшепнула.

— Я боялась...

До грубы вбдйшовъ та огонь ставъ розкладати. Робивъ се безъ попередного посцѣху, безъ того вбдблеску могучою радости, котра озаряла ему передъ тымъ лице. Противно, чоло въ двѣ грубѣ морщины стягнене, и губы сильно затисненѣ, надавали ему мрачный и суровый выгядъ. Горнець зъ крупнякомъ до огню приставивъ, въ малбмъ горнятку чай заваривъ и бохонецъ хлѣба разомъ зъ великимъ ножомъ на стѣлѣ положивъ.

— Ходи їсти!

Вѣдь чверть годины було се перше слово, яке промовивъ, а вымавлявъ его, цѣлкомъ не дивлячися на Франку. Она, мовь одубѣла, мовь скаменѣла, не зробила найменшого порушенья. Зъ лежачого на постели клуночка грубыхъ плахъ озвався голосный, несмѣливый кликъ :

— Ма мо! ма-мо!

И въ хлипачючій плачь вже переходило; Франка ще не ворухалась и немовь бы нѣчого не знала и нѣчого не чула. Павло наглымъ рухомъ звернувъ ся до неи. Морщины его чола стали ще глубшѣ, а заниженный голосъ прозвучавъ гнѣвно :

— Чому-жь дитаны зъ лаховъ не розвернешь? може бы хотѣла, щобы задушило ся, га? Лайдачка?

Немовь пружиною пбдкинена, встала, довго дрожащими руками розвязувала лахи, ажъ выдубудось зъ нихъ и на постели усѣло сотворѣньє дрбнае, худе, на пбвъ

годе, и на-побъ вскрыте ярко-червоною спбдничиною, алетакъ пбдраною, що на раменахъ и груди широко виднѣлось жовте, дробными вбсточками настромене тѣло. Ясне, довге и густе волосье, немовъ розмѣриана кужѣль, уносилося ему надъ головою, а свѣтячй пбдъ нимъ, мовъ уголь, очи, зъ захланностью впиались въ бохонецъ хлѣба, що лежавъ на столѣ.

— Дай... дай... дай!... — на цѣлу хату заговорѣвъ тонкѣй, набренѣлый плачемъ голосомъ, а зъ червоного, пбдраного лаха два дробнѣй, тонкѣй, майже якъ вбскъ жовтѣй рамена простягнули ся въ сторону стола и хлѣба.

— Чого стоишь, мовъ стовпъ? — такимъ самымъ, якъ попередно, храпавымъ голосомъ вбдозвавъ ся Павло. — Принеси его тутъ и накорми. Чуешь? ну!

Мовъ автоматъ послушна, взяла дитину на руки и до стола еи несла. Мусѣло мати що найменше кблька-нацять мѣсяцѣвъ, коли вже говорило и предметы вмѣло розпбзнавати, а однакъ було такъ дробне и легке, що навѣтъ та хистка, выхудѣла, утомлена женщина, мовъ перо, его несла. При столѣ зъ нимъ усѣла и кусень хлѣба вложила въ малѣ рученята, котрѣ его заразъ хачиво до губы пбдняли. Павло поставивъ передъ нею тарѣль паруючого крупнику.

— Ъжь и дитинѣ дай, — сказавъ, а самъ на кблька крокбвъ подальше пбдъ стѣною въ тѣни усѣвъ.

Видко силувалась ѣсти, але не могла; страва не переходила ѣй крбвъ горло, а очи що хвила слѣзами наливались. Дуючи на деревянну ложку, студила крупникъ и дитинѣ потрохи вливала до губы. Въ хатѣ залягло мовчанье, перерыване тбльки голоснымъ хлестаньемъ стравы дитины и тяжкимъ вбддыхомъ Павла. Зъ тѣни, де сидѣвъ, годѣ було доглянути, чи на Франку глядѣвъ; але по хвили коротко и остро промовивъ:

— Чому не вшь?

— Не хочу — ледви чутнымъ голосомъ вѣдповѣла.

Вставъ, хвилину передъ грубою щось робивъ, а вѣдтакъ зеленаву склянку чаю передъ нею поставивши, зновъ на давнѣйше мѣсце усѣвъ. Дитина, попоѣвши трохи горячого крупнику, розбгрѣлась и наситилась, тожъ неначе птачка затрѣпотала и малый пальчикъ до склянки простягнувши, закричала:

— Батка! Батка! Батка!

А въ свѣй хвили побачивши кблька кусникѣвъ цукру, що то ихъ Павло коло склянки поклавъ, ще голоснѣйше почала кликати:

— Ай, ай! Цю-коль! Цю-коль! ай, ай, ай! Цю-коль!

Цѣлу хвилю, а може и довше, въ тихой хатѣ, на противъ вѣвна заслоненого зъ середины чорною плахтою тонкій, звѣнкій, радбстный голосокъ дитячій повтарявъ се одно слово, на два склады роздѣлене. Похоже се було трохи на звукъ срѣбного дзвѣнка, монотонно колиханого, а трохи на солодке ворканье синогорлицѣ. Франка до тыхъ маленькихъ воркующихъ губъ прохиливала склянку зъ выстуженымъ чаемъ, коли наразъ рука еи здрѣгнула, бо въ тѣни, пѣдъ стѣною, низькій, але вже лагбднѣйшій якъ попередно голосъ мужескій промовивъ:

— Хрещене?

— А ба! — вѣдшепнула.

— Якъ же-жь оно зве ся?

— Октавіанъ.

— Хтавіанъ — повторивъ и замовкъ, и ледви по вѣлькохъ хвиляхъ зновъ поспытавъ:

— Кблько ему буде?

— Рѣкъ и всѣмъ мѣсяцѣвъ — вѣдповѣла.

Дитина лишь кѣлька развѣ хлигнула чаю, а рещту зъ видною хапчивостью выпала Франка, зъѣдаючи при тѣмъ кѣлька куснѣвъ хлѣба.

— Хочешъ бѣльше? — спытавъ Павло.

Тихо дрожачими губами вѣдповѣла, що чаю бѣльше не хоче, та що дитина вже сонлива. Справдѣ була сонлива: подорожъ еи втомила а усипляяло тепло огню. Головку склонивши на рамя матери и жмурячи повѣки, ще разъ тихонько защебетало:

— Цю-кля! дай... дай!...

И довгѣ, такъ якъ у Франки, рѣсеницѣ опали дитинѣ на худе личко, а губы, до бѣлого листка рожи подбѣнѣ, загулились зъ тихою усмѣшкою. Однакъ Франка не вставала: очи еи все слѣзами залитѣ, зъ мрачнымъ смуткомъ вдивлялись зъ хрѣпаву поверхню стола. Павло такожъ довго мовчавъ, вѣдтакъ вставъ.

— Ну, иди спати, — промовивъ.

На тапчанъ зъ постелеку вказавъ.

— Кладись, и дитину при собѣ положи... Я на ослонѣ переночую...

Встала, и зъ дитиною на рукахъ поступивши пару крокѣвъ, нерухомо передъ нимъ станула.

— Чого хочешъ? — остро поспытавъ.

Мовчки взяла его за руку, и до губъ еи, пѣднесла. Руку зъ еи долоней выхопивъ и лице звернувъ до стѣны.

— Ну, иди спати... иди спати... Богъ зъ тобою... — промовивъ и скорымъ, немовъ бы мимовѣльнымъ рухомъ, долоню по еи волосю повѣвъ.

Але сейчасъ вѣдвернувъ ся, и перше лампу, а вѣдтакъ огонь въ грубѣ погасивъ. Гробова темнѣсть залагла хату, въ котрой черезъ кѣлька хвиль ще чути було ше-

лестъ, якъ розлягала ся Франка, а опбсла вже тбльки розлягали ся два вбддыхи глубоко уснувшихъ существъ: женщины и дитины. Але пбдъ противною стбнкою довго въ нбчь, и що хвила, тяжке тбдо зъ шелестомъ и стукотомъ перевертало ся на твердбмъ ослонб, вбдзивали ся довгб збтхана а голосный шепбтъ, то зъ жалемъ и розпукою, то зъ тревогою и розкаяньемъ божб имена вымавлявъ. Була се очевидно душа людска, котрою мучила и метала буря суперечныхъ чувствъ! Чому-жь? Тажъ се мале сотворбнье, котре, немовъ птичка, що гбвда не мае, ненадббно до его хаты впало, не повбдомило его про нбчо такого, про що бы вбнб и передъ тымъ добре не знавъ. Такъ. Але ско свбдомбсть оно въ живый образъ прибрало, неоспоримый доказаъ бб придало; було неначе вбстремъ, що застрягло въ его ранб сердца, не дозволяючи вже анб на хвилю про се забути, и огняною буквою выразно означуючи передъ нимъ се, що вббб уважавъ грбхомъ и чога вбнб мерзивъ си. Въ ско довгу, чорну нбчь вбнб бувъ увбренный, що ангелы и чорты его рвуть и роздирають, взаимво выдираючи собб его душу. Милосерднбсть и радбсть, се ббсноватбсть и розпука, по червб его переймали. Долонб и пальцб такъ крбпко стискавъ, що въ пбтымъ разомъ зъ збтханами: „О Господи, Господи!“ чути було, якъ суставы грбщали. Що тутъ робити? Чи, коли день засвитае, грошей бб дати, чтобы разомъ зъ своимъ байструкомъ пбйшла собб геть въ свбтъ на пропаше? На пропаше! А присягавъ передъ Богомъ та самимъ собою, що вбдъ погубы си выратуе. Она-жь по сей ратунокъ до него прийшла, и може то теперь така хвила у неи настала, що вырече ся чорта а доброю та честною стане? Де тамъ! Мала надбья! Коли се хто видавъ, чтобы паниця вырбкъ ся горбвки? а она, хочъ и не пбе горбвки — пбчка! А въ добавокъ

*

сего байструва вже на завсѣгды приняти и еи грѣхомъ та своимъ соромомъ величатись передъ людьми! Тажъ въ цѣлѣмъ селѣ будутъ люде смѣяти ся, що вѣнъ льокайску дитину годуе! Соромъ! Ой, и жаль такий, що здае ся, немовъ бы цѣле серце кровью було облите...

— „Не хачу“ — наразъ прошептавъ — „за нішто не хачу!“

Але, если еи теперь выправить зъ хаты, то она вже нѣколи ббльше не верне, и вѣнъ нѣколи еи не побачить, на тѣ еи блыскучіи очи не погляне, те еи волосье, чорне неваче крыла ворона, не поглядить, того еи смѣху голосного, що то надъ житье любивъ, не почув... И роздавъ ся въ темнотѣ шепѣть, симъ разомъ зъ глухимъ хлипаньемъ сполученый:

— „Не магу, ай! Боже-жь, мбй Боже, за нішто не магу!“

А дальше:

— Що тутъ менѣ дѣяти? Господи мбй всемогучій, що менѣ тутъ почати, що дѣяти?

Але, коли досыть ще пѣзно мартове свитанье зачало сивавымъ свѣтломъ ровганяти пѣтмю въ хатѣ, Павло спавъ. Не цѣлеомъ роздягнений, лишь безъ чобѣтъ и сѣрака, котрый бувъ собѣ пѣдъ голову пѣдстеливъ, лежавъ вѣнъ на вузкѣмъ ослонѣ, въ цѣлу довжину простягнений, въ бѣлѣмъ полотнянѣмъ шматю, ще ббльше якъ коли-небудь, плечистый и величезный. Хочъ и недавно що заснувъ, пробудивъ ся о звычайнѣй порѣ и, вѣдъ-разу мабутъ пригадавши собѣ все, що вчера стало ся, на лбѣти пѣдныавъ ся и голову на руку сперши, нерухоме вдвлявъ ся на лбжею, що напротивъ стояло! Франка, такожь не цѣлкомъ роздягнена, лишь безъ плаща и черевикѣвъ, спала глубоко и твердо. Видно, що, заки уснула, лице понурившй въ подушеу, ще плакала, бо й

теперь часть ея лица и чола въ подушцѣ потонула, а прочу часть зновъ верывало прозрачнымъ покрываломъ ея черне волосе, що такожь и на плечи спадало. Черезъ тонкій помараный кафтанъ виднѣлась, бо выразно кости лопатокъ сторчали, худощавость ея плечей, а зъ-пѣдъ заболоченого долу спѣдницѣ выглядали ноги въ брудныхъ, пѣдраныхъ панчохахъ. Якійсь роцѣхраниый неладъ и улична грязь, але такожь якась неаглублена нужда, били вѣдъ сеи сплячон, скорченои женщины, зъ розпущенымъ, чуднымъ волосеємъ и зъ проглядаючою зъ-поза него жовтою кожою лица. Павло, зъ двома грубыми морщинами на чолѣ, впяливъ въ ню вохкій, а за разомъ и мрачный поглядъ. Наравъ по млавѣмъ и сумнѣмъ блакитъ его зѣницъ майнувъ майже веселый промѣнь, а на затисненыхъ строгихъ губахъ появивъ ся слабый усмѣхъ.

Ярко-червона точка, що дотеперь нерухомо и безъ выразного закроу била темного кафтана Франки лежала, вадудла ся, порухала ся и выдобудла зъ себе найперше пару босыхъ, дробныхъ стѣпокъ, вѣдтакъ малу головеку, зъ такъ майже жовтымъ, якъ вѣскъ, личкомъ, и вносячою ся надъ нимъ кужелею розмѣрханого льну, а вѣбници пару ще дробнѣйшихъ, якъ ноги, рученягъ, котрѣ зъ подертыхъ рукавѣвъ выдобувшись, пѣднеслись до кужелѣ и тамъ потонули. Цѣлкомъ не налякана новымъ мѣсцемъ, де опинилась, отся волокитска дитина, простягнувши нѣжки трохи по-за постѣль, а рученята замотавши у волосю, стала противно поводи, немовъ зъ глубокою задумою, вдивляватись своими великими черными очима въ рѣзній по черзѣ точки хаты. Чи видѣ хлѣба, що лежавъ на столѣ, ея утѣшивъ, чи зацѣкавивъ мутный въ синявѣмъ свитаню блескъ одертого о стѣну „лому“ — досыть; що выпрямилась, ширше розтворила

очи и рушивши зъ зачудованя раменами, зъ тихимъ ре-
готовомъ защебетала:

— Хлі-хлі-хлі-лі-лі-лі!

Цѣлкомъ незвѣстно, зъ якого языка сѣ звуки похо-
дили и що означували, але на тубы Павла выкликали
усмѣхъ, а очи его все за напрямомъ дитячого погляду
бѣгли, ажъ стрѣнулись зъ зачудованымъ и трохи вже
наполюханымъ поглядомъ. Видѣ незнакомаго чоловіка
налякавъ дещо дитину. Зробила ся нерухома и руки
вдѣ волося вдрываючи, одну зъ своихъ нѣжокъ немовъ
оборонне оружье, ними хопила. Пдѣ противною стѣною
роздавъ ся шепѣтъ:

— „Хадзі“ тутъ...

Рѣвночасно Павло рухомъ головы и палця дитину
до себе прикликувавъ; але она, босу нѣжку що разъ
выше до грудей пдносячи, туй-туй блѣдѣ губы кривити
почала, щобы вже що-ино не выбухнути плачемъ, коли
чоловікъ, що на ослонѣ лежавъ и оперъ ся на лѣбѣ,
повторивъ:

— „Хадзі“, цукру дамъ...

Въ сѣй хвили боса нѣжка выхопила ся зъ обнима-
ючихъ ея зъ цѣломъ силы ручокъ и разомъ зъ другою
своею товаришкою стала спускатися на землю. Заразомъ
по хатѣ, наповненѣй сѣрымъ свѣтломъ, нѣ то дзвоненъе
монотонне и сѣбне, нѣ то ворканъе синьогорлички, роз-
дававъ ся звукъ:

— Цю-кю! Цю-кю! Цю-кю!

Павло вставъ зъ ослона та до червонен шафки
прямцювавъ, а за нимъ по глиняномъ помостѣ, босѣ ди-
тячѣ стѣпки дуднѣли скоро, скоро... Коли зъ кусникомъ
цукру въ палцяхъ вдѣ шафки вѣдвернувъ ся, коло са-
мыхъ его нѣгъ стояло маленьке, червоне сотворѣнъе, зъ

пбдвесеными на него чорными очима и тонкими, худыми раменами :

— Дай... дай... дай...! — На цѣлу хату звенѣвъ тонкій голосокъ.

Червона дитяча спбдничина, цѣла засѣяна чорными цятками, привела ему на гадеку маленьку комашку, гарну, нешкодну, що гойдае ся лѣтомъ по зеленыхъ травахъ. Нахиливъ ся и дитину, котра вже цмокала цукоръ, взявъ на руки.

— Ой ты, Божа коровко маленечка! — прошептавъ ; — боже сотворѣнье, нѣчого невинне.

На колѣнахъ еи тримаючи, коло вѣйна на ослонѣ усѣвъ Теперь вже зъ другой стороны хаты десь зъ-за Нѣмногъ сонце вставало и въ синю сѣрбсть розсвѣту видало рожево блѣдї пасмуги золотистон ясности. На подвѣрбу Коалюкбвъ, що можна було видѣти черезъ вѣкно Павла и черезъ прозрачїй плоты, вбдъ замкненыхъ ще дверей хаты до смѣтника, а зъ-вбдтамъ до ворбтъ, бѣгавъ жовтый Курта, нюхаючи щось, чогось шукаючи. Дитина, тримаючи въ одной руцѣ великій кусень хлѣба, а въ другой цукоръ, слѣдила жаднымъ окомъ черезъ малї шыбы рухи собаки, ажъ защебетала.

— Цю-ця! цю-ця!

— Цюця... собачка! — вбдповѣвъ Павло.

Звукомъ его голосу зачудована, чи зацѣявлена дитина, цѣлымъ лицемъ звернула ся до него и немовъ бы нагадуючись поспытала :

— А тї... тї... хто?

Коли-жь вбнъ не вбдповѣдавъ и зъ цвома зновъ грубыми морщинами на чолѣ, мовчя на ню споглядавъ, дрббною ручкою зачала сѣпати за рукавъ его сорочки.

— Хто тї? Хто тї? Хто? Хто? — звенѣло зновъ по хатѣ, вѣ те срѣбный звбнокъ нѣ то щебетъ воробця.

А коли Павло ще не вѣдповѣдавъ — на свое пыганье цѣлкою забуваючи, крикнула :

— Кіца!

Побачила, якъ за вѣномъ, пѣдъ плотомъ, хильцемъ вѣтъ перебѣгае.

Коли Франка пробудила ся и повѣки пѣдвела, въ очахъ еи знати було зачудованье, котре майже до перестраха доходило. Павло сидѣвъ при вѣнѣ, бокомъ до хаты звернений, и въ широкихъ своихъ долоняхъ тримавъ дитину, котра стояла на его колѣнахъ и дробній палцѣ замотувала въ его короткомъ сивѣючомъ заростѣ. Скоро зсунула ся зъ постель, не вдягаючи черевикѣвъ, тихо до вѣкна пѣдѣйшла и такий рухъ вчинила, немовъ бы хотѣла дитину зъ его колѣнъ взяти. Оглянувъ ся, очами стрѣнувъ еи наполоханный поглядъ, и дитину ближе до себе пригортаючи, коротко сказаавъ :

— Не треба!

— Надоѣсть — завважала тихо.

Нѣчого не вѣдповѣвъ. Видко слаба, дрожала на цѣлѣмъ тѣлѣ, хочъ въ хатѣ цѣлкою зимно не було, и загортувала ся въ свѣй подертый кафтанъ.

— Може огонь розпалити — поспытала.

— Розпали.

Стала порати ся коло печи; мимовѣльній стогны выривались зъ еи груди и часомъ обома руками схоплювала ся за голову. Але огонь розпалила скоро; дитина зъ колѣнъ Павла зѣскочивши, бѣгала за нею, приглядаючи еи роботѣ, а на видъ огню, що выбухнувъ веселою полумѣнею, зъ радости крикнула.

Звернена лицемъ до огню, поспытала зновъ :

— Може бульбы зварити?

— Звари — вѣдповѣвъ, та вставъ зъ ослона и сѣракъ та чоботы мовчки надѣвъ. Вѣдтакъ кусень хлѣба

зъ бохонця вкромѣвъ та всунувши его до кишенѣ въ шапкою въ рукахъ до дверей звернувъ ся. Передъ дверми задержавъ ся, на женщину, що передъ огнемъ стояла, глянувъ, а стрѣнувшисьъ зъ ея поглядомъ, спустивъ очи.

— Въ хатѣ всео на томъ самбѣ мѣси, де и давнѣйше було — пониженнымъ голосомъ почавъ ; — бери, вари, ѣжь и давай дитинѣ. Роби, що хочешъ. Ты тутъ зновъ така сама господиня, якъ и впередъ була.

Вся подавшись на передъ, вслухувалась зъ трѣвогою въ очахъ въ его слова, а при послѣднихъ зробила такій рухъ, немовъ бы хотѣла кинутись до него. Але вбнѣ скоро звернувъ ся до дверей и зъ порога, не оглядаючись, ще докинувъ :

— Верну передъ вечеромъ... Если боишь ся, сама бути, то дверь на засовку засунь.

Твердо вже порѣшивъ ся, але ще було въ нѣмъ щось такого, що его у вѣльный простѣръ, до быстро плывучои рѣки тягнуло: може якій встыдъ непоборимый, бблъ, що ножемъ стремѣвъ у сердца. Два весла, що стояли въ сѣняхъ, взявъ, и на рамена ихъ оперши, широкимъ крокомъ сходиливъ зъ горы. Незабаромъ посередъ широкого шляху розлитои рѣки човно его, неначе чорна точка, пѣднималось и опадало на темныхъ филияхъ, зъ скоростью птички въ даль летѣло, а передъ нимъ, за нимъ, довкола него, роздававъ ся, шумный, непрерывный спѣвъ быстрой и разбурханои воды. Голосно та безвпивно спѣвала она ему про раны зражденои любви и жала зависти, та про солодощѣ надѣѣ, змѣшанѣ зъ отруєю споминѣвъ, а передо всѣмъ може, передо всѣмъ про сю задачу людску, добру, святу, ратувати и спасати, котра вже була щезла ему зъ очей, а теперь зновъ передъ нимъ повстала, та блескъ похожѣй на мѣсячне свѣтло,

кидала на постарѣле, свѣжымъ волосемъ окружене его лице.

На годину передъ сумеркомъ увѣйшовъ до хаты и побачивъ Франку, що лежала на лѣжку. Не спала, и побачивши Павла, скоро на постели усѣла, зрываючи зъ головы мокру хустку. Ставляючи при стѣнѣ весла, поспытавъ :

— Голова болить ?

Вѣдповѣла, що теперь їй далеко лѣпше, бо вѣдпочала...

— То й добре, що вѣдпочала...

А по короткій хвили поспытавъ :

— Хтавіянь спить ?

— Заснувъ. Цѣлый день такъ збыткувавъ, що най Богъ боронить, все въ хатѣ рухавъ, пытаючись : що то ? що то ? а она дуже бояла ся, щобы, борови Боже, шкоды якои не зробивъ. Але теперь вже, слава Богу, уснувъ...

Се все говорила вже трохи смѣлѣйше и голоснѣйше, однакъ зъ сидженя не вставала, а въ голосѣ чути було непевнѣсть и тревогу. По хвили докинула :

— Кашѣ гречаной я зварила... стоить въ грубѣ и певно горяча.

Павло вынявъ зъ грубы горнецъ и кавалокъ хлѣба зъ бохонця вернивъ. Поволи ївъ, досить довго, але не при столѣ, лишь передъ печею стоячи, вѣдтакъ усѣвъ на ослонѣ и до жѣнки, що нерухома на постели сидѣла, промовивъ :

— Ходи-жь тутъ, — побалакаємо !

Голосъ его звучавъ лагбдно ; коли Франка зсувалась зъ постелѣ и черезъ хату переходила, рухи еи мали въ собѣ вже щось зъ давнѣйшой живости и гнучкою котачою вдатѣ. Але не обѣймала, якъ давнѣйше, раменемъ

шиѣ чловѣка, поручѣ котороу усѣла, и немовъ розпещена кбтка, не скрутила ся при его груди.

Зѣ руками опущеными на колѣна сидѣла, мовчкн выжидаячн. Хочѣ и лагбдно до неи говоривѣ, хочѣ сказавѣ, що она тутѣ господина така, якѣ и перше, вовсѣмѣ ще не була певна, що їй теперѣ скаже и якѣ зѣ нею поступитѣ.

— Ну — промовивѣ — богато бѣды и лиха ты перетерпѣла? Рада теперѣ, що вдѣ мене вѣ свѣтѣ пбйшла и зновѣ дороги до пекла попробувала? Солодка муситѣ бути та дорога, коли ты вернула назадѣ, немовѣ та скнпка высохла, слаба и майже такѣ якѣ гола? га! чому ты ишла и чому вернула?... говори-жѣ!

О, лишѣ сего и такѣ выговореного вбзвана треба було, щобы отворились всѣ, довго закрытї спусты еи бурливои и лепетачои вымовы, щобы неповздержаномо струею выливатись почали зѣ неи нагнпѣлї вѣ еи груди черезѣ тотї новї лѣта волокитства, чувства жалю, горя и гнѣву. Неначе блискавка майнула еи черезѣ голову, згадка давной хвилѣ, коли то на островѣ, посередѣ бѣлыхѣ гвоздикбѣв, сказала сему чловѣкови всьо, всьо, а вбнѣ тогдѣ оббйшовѣ ся зѣ нею якѣ батько зѣ дитиною, якѣ сповѣдинкѣ зѣ покутницею, а навѣтъ вдѣ тогдѣ ставѣ еи любити. Згадка про се додала їй повной смѣлости и новий товчокѣ до охоты, все высказати, що й безѣ того вже еи палило. Тожѣ зѣ звычайною собѣ, нѣякими взглядами неспинненою, горячою та гордою щиростью, розказувала ему найперше, що вѣ тбмѣ льокаю залюбилась мовѣ божевольна; сама навѣтъ не знае, якѣ и коли се стало ся, а лишѣ отѣ, просто гнула за нимѣ, жити безѣ него не могла. А вбнѣ зновѣ клявѣ ся, що вѣкѣ любити еи буде и нѣколи еи не покине. А такѣ солодко говоривѣ, такїй бувѣ нѣжнїй и завсѣгды гарно одѣтый, якѣ

пань. Бо-жь и зъ доброго роду походивъ. Ёго батько навѣтъ шляхтичемъ бувъ, а лишъ зъ бѣды дѣти на службу пѣйшли. Она, якъ тѣльки ёго побачила, пѣзнала, що вѣнъ зъ доброго роду, и се еи вѣдъ разу до него потягнуло. Зъ початку було їй въ мѣстѣ дуже добре и весело. Службу найшла въ такѣмъ домѣ, де слугъ богато було, а мало работы. Кароль майже щоденно до неи приходивъ, а въ недѣлю и свята до театру ходивъ. Було такъ кѣлька мѣсяцѣвъ, ажъ тутъ гримъ! взявъ и выѣхавъ зъ паномъ тымъ, у котрого служивъ, до далекого, ще бѣльшого мѣста выѣхавъ.

Коли пращавъ ся зъ нею, то такъ якъ бѣбрь плакавъ, але говоривъ, що такой службы, якъ у того пана, и такихъ користей, якъ тѣ, що зъ неи має, на цѣломъ свѣтѣ не найде, тожь хѣба бы здурѣвъ, если-бъ еи вырѣкъ ся. Що наплакалась, що напросила ся, щобы еи зъ собою взявъ, а вѣнъ такъ само зъ плачемъ не годивъ ся и не годивъ ся. „Що я тамъ зъ тобою буду робити? На що ты менѣ тамъ здалась!“ И поѣхавъ, а она за нимъ, щось въ два тыжднѣ по ёго выѣздѣ, поѣхала. Думала, що до того мѣста, въ котромъ вѣнъ бувъ, доѣде, и що вѣнъ еи въ тѣмъ великомъ горю, котре приближалось, приѣде зъ помочію. Та лишъ небогато дороги уѣхала, а тутъ, въ иншѣмъ цѣлкомъ мѣстѣ, нещастье еи захопило. Уродила ся дитина. Дала ему на хрестѣ имя Октавіанъ, бо се дуже гарне имя и мѣжь простымъ людомъ назывчайне. Писати до Кароля не могла, бо не знала анѣ улицѣ анѣ дому, въ котромъ мешкавъ зъ своимъ паномъ. Вѣнъ або самъ не знавъ про се, коли пращавъ ся зъ нею, або не хотѣвъ сказати. Ой перетерпѣла она тогдѣ таку нужду, якои ще нѣколи не терпѣла. Всѣ грошѣ, якѣ мала, выдала на вынаемъ кута у якоисъ прачки, а на ѣдженье

опбсла продавала свои сукнѣ и дрббницѣ, якѣ собѣ пѣд-
часѣ послѣднои службы була купила. Въ незнакомбмѣ
мѣстѣ не легко було найти службу. Черезъ кѣлька мѣ-
сяцѣвѣ наймала ся по домахѣ прати бѣлье и мыти по-
мосты, а що при тѣмѣ и дитину кормила и рѣзнѣ невы-
годы переносила, тожѣ дуже часто силы ѣй не ставало
и або нѣчого, або дуже мало могла заробити. Потѣмѣ
найшла службу, дитину полишила у сѣи прачки за за-
платою и черезъ якѣйсѣ часѣ не согѣршь ѣй було бы,
если-бѣ не журба и жаль, и злѣсть на того негѣдника,
що еи зѣ-вѣдси вытягнувѣ, а вѣдтакѣ въ найтяжшбмѣ
положеню покинувѣ, не пекли и не мучили такѣ, що не-
разѣ дерла на собѣ убранѣ въ дрббнѣи кусники, а въ го-
ловѣ неначе гуркѣтъ десяти возѣвъ и шумѣ стѣлько-жѣ
самоварѣвъ чула. Бувала неразѣ такожѣ и зла, а най-
бѣльше тогдѣ, коли про Павла и про его доброту и про
его хату, миленьку, тихеньку, зѣ котрои добровѣльно
утекла, спѣмнула; бувала такѣ зла, що здаѣ ся, вбила
бы каждого, хто бы лишь ѣй на очи влѣзѣ. Влѣзла разѣ
ѣй на очи кухарка, такожѣ велика злѣсница, посварили
ся, и она тѣй кухарцѣ горнець зѣ горячою водою на го-
лову кинула. Заколѣтъ великѣй пѣднявѣ ся дома; передѣ
судомѣ еи обжалували и судѣ заеудивѣ еи на три мѣся-
цѣ вязницѣ. Отже до вязницѣ пѣшла. О, надивилась тамѣ
на всякѣ чуда-дива! О, наслухалась! Одна зѣ тыхѣ
женщинѣ, зѣ котрыми разомѣ ў вязници сидѣла, отрофѣла
свого мужа, друга дитину задушила, кѣлька було такихѣ,
що пѣдпалували дома або крали черезъ цѣле житѣе. Со-
ромно ѣй було зѣ такими злочинницами сидѣти, а до того
були се простѣ женщины, самѣ мужички, и по мужички
говорили. Такожѣ чимѣ разѣ бѣльшѣй гуркѣтъ, шумѣ
и бѣль въ головѣ чула, ажѣ коли еи зѣ вязницѣ выпу-
стили, стѣлько лишь мала силы, що заволѣклась до ди-

тины, поцѣлувала его и заплакала надъ гъркою его долею, та до шпиталю пѣйшла. Тамъ перебула кѣлька мѣсяцѣвъ, на якусь дивну хоробу нездужаючи. Горячки майже не мала, а мимо того дуже часто була безпритомна и дѣставала неразъ такого плачу або смѣху, що мало-мало душу не выдала зъ себе. Коли ви такъ напало, то шпитальнѣ ковдры на кусники дерла, и склянки, въ котрыхъ ѣй лѣки подавали, товкла. Вкѣнци таки вылѣчили ви лѣкарѣ зъ тыхъ плачѣвъ и смѣхѣвъ, а навѣтъ и се зробили, що гуркѣтъ въ головѣ уставъ и чула ся сильнѣйша якъ передъ хоробою! Зъ шпиталю выйшла и така ви зняла охота, вернути до Павла, неначе тому, хто хоче пити, три двѣ воды не давали. Пѣйду и пѣйду — думала собѣ. Зновъ прати бѣлье и мыти помосты наймала ся, але не дуже то ви хто хотѣвъ до дому брати, бо всѣ знали, що недавно выйшла зъ вязницѣ. А тутъ та прачка анѣ ви анѣ дитины вже довше не хотѣла тримати у себе. Що тутъ робити? де тутъ подѣтись — и ще до того зъ дитиною! Почула, що зновъ силы ви опускають а въ головѣ починае шумѣти... Тогдѣ продала все, що ще мала, навѣтъ одну зъ двохъ сорочокъ; прачка тота, такожь досить милосердна, у якихъ знакомыхъ панѣвъ выпросила кѣлька рублѣвъ для неѣ, тожь она забрала дитину и поѣхала. Спершу зелѣзницею ѣхала, а вѣдъ найблизшого мѣста однокѣбною фѣрманкою якѣйсъ мужикѣ привѣзъ ви тутъ, бо по дорозѣ ему було, тожь и заразъ, якъ лишь передъ воротами Павла зѣсла, дальше собѣ поѣхавъ... Отъ и все!

Не було сего мало. Зъ очей роказуючои лились тихо слѣзы, стѣкали по ви впалыхъ щокахъ та густымъ дощемъ на ви худѣ руки и на плямы кафтана падали. Павло зновъ, понуравши голову, слухавъ и мовчавъ, ажъ

коли перестала говорити, зъ взоромъ въ землю впер-
тымъ, зъ-тиха промовивъ :

— Пекло! пекло! горяче пекло!

И при томъ выглядавъ такъ, неначе-бъ зновъ его
вдѣвага и спокой и всякій зробленій порѣшена опускали.
Она першихъ его слѣвъ, теперь, коли вѣнъ вою знавъ,
дожидала, якъ засуду смерти або житя, навѣтъ вддыхъ
давила въ собѣ, при стѣнѣ скорочена и дрожача. Пѣсля
скорои, часомъ гѣвной и острои, а часомъ плачливои
ей мовы залягло въ хатѣ глухе мовчанье. перерыване
лишь тяжкимъ вддыхомъ Павла, и зъ далека доходя-
чимъ шумомъ рѣки. Трѣвало се такъ досить довго, коли
при противоположнѣй стѣнѣ давъ ся чути найперше ти-
хий и невыразный скрипѣтъ а вдтавъ жалѣбный тонкій
голосокъ закликавъ :

— Ма-мо! ма-мо!

Она непевна того, що мало ей стрѣтити, найменшого
руху не вчинила; а Павло пѣднявъ дотеперь понурену
голову.

— Хтавіявъ пробудивъ ся, иди, подивись до него.

Пѣйшла и дитину на руки хотѣла взяти, але она,
химернымъ рухомъ оминаючи ей оббѣмбвъ, зсунула ся
зъ постель и до Павла, що теперь коло вѣкна стоявъ,
побѣгла. Вдѣъ кута до кута хаты зазвонивъ тонкій го-
лосокъ :

— Хлѣ-хлѣ-хлѣ- хлѣп ця!

Павло сю пѣдбѣгаючи'ему до ногъ червону „Божу
коровку“ на рамена зъ землѣ пѣднявъ.

— Хлѣбця хочеш? га? хлѣбця хочеш? — поспы-
тавъ и въ марненые, невинне дитяче личко довго вд-
влявъ ся. Можна бы думати, що очи, вдѣъ якогось яр-
кого, мерзкого виду розболѣлѣ, видомъ сѣи дитячои нуж-
ды и невинности поивъ и говнѣ.

— Хлѣбца хочеш? — повторивъ.

Але Хтавіянъ цѣлкою про хлѣбъ не думавъ, ситый бувъ, и чорній очи, широко розтвореній, востромивъ въ шибъ, черезъ котру видно було Курту, що симъ разомъ поважно сидѣвъ при воротахъ. Вытягнувши маленькій палець до шибы, защебетавъ:

— Цю-ця! Цюця!

— Собачка! — сказавъ Павло.

— Съо-баць-ка! — повторивъ Хтавіянъ.

И заразъ опѣсла, до чоловіка, котрый на рукахъ своихъ его тримавъ, звертаючись, поважно поспытавъ:

— А ті хто?

И ще клькя разовъ, вже рано задаване пытанье, зъ смѣхомъ, зъ напоромъ, рученята въ зарбсть Павла вмотавши, повторивъ:

— Хто ті? Хто ті? Хто ті?

Павло не зводячи зъ него погляду, усмѣхавъ ся що-разъ веселѣйше и выразнѣйше.

— Тато! — вѣдповѣвъ.

— Та-то? — немовъ бы зъ зачудованьемъ голову на бѣзъ перехиляючи, поспытала дитина.

— А тато!

И въ сѣй хвили почувъ, якъ тонкій и гнучкій рамена обнимають ему колѣна. Франка, на вколѣшкахъ, до его колѣнъ голову тудила и дякувала ему, дякувала, бо ажъ теперъ повѣрила, що зъ хаты своєї ви не выжене и для ви дитины батькомъ стане. Немовъ розбурханный кипятокъ выливались зъ неї слова вдячности, радости и подиву для его доброты. Вѣдтакъ почала присягатись, що теперъ вже завсѣгды, завсѣгды буде послушна и честна, а его любити и поважати не перестане ажъ до самой смерти; а если-бъ коли перестала, то сама собѣ петлю на шию завяже або отруить ся, щобы земля та-

ку негбдницю вже не носила, якою бы она була тогдѣ. Павло поставивъ дитину на землю и розплакану, повзаючу женщину посадивъ на ослонѣ, а коли все ридати не переставала, самъ поручь неи усѣвъ, и тихо, лагбдно промовивъ :

— Тихо! но, тихо вже, моя ты бѣдна! Моя ты вѣщастна! тихо! тихо!

По рукахъ его цѣлувала, але ще не мала смѣлості обняти его. Скоримъ горячковымъ шепотомъ говорила :

— Вдѣ смерти ты мене выбавивъ, Павлуню, ой до-рогенькій ты мѣй, золотенькій, брилянтовый, вдѣ смерти ты мене выбавивъ, бо я вже такъ постановила, що если ты мене не приймешъ, выженешъ, — то дитину пдѣ якимъ порогомъ лишу, а сама отрую ся...

Сягнула у кишеню спбдницѣ и вынявши паперецъ, розвернула его та показала въ нѣмъ трохи бѣлого порошеу.

— Видишь? отруа...

— Во имя Отца и Сына... — перекрестивъ ся Павло. — И до того ще чортъ тебе скуеивъ? Зѣ-вбдкн-жь ты взяла сю отрую?

Ого! если она чогось дуже забажае, завсѣгды на своѣмъ мусить поставити. Ся женщина, котра разомъ зъ нею у вязниці сидѣла, розказала ѣй, де и якъ можна дбстати отрую. А она, коли тутъ вѣхала, думала собѣ : если Павло мене прожене, то або повѣшу ся або отрую ся. Але вѣшатись не гарно, лишъ прості люде вѣшакють ся. Тожъ роздобула собѣ отрую, але теперь вже еи сего не треба, бо Павлусъ простивъ ѣй все и она зновъ буде его любити и поважати, та въ тѣй миленькѣй хатинцѣ, спокѣйно собѣ и щасливо, якъ у Господа Бога за дверми, сидѣти... При послѣднихъ словахъ паперецъ зъ бѣлымъ

порошкомъ всунула до кишень, и схопившись зъ ослона, плескаючи въ долинь, смѣючись, вѣлька разбѣвъ неначе вывѣрка пѣдскочила. А Павла мовь бы нечаянный страхъ огорнувъ.

— А-а-а-а! Якъ тутъ зробило ся темно — замѣтивъ, и скоро перейшовши хату, засвѣтивъ лампу.

Хтавіянѣ пѣдъ высокою печію на земли сидячи, вуглье въ горшку пересыпавъ и коли они падали въ горнець, голосными окликами выкрикувавъ :

— Ба-ба-ба-бахъ!

Франка прискочила до дитины и такъ крѣпко стала ея цѣлувати, що ся ажъ крикнула зъ болю.

— Вѣддай вуглье — говорила — вѣддай, самаварецъ наставляю и гербатка буде... гербатка... батка!...

А коли дитина не хотѣла вѣддати горнець, по плечи ея долонею ударила. Хтавіянѣ голосно заплакавъ. Павло строго вѣдозвавъ ся :

— За що бѣшь? Дай его тутъ!

По способъ, въ якій поралась, наставляючи самоваръ и приготавлиючи чай, видно було, що, ажъ теперъ, але вже цѣковито, почувла ся тутъ такою господинею, якою була давнѣйше. Вѣдтакъ въ трѣйню стали чай пати зъ разовымъ хлѣбомъ; дитина була весела; Франка говорливо и цѣлкомъ вже смѣло про знакомыхъ въ селѣ выпытувалась; Павло стававъ що-разъ лагбдѣйшій и и бѣльше погѣдвий. Коли вѣдвѣцъ Хтавіянѣ, зложеный на постели, заснувъ, и Франка притихла та позѣхати почала, Павло вставъ зъ ослона и сказавъ :

— Ну, Франка, теперъ разомъ „пацѣръ“ вѣдмовимо....

Зъ зачудованьемъ глядѣла на него а вѣдъ ще докинувъ :

— А тожь! Безъ Бога ты до того часу жила и

чортъ до тебе мавъ приступъ. И я кепеко постулавъ, що вѣдъ разу до Господа Бога и до святой молитвы тебе не намавлявъ. Теперь ты зновъ зъ дороги до пекла утѣла, и може вже бѣльше не повернешь, може скаменешь ся, и все добре буде... Въ святой книжцѣ пише, щобы Сіонъ розлюбивъ ся въ Пресвятой Дѣвѣ Маріи... може и ты розлюбишь ся и она тебе вѣдъ злого схоронить. Клякай и голосно повтарай за мною...

Прилякнувъ и оглянувъ ся, а побачивши, що она тежъ саме зробила, зачавъ :

— Во имя Отца и Сына..

Голосно и псволи вѣдмовивъ Отче нашъ, Богородице Дѣво и Вѣрую, а все прислухувавъ ся, чи она кожде слово за нимъ вымавляе, а если котрого не выговорила, оглядавъ ся на ню и говоритъ :

— Повтарай...

Скѣвчивши Вѣрую, не вставъ зъ колѣнъ, лишь Службу Божу зѣ стола взявъ и розгорнувъ еи въ мѣсци, въ котромъ була заложена наибольшимъ билетомъ, присланнымъ Францѣ на именины. Псволи, складъ вѣдъ складу вѣддѣлюючи, читати ставъ :

— Молитва о побѣду в-сѣ л-я всѣ-ля к-о ко, всѣ-лякого на-до-гу г р ѣ грѣ шно-го.

И цѣлу, впрочѣмъ не довгу молитву, одной слова легко, другій тяжше вычитуючи, а декотрій складаючи, перчитавъ.

Перчитавши. Кувидина, що на билетѣ уносивъ вѣ-нецъ рожъ, побожно поцѣлувавъ, въ томъ самѣмъ мѣсци книжку нимъ заложивъ и перекрестившись ще голосно, вставъ зъ колѣнъ. На его лица видѣлася велика погѣднѣсть и зновъ немовъ яснѣсть мѣсяця. Щасливимъ поглядомъ обкинувъ голову Франки, котра, утомлева, позѣхаючи, цѣкаво на него глядѣла. Якъ попередно видъ

*

невинности дитячої переблагавъ его и усмиривъ, такъ теперь могло выдавати ся, що молитва спбльно вбдмвлена зъ тою женщиною, цблкою ей въ его очахъ очистила. По разъ першій, вбдъ коли на ново ей побачивъ, обнявъ ей за шню, до грудей голову ей пригорнувъ и лице такъ довго, горячо цблувавъ, якъ довго и захланно чоловікъ жаждущій пье зъ жерела воду.

— Ой Франка! — шепнувъ — якъ я тебе люблю, страхъ якъ я тебе люблю! Господь Богъ допоможе, що ты вже теперь добра и честна будешь... вже я бачу, що ты сама того справдѣ бажашь... Господь Богъ допоможе... ой! якже я тебе люблю! Моя-жь ты бѣдна! моя-жь ты мила, якъ я тебе люблю!

На другій день, скоро по виходѣ сонця, Хтавіяна загорнувъ въ подерту хустку Франки, взявъ на руки и вийшовъ до сѣней. Заки дверь вбдъ подвбря вбдчанивъ, постоявъ передъ ними хвилию, неначе чоловікъ, що вагає ся и зъ чимсь внутрь боре ся. Тяжко ему видко було зъ тою дитиною на рукахъ показати ся передъ людьми. „Льокайска дитина!“ зъ кбнца свѣта принесена! Соромъ! Однакъ мавъ причину, для котрой всею хотѣвъ показати, що зъ жѣикою примиривъ ся и ей дитину принявъ за свою. Позатудже имъ черезъ то губы и дасть имъ пбзнати, що анѣ ей анѣ дитины не позволить кривдити. А прецѣ въ послѣднбй хвилі бракло ему вбдваги, и коло самыхъ дверей завагавшись, кблька хвилі перестоявъ, ажъ зашептавъ:

— Господеви Всемогучому въ жертву... за еи на-верненье... за спасеніе грѣшнои душъ...

И вийшовъ, хвилию передъ порогомъ перестоявъ, а вбдтакъ черезъ подвбре перейшовъ и въ воротахъ станувъ. День бувъ вбдъ попередныхъ теплѣйшій, соняшний; зб стрѣхъ скапували брилянтові каплѣ, по дере-

вахъ на забѣй цвѣрѣнкали воробѣцъ, по широкѣмъ поли тягнулись шляхи зелени. Дорогою, коло ворѣтъ, сей и той зъ весломъ, сокирою або лопатою переходивъ и побачивши Павла, що стоявъ у воротахъ зъ дитиною на рукахъ, головою кивнувъ и „Слава Иесу“ або „якъ ся маєте“ говоривъ. Нѣхто зъ мужчинъ на дитину не звертавъ уваги. Декотрѣ мабуть думали, що се одно зъ дѣтей Уляны, а инші спѣшгали до працѣ и мали свои клопoty и журбы. Але двѣ женщины такожь дорогою перейшли; одна зъ нихъ тѣльки широко очи и губу отворила, на Павла поглядѣла та пѣйшла дальше; за те-жь друга, такожь зъ отвореною губою станула, глядѣла, головою хитала, доки не промовила:

— А чѣ-жь оно?

— Мое — усмѣхаючись, вѣдповѣвъ Павло.

Молодиця трохи соромливо а трохи злобно зареготалась:

— А коли-жь то Господь Богъ давъ?

— А коли давъ, то давъ, але досыть що давъ.

Хтавіяна, котрый всѣмъ, що его окружало, зачудований, спокѣйно на рукахъ сидѣвъ, въ голову поцѣлувавъ. Молодиця жваво вѣдѣйшла и на сусѣдне подвѣре завернувши, въ дверехъ Козлюковой хаты щезла. Въ серединѣ той хаты роздали ся голоса живыхъ розговорѣвъ, такъ що ажъ до Павла ихъ вѣдгомбѣя долѣтавъ, а за хвилию Уляна, зъ немовляткомъ своимъ на рудѣ и окружена тринма дѣтьми, выйшла на подвѣре. Выйшла, станула и дѣти станули, зъ-по-за спѣдницѣ ея выхилиючи повнѣ румяніи личка та ясніи головки. На вохѣбѣй травѣ подвѣря, въ свѣтлѣ сонця, босо, въ спѣдници, що вѣстокъ не досягала и въ грубѣй, бѣлѣй сорочцѣ, окружена дѣтьми, выглядала неначе олицетворенье здоровья, плѣдности и зъ рѣзвою молодостью сполученои Поповаги. важно,

мовчви, хочь и зъ цѣкавостью, на брата, шо стоявъ по-дальше, глядѣла. На порозѣ появивъ ся высокій, гарный Пилипъ, зъ-по-за котрого рамени выхлювалось безвусе, ясне, жартовливе, довге лице Данилка.

Павло, побачивши сестру, ставъ до неи поводи наближатись, а якъ вже лишь на крокъ опинивъ ся передъ нею, ставувъ и повблнымъ голосомъ почавъ говорити :

— Франка повернула...

Улява кивнула головою. Уже вчера знала про се вѣдъ Данилка, котрый завсѣгды всео знавъ, — але шо Франка и дитину зъ собою привезла, сего не довѣдавъ ся, тожь нѣкому и не мѣгъ сего сказати. Теперь догадала ся всего и на Хтавіяна мовчви, але зъ замѣтною неохотою и погордою въ очехъ, дивила ся. Пилипъ такожь нѣчого не говоритъ, але наразъ, немовъ бы не мѣгъ себе перемочи, голосно салюнувъ ; Данилко въ рамени брата сваблный смѣхъ старавъ ся придавити. Чоло Павла збѣгло ся зновъ въ двѣ грубѣ морщины. Очи на дитину спустивъ и промовивъ :

— Нѣчого оно невинне... Боже сотвориъне!

— Але — вѣдповѣла Уляна.

Хтавіянъ до перелѣтаючого воробця простягнувъ палець и кликнувъ :

— Хлі-хлі-хлі-лі-лі!

Поглядъ Уляны трохи злагбднѣвъ, а Павло по недобгѣй мовчанцѣ промовивъ зновъ :

— Отъ звычайно... сирота!

— А тожь...

Завагалась трохи, пальцами дѣткнула раменъ и груди дитины.

— Але жь бо маленечке то и марненьке, самѣ вѣсточки тай шебреа... Кблько-жь ему?

— Рѣкъ и вѣсѣмъ мѣсяцѣвъ — вѣдповѣвъ Павло.

— Аааа! — зачудовалась невѣста и на одно зъ своихъ дѣтей поглянула. — Тажъ мому рѣкъ и дванацать недѣль, а яке.

Вдоволенье и гордость вѣдбились на ея повнѣмъ румянобмъ лица. Але на сироту зъ мѣлосерджемъ подивилась. За те-жь Пилипъ вѣдозавъ ся зъ порога:

— „Дзеверь, ей дзеверь, на што табе гетий бенкартъ?“ Чи тобѣ не соромно буде людамъ зъ очи дивитись?

Павловѣ очи засвѣтились.

— Чого соромъ? Грѣху соромно, а надъ сиротою нещасливою змилосердитись, нема нѣякого встыду. Я Господу Богу Всевышньому дякую за него... Зъ дитиною и вѣй милѣйше зъ хатѣ буде, скорше грѣхъ вѣдъ душѣ вѣджене и доброю стане...

— Ой! — згбрдно и злобно засмѣявъ ся Пилипъ; — „кабъ“ лхимъ людамъ такъ на свѣтѣ добре було, якъ она доброю стане. Того нѣколи не буде.

Въ тѣй самѣй хвилѣ черезъ низькѣй плѣтъ, що роздѣлювавъ вѣдъ себе два подвѣбра, перескочила Франка и до розмавляючыхъ скоро зъ голоснымъ смѣхомъ пѣдбѣгла. Лице ея було страшно хуре и жовте, але причесала ся нинѣ гладко, чорне ея волосѣ блестяло якъ шовкѣ и мѣнило ся темною синявостью. Свѣй помараный кафтанъ перепоясала рѣвноцвѣтнимъ пояскомъ, що зовесь „дзягою“, и зъ таебмъ навѣтъ одягѣ складна, обома раменами повисла вѣдъ разу на шинѣ Уляны, цѣлуючи ея зъ щоки, чоло и губы. Пилипови подала руку, Данилка рукою по плечехъ и лица ударила.

— Якъ ся маєте — говорила — якъ ся маєте, мой миленькѣй, брилянтовѣй, золотенькѣй! Давно-жь я васъ не бачила. А тобѣ Улянез, ажъ двое дѣтей прибуло за той часъ! Але-жь Данилка vyrбѣсь! Вже теперъ и муж-

чина зъ него! Отъ бачите, повернула-мъ; а Павлусь та-кій добрый, що менѣ навѣтъ марного слова не сказавъ! Ой, якій вбѣвъ добрый! такого доброго на цѣлѣмъ свѣтѣ нема. Хату я прибрала, огонь розпалила и до васъ, мои дороженькѣ, прибѣгла, щобы зъ вами привитатись.

Витала ся; Уляну и дѣти зновъ цѣлувала, крутила ся, смѣяла ся; здавало ся, немовъ бы она тымъ людямъ душу свою вѣддати бажала, немовъ бы ихъ всѣхъ цѣлымъ сердцемъ любила. Въ сѣй хвили любила ихъ справдѣ: чула ся спокѣйною, въ Павлѣ зновъ розлюбленою и щасливою. При тѣмъ не було анѣ крыхты сорому. Передъ Павломъ соромила ся, коли по тѣмъ всѣмъ, що зайшло, до его хаты и ще зъ дитиною вертала. Але ино передъ нимъ чула сей соромъ и теперь вже й слѣду не було по нѣмъ. Уляна зъ зачудованя въ вѣмый стовпъ перемѣнилась; Пилипъ згѣрдливо засмѣявъ ся пѣдъ вусомъ, а Павло поважно наблизивъ ся до неѣ.

— Возьми дитину — сказавъ — и до хаты иди. Корову выдѣй и звари обѣдъ, а хутко, бо менѣ до мѣста треба поѣхати.

Послухала, Хтавіяна на руки взяла и заразъ вѣдѣйшла. Павло попросивъ швагра, щобы ему коня на кѣлька годивъ позичивъ, и пѣйшовъ за нимъ до стайнѣ. Уляна, входячи зъ дѣтми до хаты, въ котрой Пилипъ вже щось молоткомъ и гблемъ робивъ коло новыхъ дощокъ, гнѣвно промовила:

— Щобы она була скорше вязы скрутила, заки тутъ вернула! Зновъ спокѣйного дня не буде черезъ ню та ще коли дѣтямъ що злого зробить...

— Нехай спробуе! — нѣ то грѣзно, нѣ то жартобливо вѣдозавъ ся Пилипъ.

Була се пригадка тыхъ кѣлькохъ великихъ сварокъ, якѣ Франка, заки утѣкла, роздразнена новыми похотями

своими и неохотою вѣдчуваною до Павла, зъ сестрою чоловіка звела и зъ котрыхъ послѣдну закѣнчила грѣзбою, що дѣтямъ еи вязы поскручує та выдушить цѣле еи камске племя. Пилипъ смѣявъ ся зъ тыхъ грѣзбъ, але въ серце материньске Уляны они глубоко запали.

Павло того дня до мѣсточка поѣхавъ за одягомъ для Франки и дитины.

Въ вѣлька мѣсяцѣвъ опбеля Евдося въ недѣлю, сидячи недалеко своєї хаты на буйной травѣ и старій кости на сонци выгрѣваючи, Павла, що ишовъ берегомъ рѣки, до себе прикликала:

— Куме! куме! Павлюкъ! чуешь? ходи тутки, Павлюкъ!

Почувши еи кликанье, радо на гору выйшовъ. Идучи державъ ся зновъ просто; руки его вѣдзыскали давну бодрбсть. Коли станувъ коло неи, баба голову въ червоной хустцѣ, що ажъ жарѣлась на сонци, пѣднесла до него.

— А що? — поспытала.

Пытанье еи порозумѣвъ безъ дальшихъ поясненъ и зъ усмѣхомъ вѣдповѣвъ:

— А нѣчого, добре. Все хвала Богу, добре. Щобы такъ до кѣнца житя було.

Немовъ бы до довшой розмовы, раменемъ оперъ ся о дерево, пѣдъ котрымъ сидѣла Евдося. Она-жь все зъ пѣднятымъ до него лицемъ шептала:

— А я вчера въ твоѣй хатѣ була, на васъ и на ваше житье подивитись хотѣла. Тебе я не бачила, бо ты зъ рѣки ще не повернувъ, а еи бачила. Не тана, якъ перше була, трошки инша...

— А Хтавіяна бачила? — поспытавъ Павло.

— Ще бы нѣ! И на руки взяла-мь... такій легенькій, мовъ перо...

- Миленкый — докинувъ Павло.
- Але бѣдненькый... такій марненькый...
- Вже теперь не такій... поправивъ ся трошки.
- Але! за сиротою Богъ зъ калитою!

Сею приповѣдкою ту часть своен розмовы зъ Павломъ Евдося закнчила, але видко було, що ще про щось, далеко важнѣйше, поговорити зъ нимъ хотѣла. Вбѣ блеску воздуха прижмуреными очима на него глядѣла и зъ бородою, на обохъ долоняхъ опертою, тихше ще запытала:

— А Франка городъ копае?...

— Копае — зъ вдоволеньемъ вѣдповѣвъ Павло — цѣлый городъ скопала. И всео робить: варить, корову доить, шматье пере... хлѣбъ пече... вже такій має на- казъ.

— Ты приказуешь?

— Аба. Що день раненько ви буджу, молитву зъ собою говорити велю, а вѣдтакъ до всякой работы жену. Тѣльки по воду до рѣки не велю ходити, бо до того она не має силы... але до чого має силу... мусить робити...

— А слухае она тебе?

Головою притакуючи кивнувъ.

— Слухае. Хочъ часомъ и загнувае ся, то послухати мусить. Вже теперь нѣчо не поможе; нѣякій ви гнѣвъ и нѣякѣ ви поцѣлуъ не помогутъ.... она свое, а я свое. Працой — кажу — Господь Богъ кождому чоловікови на свѣтѣ працювати приказавъ... Свята молитва — кажу — чортови до тебе приступу не дасть, а при работѣ рѣвнѣй мерзости не будуть до головы тобѣ приходити. Отъ якъ я теперь зъ нею поступаю.

— Добре Павлюкъ, отъ такъ то добре! — енергично притакнула Евдося — я тобѣ и перше говорила, що

такъ треба робити, панованя вѣякого тѣй не треба давати...

— Менѣ здавало ся перше — зъ розвагою говоривъ Павло — що якъ я тѣй, по тѣй неволи, що она черезъ цѣле житѣе переносила, волю дамъ и якъ тѣй добре на свѣтѣ буде, то и она охоты до злого не почуе. А опѣсля я пбзнавѣ, що зб вѣсѣмъ инакше треба було менѣ робити. Теперъ вже я еи черезъ святу молитву до Господа Бога веду, а черезъ упоминаня и роботу вдѣ чорта вдводжу. Вже теперъ она у мене вѣякого помилуваня и не мае. Коли що злого зробить, то упбмну и на свару.

Зъ великою цѣкавосты повѣки надъ бѣгающими зѣницями Євдосѣ ажъ заморгали.

— А що она такого зробила? Яке она зло вчинила? — поспѣшно поспытала.

Але Павло байдужный рухъ зробивъ рукою, а усмѣхъ зъ губъ та погѣднѣсть зъ чола ему не сходили.

— Дурниця! — вдповѣвъ; — яеъ городъ копала, стала сварити ся зъ Уляною; а два днѣ тому насадъ вже дуже рано вставати не хотѣла и за дурно выбила дитину. Така вже у неи вдача, надто палка. Я еи и за сварку и за битѣе невинной дитины высваривъ... Такъ плакала, що най Господъ Богъ боронить, а менѣ се найгбрше, якъ она плаче. Здае ся, що житѣе заразъ вддавѣ бы, щобы лишъ не плакала. Але вже и се не поможе... щобы вже не знати якъ плакала, таки упбмну и высвару... Недовго вже и того буде... Скоро вже и не буде за що сварити...

— Чому? — поспытала Євдося.

— Отъ и ровумна баба, а ще пытае ся: чому? — засмѣивъ ся Павло. — А тожъ молитва свята, а тожъ упоминанье, работа! Щобы вже и молитва свята и упо-

минаня и работа злого не перемогли, то хйба бы вже ко-
нець свѣта наступавъ. Переможуть, якъ Господь Богъ
святый на небѣ, такъ переможуть. Може и не заразъ,
може й часу трохи на се треба, але переможуть.

И найперше въ его смѣху, а вѣдтакъ въ спокѣйнобѣ,
майже торжественнѣй повазъ, чути було крѣпке глибоке
увѣренье. Якъ перше сильно и непохитно вѣривъ въ си-
лу присяги и въ се такожъ, що чоловікъ, котрому на
свѣтѣ добре, наклоню до злого не може мати, такъ те-
перь глибоко и крѣпко бувъ пересвѣдченый о великомъ
спасительномъ дѣланю молитвы, упѣненъ и праць. Єв-
дося далеко лѣпше понимала сю его философію, якъ
давнѣйшу, а навѣть она годила ся цѣломъ зъ еи влас-
ною гадкою. Тожь головою притакуючи хитала.

— Добре — говорила, — добре, твоя правда, Па-
влючку! Молитва свята всемо може, и розумне упомина-
нье може, и робота може... Що бы нѣ! Господь Богъ
милосердный зробить, що всемо буде добре! Ой! „кабъ“
добре було и вамъ и намъ! А у насъ бѣда!

И зъ черги зъ своихъ журбъ звѣрюватись стала
передъ приятелемъ. Три днѣ тому бычокъ у нихъ здохъ,
а такій бувъ файный, сильный; Максимъ мавъ его на
ярмарокъ вести, и певно бувъ бы взавъ зъ пять рублѣвъ
за него. Пять рублѣвъ! Се не жарть, яка то втрата! А
зновъ тамтою недѣлѣ зъ почты листъ вѣдъ Хведора при-
везли... Пише, що нѣякъ до войска привыкнути не може;
що птахомъ, видить ся, злетѣвъ бы до рѣднои хаты; що
хочъ здоровъ але его щось въ серединѣ болить; що всѣмъ
гарненько кланяесь.

— И тобѣ, Павлючку, кланяе ся, и Улянѣ, и Пи-
липови и Данилови... и всѣмъ!

Вже коли про здохлого бычка говорила. слезы
мала въ очахъ, а теперь захлипала и залилася слѣзми.

Въ тѣй хвилѣ появила ся на порозѣ хаты женщина молодая, высокая, зъ досить гарнымъ, але блѣдымъ и зболѣлымъ лицемъ, зъ великимъ коритомъ, повнымъ посѣченой хопты, въ обохъ рукахъ. Була се сынова Евдося, котра передъ двома лѣтами тяжко слабувала и опбсла нѣколи вже до здоровля и до давной силы не вернула, мимо того, що Евдося давала їй „пбдгрудника“, „сухѣтника“ и рѣзного рода „порушеника“. Пбдъ тягаромъ корита, ея сильне видко колись, але теперъ змарнѣле тѣло, зъ болемъ выпинало ся то въ задъ то въ передъ.

— Мамо! — кликала — ой мамо, змилуйтесь, занесѣть свинямъ їсти, бо менѣ дитину треба накормити, кричить и кричить.

Зъ хаты справдѣ доходивъ голосный крикъ кблька-мѣсячной дитины. Евдося збрвала ся на рбвий ноги, нбсь пальцями, а заплакане лице запаскою вытерла и зъ рукъ сыновой взявши корито, понесла его рѣзвою, хочъ и зъ трудомъ, до близького хлѣва, зъ-вѣдки давало ся чути хруньканье свиней. Худа и блѣда Максимиха щезла въ стѣнахъ хаты, зате-жь выбѣгло двое малыхъ дѣтей и босыми нбжками побѣгли за бабусею до хлѣва. Найстаршій Тадѣйко передъ двома роками померъ; але Гануська и Степанчизъ жили, а теперъ въ серединѣ хлѣва такий радбстный крикъ и смѣхъ пбдняли, що и Евдося такожь на цѣле горло смѣялась. На свинѣ, що лакомо їду пожирали, дивлячесь и зъ внуками збыткуючи, цѣлкомъ — хочъ може лишь на хвилю — забула на здохлого бычка и на сумный листъ Хведорка-салдата.

Павло на берѣгъ рѣки до човна повернувъ. Сего разу оно не було порожне, але находились тамъ рбвий знарады рыбацкй и ббльшій мѣшокъ повный хлѣба, сырата солонины. На недалекбй точцѣ рѣки Павло мавъ стрѣ-

тяти ся зъ рыбакомъ, котрый часто бувавъ его спблнникомъ въ праці и зыскахъ, та разомъ зъ нимъ поплысти досыть далеко, до такого мѣсяца, де якъ-разъ о сѣй порѣ року лучали ся наибольшій ловль. Ажъ за три днѣ, або и побавѣше мавъ вернути ся, але бувъ такъ спокойный, такъ певный щасливой будучности и досягненя намѣреной цѣли, що заки вѣйшовъ на човно, зъ такою, але сіячою веселостью въ очехъ розглянувъ ся по голуббмъ небѣ и зеленой земли, по цѣлой чудной погодѣ дня маего, и оперши ся на веслѣ, высвистувавъ мотивъ мужицкой пѣснѣ :

Ой у лузѣ при дорозѣ
Розцвила калина,
Породила бѣдна вдова
Салдацкого сына...

Переставъ свистати, але въ однімъ городѣ села, де двѣ яблунѣ и кѣлька вишенѣ видали густу тѣнь, жвѣночій голосъ ноту, що зъ-пѣдъ стоку горы прибула, пѣдохпивъ, и звѣнко, тонѣнко, неначе на цѣлый свѣтъ чуно, дальше выводити ставъ :

Породила она его
Та темной ночи,
Дала ему бѣде личко
Та чорніи очи.

Того самого дня, саме передъ вечеромъ, Франка зъ малымъ Хтавіаномъ на колѣнахъ сидѣла на порозѣ хаты. Зновъ була одѣта по мужицки, але вже нѣякихъ цѣпцѣвъ коло шиѣ и ушей не було; все въ послѣдней своей вандрѣвцѣ полишила. Взагалѣ теперъ ббльше выглядала на мужичку, якъ перше; збывале и утомлене ея лице покрыло ся теперъ снѣдымъ осмаленьемъ, руки потемнѣли и згрубѣли. Худощавбсть ея цѣлкомъ не зникла, а навѣть ще збблшилась, а свѣтло заходячого сонця вы-

казувало безліч дробних морщинок докола губъ и очей. Дитина на ей колѣнахъ підскакувала и щebetала, малими рученятами показуючи на пса, на птиць, на дерева; она рівножь щebetливо до него промавляла, крѣпко раменемъ обіймала, голосно и часто цѣлуочи въ голову и шю; але очи ей, впалі и підкружені темными вблцями мали выразъ глубокого смутку, а дробні губы були блѣді. За плотомъ, що огороджувавъ подвѣре, на темномъ тлѣ зелени, видѣвъ ся городъ ей руками скопаний, засѣяный и засадженый. Вельми нужденно вбнѣ выгладавъ поручъ другои половини города, що належавъ до Козлюкѣвъ, и бувъ Уляною оброблений. Тамъ всьо свѣже, густе, росло добре и сильні пахощѣ розливали; тутъ зъ-рѣдка засѣяні ростики були марні и привалі. Працюючи въ тыхъ городахъ, двѣ женщины бачили ся щоденно, и Уляна вбдѣ насмѣшливыхъ замѣтокъ надъ невправною и лѣнивою роботою Франки не могла здержатись, а може и не хотѣла. Разъ назвала ей „панею“, за що Франка зъ надъ землѣ підносячись, крикнула:

— А певно, що не така хамка, якъ ты!

Тогдѣ Уляна велѣла забирати ся прочъ зъ своєї половини городу Хтавіянови, котрый мѣжь загонами зъ трилѣтною ей Марисею пѣсокъ пересыпувавъ. Просто пбрвала его на руки и перекинула черезъ низкій плбтъ до тои половини городу, де находила ся его мати. Очи ей горѣли ббльше погордою, авѣжь гнѣвомъ, але зубы стиснула и вѣчого ббльше не говорила, хочъ Франка, вымахуючи руками, то зъ плачемъ, то зъ насмѣшливымъ глумомъ кидала вѣй рбзні обидливі слова, ажъ доки Павло не прийшовъ и жѣнку за руку до хаты не завѣвъ.

Теперь подвѣре Козлюкѣвъ було пuste та мовчаливе. Уляна пбйшла по свою корову на пасовиско и дѣти зъ

собою взяла; Пилиць и Данилко того дня наняли ся ко-
сити въ дворъ подвѣре и городъ.

Тѣлѣн воробѣцъ пѣдъ дахами обохъ хатъ и въ ста-
рѣй грушцѣ переймаючо цвѣрѣнкали, глухій гамбръ
людскихъ и звѣрчячихъ голосѣвъ гомонѣвъ по селу, дѣсь
далеко влекотѣвъ бузько, и Франка, сидячи на порогѣ
хаты, сумными своими очами глядѣла въ лице дитины,
щебетаючи до нея блѣдыми губами.

Наразъ зъ-за угла хаты оббавало ся хрипливе але
досыть голосне моркотанье, перерыване збѣханями и сту-
каньемъ палицѣ о землю.

— Господи помилуй, Господи помилуй, Господи не-
бесный змилуй ся надъ нами, Сыну Искупителю змилуй
ся надъ нами...

Франка пѣдняла скоро лице и стрѣнулася око въ
око зъ выглядяющимъ зъ-поза угла хаты, въ грубій
складки пооранымъ лицомъ, посередъ котрого крейдявном
майже блѣдости червонѣли ся опухлїи и клипаючїи по-
вѣки.

— Марцелька! — радѣсно крикнула.

— А Павла нема въ хатѣ? — грубымъ шепотомъ
поспытала жебрачка, выхляючи зъ-за угла ино голову,
закручену брудною шматою.

— Нема! нема! три днѣ не буде! — поспѣшно про-
мовила Франка, и зъ колѣнїи дитину зсуваючи, побѣгла
на стрѣчу.

— А моя-жь ты дорогенька, золота, брилянтова! —
смѣючись и руками трѣпотячи лепетѣла — а я вже таеъ
тебе выжидала, такъ про тебе выпытувалася... Всеъ гово-
рять: нема Марцелѣ! Якъ передъ Великоднемъ пѣйшла
до мѣста, такъ и не вернула. Мы вже думали, що ты
може вже де й умерла...

Купа лахѣвъ, заосмотрена въ двѣ великїи стопы,

омотані онучами и въ двѣ безобразні руки, що тримали палицю, трясла головою та звільна посувала ся до хаты, куды ей Франка впровадила и витаючись, зъ гаморомъ и утѣхою, на ослонѣ ей посадила. Вѣдтакъ до червонои шафки поскочила, и принесла кусень хлѣба, зимну бульбу въ мисцѣ и трохи соли.

— Ъжь миленька, ѣжь, — запрошувала, — ой, якъ то добре, що ты прийшла, бо тутъ нема до кого и слова промовити!...

Жебрачка до ѣдження не брала ся; знать була сита. Зъ-пѣдъ червоныхъ повѣкъ цѣкавымъ и хитрымъ поглядомъ слѣдила рухи Франки.

— А-а-а-а! — зачудувалась — то ты тутъ така сама господиня, якъ и перше була!

— А така сама! — зъ триумфомъ елвенула Франка. — Вже и слѣдъ того, що було, пропавъ... вже такъ немовъ бы нѣчого не було!

— Ну, скажи, ради Бога, скажи, що зъ тобою дѣялось, де була, що робила, якъ тутъ повернула та зъ Павломъ помирилась? — просила жебрачка.

Францъ не треба було два разы тон просьбы по-втаряти. Сѣла та стала розказувати, а коли розповѣла про се, якъ Павло ѣй все простивъ и дитину за свою принявъ, слезы въ ей очахъ свѣтились и губы дрожали. Марцеля такожъ споважнѣла, скупилась ся якось въ собѣ, а вѣдъ чого чотиригранна ей стать здавала ся ще грубша и тяжша.

— Отъ добрый — тихо зъ подивомъ промовила.

— Добрый! — притакнула Франка, — вже такого доброго мабуть на цѣлбмѣ свѣтѣ нема.

Наравъ задумалась, очи ей перейшли въ стовпъ, збѣтхнула.

— Хочь, знаешь що, Марцелько? — довиннула — а однакъ вѣнъ вже не такой добрый, якъ бувъ...

-- Не може бути? — крикнула жебрачка.

— Ага! Давѣйше бувало, що я хотѣла, се й робила: доки хотѣла спала, коли що-небудь въ хатѣ зроблю, то добре, а коли не зроблю, то такъ само нѣякого докору вѣдъ него не почую. Ще и цуворкѣвъ привѣзъ и на руки, якъ малу дитину, бравъ. Пѣдъ конець, коли я вже его не любила, сварила ся, кричала... а вѣнъ нѣчо! Мовчить неначе стѣна, або обійме и просити стане: тихо-жъ бо вже, тихо, дитятко! тихо! вгмонись! — Теперь, де тамъ! Раненько, якъ той атаманъ надъ постелею стае и вставати велить. Що напрошу ся щоденно, що насварю ся, нѣчо! я свое, а вѣнъ свое: вставай и вставай! Часомъ за руки возьме и въ постелѣ стягне, а вѣдтаеъ зновъ клякати велить и молитву за нимъ голосно вѣдмавлати... И зъ книжки молитвы читае... а яке то читанье? Ой, Боже Святый, звичайно хамске! Заки одну молитву перечитае, менѣ вѣдъ клячана ажъ въ головѣ крутить ся. Пѣсля молитвы зновъ до работы жебе: о то огонь розпали, а то корову выдѣй,... а то городъ конай або хлѣбъ печи!... Навѣтъ коли зъ хаты виходить, то ще приказуе: гляди Франка, щобы-сь всео зробила, що я говоривъ! Якъ верне, а побачить, що не пороблено, стае говорити проповѣдь, або й высварить. Вже я всео роблю, хочъ и передъ самою собою соромлюсь, що до такихъ простыхъ робѣтъ запряжена, хочъ неразь зъ утѣмы, здае ся, що отъ заразь и впаду. Але вже волю се, якъ его проповѣца про Господа Бога, чорта, про вѣчне погубленье и про нашѣ такой дурницѣ. При тѣмъ вже невѣльница я теперь, тѣломъ и душею ему запродаана. Здоровля не маю, дитину на карку маю, и нема вже для мене иншого ратунку, иншой порады, якъ въ тѣй хатѣ

и въ тымъ чоловѣкомъ жити. На такую долю вже я засуджена... въ такую чорну годину я на сѣтъ народила ся.

Коли такъ нарѣкала, що-разъ ббльшій смутокъ наповнювавъ еи вже и попередно засумовані очи, ажъ наразъ струя слѣзъ въ нихъ полилась и наразъ такожь литься перестала. За голову хопилась.

— Ой Марцелько — зойнула — щобы вы знали, яку я бѣду зъ сею головою маю! Болить и болить! Якъ я тутъ вернула, щось зъ кблька тыждивъ не болѣла, а теперь зновъ болить и той шумъ вернувъ... не такой великій якъ бувъ, але вернувъ...

Перкалеву, цвѣтисту хустку зняла зъ головы и умочивши полотняну шмату у ведрѣ воды, обвязала нею чоло и цѣлу потилицю.

— Огъ, одинокій мбй ратунокъ — говорила — якъ вже дуже розболить и шумѣти стане, зимною водою змочити...

Зновъ сѣла противъ жебрачки, котра зъ руками на кію опертыми, такъ пильно взоромъ за нею водила, и такъ задумалась, вбйшла въ себе, що навѣтъ на кблька хвиль покинула еи звычайна говбрливбсть. Вбдтакъ звбльна храпливымъ своимъ голосомъ почала:

— Дивѣтъ ся, добрі люде! се вбвъ зробивъ ся такий строгій! А-а а! Мимо того, моя миленька, щаслива ты, ой, яка щаслива, що такого чоловѣка дбстала! Що то! стблько жѣнцѣ простити и чужу дитину, неначе свою, годувати, а ще до роботы припрошувати, якъ яку паню до стола! Не жартъ, миленька, який вбвъ добрый!

— А добрый! — обома руками тримаючись за голову, вбдбуркала Франка. — Вже и сама я знаю, що за тоту доброту я въ неволю ему запродалась!

*

Марцеля головою хитала, въ землю вдвляючись, а по ей старбмъ, гедкбмъ лица якйсь темнй задумы котилсь.

По хвили неначе до той землй, въ котру впялила очи, захрипйла и застогнала:

— Ой, доле-жь моя, доле! чому ты менй въ молодыхъ моихъ лйтахъ такого чловкя и такого спасителя не пбслала? Чому ты мене, мовь тоту билинку въ поли, саму на свйтъ лишила? Ой знала бы я, знала, якъ такого чловкя и такого спасителя шавувати, и стблько бы я була не перенесла трудбвъ всйлякихъ зъ дйтьми-сиротами, а на старбсть не була бы зйшла на таку бйду и поталу!

Безформною вбдъ обмотуючихъ ей лахманбвъ головою хитала, а въ груди ей, нй то плачь нй то спйвъ пбдносивъ ся, ажъ выйшовъ на верхъ дрожакою, охрыпкою, однакъ жалбною нотою:

„Повй вйтре, повй вйтре, зъ зеленого гаю,
Поверни ся нашъ паночку, зъ далекого краю!“

— Ага! — тонкимъ та острымъ голосомъ крикнула Франка: — добре тобй, Марцелько, такъ говорити, коли ты вже немовъ спорохнявйлий грибъ, постарйлась! — Въ молодбмъ вйцй чловкбъ бажае свйта, веселости и рбзныхъ приємностей...

Теперь Марцеля очи, що мутною вогкостью зъ-пбдъ опухлыхъ повйкъ свйтили, вбдъ землй пбдняла и у Франку влйпила:

— А кблько-жь, моя милевька, тобй лйтъ буде?

— А трицятый осьмый на Стрйтенъе зачавъ ся — зъ очевиднымъ вдоволенъемъ вбдповйла Франка.

Марцеля головою хитала.

— Ой то вже ты не дитина, и до „сороконьки“ (со-

рока лѣтъ) тобѣ недалеко. „Сорокъ лѣтъ, бабскій вѣкъ“, моя миленька!

— Отъ, хамска приповѣдка! Або то правда? О-йой, якъ бы то ще за мною хлопцѣ бѣгали, кобы лишь я здорова була та въ такій ямѣ не сидѣла!...

Чи въ свѣй хвили збрѣ Марцелѣ впавъ на поблыскующій въ кутѣ самоварець, чи стрѣтивъ ся зъ мѣшкомъ муки або крупъ, що на стѣнѣ висѣвъ, досыть що поспѣшно, немовъ бы поповнену похибку направляючи, стала притакувати Францѣ:

— Але-жь! Певно! Чому нѣ! Сухенка ты така и нѣжненька, якъ та панночка, що въ горсетѣ ходить, а рученята твои маленечкы якъ у дитины, и очи такы!..

Наразъ на подвѣрю Козлюковѣ оббзвали ся голоса. Франка на ослонѣ коло вѣйна приклеяла, и до мокрой шибы приложила лице. Побачила Уляну, якъ до стайнѣ корову заганяла, четверо дѣтей розсыпанныхъ по травѣ, Пилипа зъ косою на рамени, якъ ишовъ до хаты, и Данилка, котрый такожь зъ косою на рамени зъ хлопцемъ ровесникомъ, що стоявъ у воротахъ, розмавлявъ:

— Погляньте Марцелько, — спѣшно прошептала Франка — гляньте золотенька.... якій гарный хлопецъ зробивъ ся зъ того Данилка...

Хлопецъ справдѣ бувъ гарный. Въ короткѣй полотнянцѣ, высокихъ чоботахъ, зъ блискаючою въ послѣднихъ лучахъ дня косою на рамени, выглядавъ гарно и весело. Десятнадцатый рѣвъ зачинавъ, лице мавъ, якъ дѣвчина, гладке, а волосѣе золотисто-руде.

Поморщенїи щокы Марцелѣ затрясли ся вѣдъ тихого, свавольного смѣху.

— Атъ, дѣтвакъ! — сказала — молоде, то й гладке...

— То нѣчо, що молодой, — тихо трѣпотала Франка — але такий тоненькый собѣ, и складный, якъ паничъ.

Дивѣть ся люде! а я до того часу не замѣтила, що вонъ такий гарный!

Чимъ разъ выразиѣше злобный усмѣхъ телѣнавъ скадки лица Марцелѣ; заразомъ пониженнымъ и пбдлестнымъ голосомъ поспытала:

— То може сему дѣтвакови сказати, що ты про него говорила? Га? Отъ, зрадѣ! А Йсусе Христе мѣй, Пресвятая Мати Дѣво, чиста потѣха! Ему и до головы не прийшло, щобы хто мѣгъ его хвалити, що гарный!

— Скажѣть, моя золотенька, брилянтова, доконче скажѣть! Отъ, цѣкавѣсть, чи вонъ зрадѣ, и що про мене скаже?

Въ сѣй хвили Уляна зъ обороу выйшла, а дѣти мовъ птахи до неѣ злетѣли. Зъ широкимъ усмѣхомъ щось до нихъ говорила, зачерла малымъ горняткомъ зб скбица молока, и берѣгъ его, схилвшись, по черзѣ приклдала до четверо вытягненихъ до неѣ дитячихъ губъ. Трое тыхъ малыхъ сотворѣнь до неѣ валежало; четвертымъ бувъ Хтавіянъ. Дала напитись молока своимъ, дала и ему, правда що на остатку, може й найменше, але дала. Опбсла всѣ четверо за нею до хаты побѣгли.

Франка, хочъ черезъ шибу все глядѣла, дробнои сен подѣѣ, яка зайшла на противѣмъ подвѣрю, не замѣтила. Занята була своими думками, — мовчала досытъ довго, ажъ въ сумерцѣ, що почавъ залагати хату, выпрямилась, рухомъ утомлена рамена въ гору пбдняла, очи еѣ впали, великѣ, пбдѣ облѣпленнымъ вохкою шматомъ чоломъ, наповнились безграничнымъ сумомъ.

— Ой, Марцелѣко моя мвленька! — тихо, протягуючи, говорила; — такъ мене щось въ середнѣѣ вѣсть... такъ менѣ на свѣтѣ недобре!

— Чому такъ недобре? — поспытала жебрачка.

— А чого-жь має бути добре? — відповіла, и ру-
ки надъ головою заломивши, говорила дальше:

— Вбнѣ, бачишь, хочь добрый, але делікатности мо-
ги шанувати не умѣе, анѣ не знае говорити такъ, якъ я
люблю, въ такбмъ одязѣ груббмъ ходитъ, и такій якійсь...
я сама не знаю якій...

Хвилину надумавшись докинула:

— Отъ звичайно хамъ... щобы не знати якій до-
брый бувъ, завсѣгды хамъ!

А тихше ще добавила:

— И такій вже теперь старый... старый!

V.

Минула пора жнивъ и косовиць; богато рѣчей черезъ той минулый часъ дѣялось и лучилось въ двоихъ сумежныхъ зъ собою хатахъ. Разъ, коли косили сѣножать, котру Пилипъ близько села мавъ, Павло зъ рана передъ хату вышовъ и по небѣ окомъ повѣвъ, а водтакъ до швагра, що солому до обору нѣсъ, промовивъ:

— А живо, Пилипе, сѣно зъ сѣножати збирай, бо завтра, позавтра, Господь Богъ дощъ пѣшле и щось то я зъ вѣтру чую, що на довго.

У ворожбы швагра що-до змѣнъ погоды Пилипъ вѣривъ, тожь поспѣшно коня до воза ставъ запрягати, а Данилкови велѣвъ приладити граблѣ и вили. Уляна дома мала лишитись, и если-бъ хто зажадавъ порому, сама мала подорожного черезъ рѣку перевезти. Теперь та рѣчка була вузка и дуже спокѣйна. Зъ весною тяжко бывало и двомъ мужчинамъ переплыти еи поромомъ, теперь и одна баба дастъ раду, а коли-бъ були ажъ два конѣ або яка тяжка фѣра, то Павло нинѣ буде ловити рыбу недалеко при березѣ, и прискочить скоро та поможетъ сестрѣ. Коли такъ умавлялись, а Пилипъ вже кѣничивъ запрягати коня, зъ-поза плечей Павла выскочила Франка, и стала кликати, що и она такожь поѣдетъ на сѣножати грабати сѣно. Уже все, що треба було, въ

тѣ зробила: стравы на цѣлый день зварила, корову выдоила и хоче Пилипови въ зборцѣ сѣна допомочи. Була одагнена въ бѣлу, неначе сивгъ, сорочку, голубу пержалеву спбдицю и рожеву запаску; чорне волосе въ-пбдѣ цвѣтистон хустки выбивалось ѣй на чоло, рамена и плечѣ. Руки були оживлені, веселыми очима и бѣлыми зубами поблыскувала. Пилипъ насмѣшливымъ усмѣхомъ жертву еи принявъ.

— Ой, зъ такого грабана, якъ твоє, чортови хѣба буде потѣха!

Але Данилко оббававъ ся:

— Най ѣде. Все-жь таки въ тров левше и скорше...

— Най ѣде. Покажѣть ѣй разѣ и другій, якъ граблями робити, то ѣй потрафить! А все-жь таки хочѣ трошки поможе — закбнчивъ Павло.

Зъ Пилипомъ на вбзѣ сѣла и поѣхала; Данилко зновъ пѣшки, коротшою дорогою пбйшовъ, але ледви вбзѣ трохи дороги уѣхавъ, Франка на землю збскочила и побѣгла до идучого межою хлопця.

— Ей! — вбдбѣгаючи вбдѣ Пилипа клинула, — мы тамтою дорогою скорше дбйдемо, якъ ты сею доѣдешь.

Коли зъ сѣножати вернулись, Пилипъ зъ зачудованьемъ розказувавъ жѣнцѣ, що та придурковата Франка справдѣ несогбршь громадила сѣно, и справдѣ ему дещо допомогла.

— Кобы лѣнива не буда, то всео бы потрафила — докбнчивъ.

— Якъ лишѣ хоче, всео потрафить, така складна, — зъ повною губою хлѣба — замѣтивъ Данилко, и крбзѣ вбкно на Франку, що по своѣмъ подвбрю увихалась, зиркавъ, а очи ему, якъ котови, зеленаво поблыскували. И такъ вже опбсѣя бувало часто. Въ жнива зъ серпомъ

на поле Козлюковъ ходила, и, хочъ не могла анъ такъ вытревало, анъ такъ добре жати, якъ Уляна, бо и силъ и вправы ѣй не доставало, все-жъ таки властителямъ поля богато допомагала. Пилипъ тогдѣ нишу часть своего малого грунту оравъ, або дому и порому пильнувавъ, а Данилко зъ двома женщинами жавъ и снопы до стодожи звозивъ. Франка такожь часто зъ нимъ на фѣру зббжа всѣдала и до дому ѣхала, водтакъ разомъ вертали и брали ся до работы. Хочъ неравъ варѣвала на горячо и ббль въ кривжахъ, мимо того була весела, рухлива, говбрлива и выявляла нѣколи передъ тымъ невдану у неи охоту до працѣ. До Уляны примилювала ся, звала еи золотенькою и брлянтовою, дѣти еи цѣлувала и на рукахъ носила, а до Данилка лягла мовъ муха до меду. Однакъ на се послѣдне довгий часъ нѣхто не звертавъ уваги. Що зъ дѣтвакомъ збытуе, а въ недѣлю десь на кблька годинъ зъ нимъ пропадае, нѣчо дивного. Бодай схаменулась, охоту до работы почула и людямъ въ очи, якъ та сса, перестала кидатись; всѣ дурницѣ водъ разу не могли ѣй зъ головы вылетѣти. Стара, а часомъ така дурна якъ дитина, а що и Данилко ще дѣтвакъ, то нимъ разомъ до пары. Все-жъ таки добре, що схаменулась працую, людямъ помагае, вѣчлива. Въ такбмъ близькбмъ сусѣдствѣ мати чортицю, се не жарть, а приирбсть. Тожъ най вже собѣ буде и трошки придурковата, шобъ лишъ не чортиця. Дятого Уляна зновъ приязно поводилась зъ братовою, що разъ частѣйше Хтавіяна до себе пригор-тала, а воддячующись за помбчъ въ поли, рбзні прислуги въ господарствѣ Францѣ стала чинити: то хлѣбъ за ню вымѣсила и спекла, то бѣлье въ рѣцѣ переполокала, и праникомъ вибила, то ѣдучи по воду, одно вѣдро собѣ, а друге Францѣ привнесла. И такъ черезъ довгихъ три мѣсяцѣ тѣ люде, що середъ тяжкои працѣ хрустальне

жнтє вели, нѣчого не замѣчували та не мали нѣякого пѣдсэрвѣня. Найлекша тѣнь провины не пересунулась по-мѣжь ихъ очима а чуднымъ лѣтнымъ сонцемъ, въ ко-трого лучахъ купались они цѣлыми днями; нѣяка капля бруду не давила ихныхъ грудей, коли утомлені заснпляли, и твердо, глубоко спали черезъ цѣлі ночѣ. Павло въ тѣмъ часѣ вдѣбувавъ довгі прогульки на рѣцѣ, а коли вертавъ до хагы, застававъ Франку, якъ весело пряталась и була прибрана въ снѣжно-бѣлу сорочку та рожеву запуску. Хочъ часто сердито ему вдповѣдала, а неравъ и вдды-хала его зъ нетавною вдразою, то приписувавъ се остан-камъ покусь дѣтчихъ, котрыхъ ще молитва и упоминаня не веспѣли побороги. Най собѣ вже яка хоче буде, щобъ лишъ честна була! — мѣркувавъ, Хтавіяна бравъ на руки, дававъ ему привеселѣи зъ мѣста обарѣнки и чимъ разъ ббльше сю дитину пестивъ та любивъ. Пестячи его и граючись зъ нимъ, не зважавъ на сердите воркотанье Франки и лихї слова, якї неравъ ему кидала, тымъ ббльше, що въ мить и она, зновъ добрый гуморъ вдѣз-скавши, прязно зъ нимъ розмавляла, и хату наповню-вала своимъ балаваньемъ и смѣхомъ, котрый вбнъ над-звычайно любивъ. Тожъ нѣяка тѣнь черезъ тѣ довгі три мѣсяцѣ не ставала мѣжь его погодными очима а свѣт-ломъ чудного лѣтного сонця та нѣчо не давило его широко вддыхаючу грудь, коли въ ночи твердо, спо-кбїно заснплявъ.

Наразъ, при вбнци одного дня серпневого, въ хатѣ Коалюкбвъ занпцѣло мовѣ въ горшку. Пбдпявъ ся тамъ револьный крикъ людей и дѣтей. Пидипъ бивъ брата. Було се сумеркомъ. Не знати де и якимъ способомъ до-вѣдавъ ся про те, за що теперь бивъ брата, але довѣ-давъ ся въ способѣ такъ нечаяный и простакуватый, що ся простакуватбеть потрясла цѣлымъ существомъ навѣтъ

сего крѣпкого, простого мужика. Нѣколи передъ тымъ не врывдывъ о много молодшого вѣдъ себе брата, але теперь могло здавати ся, що збожеволѣвъ, такъ мавъ розсердженый выразъ лица и такъ крѣпко, придержуючи одною рукою брата за одѣжь, другою по плечахъ ударявъ.

— Содома и Гомора! — бючи кричавъ — а тожь за тебе Божій грѣмъ кату спалить! Тажь вѣдъ тобѣ рѣднымъ дядькомъ бувъ, на рукахъ тебе носивъ, добра-розуму учивъ! А ты ему такій вдячный. А ты зъ его жѣвнкою... А до плуга, а до цѣпа, а до работы тобѣ, а не до лайдачокъ! Кару Божу на насъ и на вашѣ дѣти будешъ стягати? Вонъ зъ хаты, чувшь? щобы твоя нога тутъ не була! чувшь? Иди по свѣтѣ скитати ся! У наймы иди! хочъ на вѣки пропадай! А зъ мои хаты вонъ! вонъ! вонъ!

Такъ кричавъ и бивъ хлопця, а тягачисъ зб слабшимъ вѣдъ себе, але все таки сильнымъ, до дверей его попыхавъ; Уляна зъ голоснымъ плачемъ ломила руки, а дѣти верещали. Данилко коло самого порога зъ рукъ брата таки зумѣвъ выхопитисъ и червонный мовъ рожа зъ горячими очима, зъ подертою на плечахъ одежею, гордо ставъ кричати:

— А ты нѣякого права не маєшь зъ хаты мене выганяти! Такъ она твоя якъ и моя. Одныхъ мы батькѣвъ дѣти.

— А хто тобѣ батькомъ бувъ — вѣдаючисъ до него, гукаувъ Пилипъ, — я тобѣ батькомъ бувъ, коли ты малою сиротою на рукахъ моихъ оставъ! Чи на се я тебе годувавъ и кормивъ, добра-розуму навчавъ, щобы ты Содому и Гомору робивъ! Но навчу-жь я тебе! но, попоматаешъ ты! Но, будешъ ты!...

И зъ градомъ грубыхъ слѣвъ, простакуватыхъ, мер-

зникъ, зновъ посыпавъ ся на плечъ и голову Данилка градъ ударбъ. Бороли ся зъ собою коло дверей завязато. Уляна зъ лицемъ слъзми залитымъ, зъ крикомъ, побиваючись, хотѣла ихъ роздѣлити; дѣти вже теперь на цѣле горло розкричались, кури зъ-пѣдъ припѣчка переймаючо кудкудакали, навѣтъ Курта пѣдъ лавою предовговзавивъ, а бурый кѣтъ, натоптанный чи наполоханный, не маючи куды дѣтись, зъ скаженнымъ мявкотомъ видавъ ся по хатѣ. Наразъ у хату увбйшовъ Павло. Вертавъ зъ рѣки; въ половинѣ горы почувъ крикъ, що выходивъ зъ хаты Коалюкбъ и, неспокойный, зачудованный, спѣшно до неи прибувъ. На видъ Павла Уляна, може зъ жалю надъ нещастьемъ брата, або зб страху передъ утратою его приязни, заходячись вѣдъ плачу, якъ довга кинулась братови до ногъ; Данилко вырвавшись Пилипови зъ рукъ, утѣкъ зъ хаты, а Пилипъ, зъ побуренымъ на головѣ волосьемъ, зъ лицемъ вѣдъ люти панымъ, звернувъ ся до Павла и тыми самыми грубыми словами, якими ганьбивъ хлопца, що тяжко въ его очахъ провинивъ ся, все розказавъ. Оповѣданье се не тревало довше якъ три хвилѣ и ледви Уляна, пбдвявшись зъ землѣ, на колѣнахъ ще, до чоловіка стала кликати: „тихо! мовчи! Пилипе, ой, Пилипе, що ты робишь? Мовчи!“ — Пилипъ сказавъ вже все, а Павло выйшовъ зъ хаты.

Не пбйшовъ докѣла, щобы черезъ власне подibre до хаты дбратись, лишъ переступивши низькій плбтъ городу, по грядкахъ повныхъ ярины топтавъ. Бувъ блѣдый якъ полотно, а зъ очей сыпавъ золотистѣ блискавки. Все, що въ чоловіцѣ есть бунтомъ гнѣву и любовнои зависти, пбдвело ся въ его мозку, нервахъ, и въ тѣмъ куснику тѣла, що помѣщенный на днѣ груди, зве ся сердцемъ, та рвало ними, роздирало ихъ, и вѣдбирало ему майже притомнбеть. Неначе пьяный, затѣчучись, переи-

шовъ стѣны и дверь до хаты зб стукотомъ вбдчинивъ. Въ хатѣ передъ грубою, въ глубинѣ котрой кроваво и огнисто жарѣла грань, стояла Франка. Стояла скорчена, змалѣла, рамена крѣпко на груди затнекаючи, а въ кровавомъ свѣтлѣ грани лице еи посередѣ сумерку такожь свѣтилось кровавою червоностью. Знала добре, що зайшло въ хатѣ Козлюкбвъ; крбъзъ вѣкмо бачила, коли Павло до той хаты вбйшовъ и якъ зъ нею выйшовъ. Тожь наполохала ся, але о много ббльше засоромила ся. Той соромъ, якій зазнала, коли по трилѣтнбй майже вандрбвцѣ тутъ вертала, нѣчимъ бувъ въ порбвнаню зъ тымъ, якій теперъ зваливъ ся на ню, пекучій и тяжкій. Тожь за для того скорчилась и змалѣла, а лице мала такъ червоне, якъ палаюча въ грубѣ грань, и скоро лишь Павло на порозѣ становъ, зъ простягненными рукама до него клянула:

— Не вѣрь ты имъ Павлусю, не вѣрь, то неправда... они нарочно...

Першій разъ въ житю брехала, але не зб страху, лишь зъ сорому; половину житя вбдала бы за се, щобы вбнъ брехни повѣривъ. Але Павло двома широкими кроками приступивъ до нею, и нѣчого не говорячи, навѣтъ безъ вбддыху, въ зелѣзный обручъ своихъ палцѣвъ схопивъ еи рамя. Крикнула переймаючо и на землю упала, пбдъ ударами пястукъ, що спадавъ на еи плечи. Въ такій спосббъ крикнула кблька разбвъ, ажъ наразъ почувла, що рамя еи зъ зелѣзного обруча освободжене и що она сама лишилась въ хатѣ. Такимъ самымъ широкимъ и хисткимъ крокомъ, якимъ уббйшовъ, Павло выйшовъ зъ хаты, зъ струями поту на чолѣ, окруживъ хату и до задною еи стѣны, що стояла на самбмъ скраю горы, чоже притуливши, заревѣвъ плачемъ. Порывъ гнѣву и любовнои зависти, котрый тамъ, въ темнбй хатѣ, надъ скорче-

ною на земли женщиною раменемъ его метавъ, теперь щезъ и стаявъ въ великомъ разрывающомъ ему грудь жалю, жалю надъ собою, надъ нею, надъ тою людскою, доброю, святою задачею, ратувати и спасати, котра вже два разы показала ему свое святе лице и два разы въ пропасть запала. Заломавши руки, зъ чоломъ до хрпавою стѣны прицертымъ, ревучи зъ плачу, урванными словами промавлявъ :

— Нема вже, знать, для нея ратунку, анѣ спасеня нѣякого! нема вже для мене щасливою долѣ на свѣтъ! Що менѣ тутъ робити? Боже мѣй Всемогучій! Боже мѣй милосердный! що менѣ тутъ теперь робити?

Въ годину опѣсла човномъ на рѣву выѣхавъ, не наче блудна, дрѣвна чорна точка мчавъ ся по сталевѣй ей поверхни и пѣдъ выступаючій на небо золотій звѣзды, а за човномъ его бѣгла срѣбна стежка водяна и журчала жемчужну, монотонну вѣчну свою пѣснь. Цѣлу нѣчь провѣвъ на рѣцѣ, а може де на самотнѣмъ прибережю пѣдъ якою старою вербою або тремтячою осинкою.

Въ хатѣ зновъ, де по его выходѣ Франка, лежащи на земли, осталась, въ кѣльеа годинѣ опѣсла, шепотомъ и въ пѣтмѣ вела ся розмова, зѣтханями и стогнами переплѣтана.

— А-а-а-а! выбивъ! Дивѣть ся люде, выбивъ! Мусить вже дуже завистный, коли ажъ выбивъ! Ще вѣдѣ нѣколи нѣякого не бивъ! такій спокѣйный, такій добрый... а выбивъ!

— Щобы ему Господь Богъ сего нѣколи не простивъ, якъ я не прощу, — тонкій и острый голосъ жѣночій выкрикнувъ. — Не прѣнду!.. не прощу!.. до смерти памятати буду таку обиду, таку ганьбу... ой, ганьбу! ганьбу! ганьбу! Ой, Боже-жъ мой, чого я дожила, чого я дѣждалась! Чи мене на се мати родила, щобы я хам-

скій кулаки на своихъ плечахъ чула! Зъ доброго роду походжу, дѣдуно свои дома мавъ, мати образована була, тѣточный братъ богатый, якъ панъ собѣ живе, а отъ що на мене теперь прийшло! Щобы его Господь Богъ за мою кривду покаравъ! Щобы вбѣ добра на сѣмъ и на тѣмъ свѣтѣ не дбждавъ!

Кляла, нарѣкала, часомъ мовъ дитина квинкала, а часомъ зривала ся мовъ божевѣльна и, выпрямившись на постели, торгала ся за волосе, кулакомъ объ кулакъ била.

— Досить я вже ему вынагородила его доброту, досить заплатила своими плечами и свою ганьбою! Я тямилу сю его доброту, коли-жъ такой соромъ захопивъ мене, що здае ся, коли-бъ могла, живцемъ подъ землю я бы закопала ся, щобъ лишь его вже не бачити и не дивитись ему въ очи! Але теперь вже передъ нимъ не соромлю ся! нѣчого, нѣчого! Скоро ему вѣльно мене бити, то менѣ вѣльно все робити. Если бы менѣ не жалъ Данилка, то я бы зъ нимъ втекла. Але може й втечу! Отъ возьму и втечу!

— А Хтавянъ? — вѣдозавъ ся грубой, трапливый голось, що выхидивъ зъ купы лахѣвъ.

— Най и его чорты возьмутъ! Най все чорты возьмутъ! — видала ся женщина, що лежала на постели; однакъ наразъ замовѣла и ажъ по хвѣлинѣ непевнымъ голосомъ вѣдозвала ся:

— Но, то що? Лишу...

При своихъ босыхъ ногахъ чула тепло сплячого тѣла дѣточого и зновъ захитала ся.

— Отожь то! — прошепотѣла — нѣ то менѣ его тутъ лишати... нѣ то зъ собою забирати! До того й Данилка шкѣда!... ай! кобы ты Марцельке знала, якъ я его

люблю... якій вбѣзъ любый! А не бачила ты его теперь, коли тутъ йшла? га?

— Чому не бачила? бачила. Навмысно я зайшла тамъ до нихъ, щобы побачити, що дѣе ся зъ нимъ бѣд-нымъ, що вбѣзъ теперь нещастный робить?

— А що? що? що? — зашепотѣла Франка, — може що говоривъ? може що переказавъ?

— Нѣчого вбѣзъ не говоривъ и нѣчого не переказувавъ; — вѣдповѣла Марцелька. — Звычайно дѣтвакѣ! Братъ выбивъ, то сидить и плаче; що має робити?

Франка тяжко вѣтхнула.

— Отъ, — докинула, — рѣвножь хамъ а не такій, якъ всѣ хамы... молоденькій, складный и ще простакуватости не навчивъ ся...

— Ба, та ты й про Павла такъ само говорила, що вбѣзъ хочъ хамъ, але не такій, якъ всѣ...

— Най ему Панъ Бѣгъ не простити, що вбѣзъ мене такъ обманувъ и звѣзъ! Доброго и нѣжного удававъ, а теперь показавъ, хто вбѣзъ и якій. Отъ, кобы я була не збожеволѣла та за за него не вѣддалась, то теперь за Данилка я бы выйшла...

Марцеля выдала предовгій крикъ зачудованя.

— А моя жъ ты миленька, що ты говоришь! Тажъ се дитина въ порбвнаню зъ тобою! тажъ ты бы ему матерію могла бути! а бодай тебе! отъ, выдумала. А Йсусе мѣй найсолодшій! зъ сорока лѣтами за такого смердюха виходити!

Пустый, немовъ неможливый здержатись, смѣхъ, пѣрвавъ бабу; однакъ его здержувала и въ кулацѣ придавлювала, побоюючись обидети нимъ Франку. Ся зновъ надъ головою простагаючи руни, дещо обидженымъ голосомъ почала:

— Но то й що, що я вѣдь него старша? Одна моя панѣ старша вѣдь мене була, а молодѣсенького чоловіка мала, и вѣнь передъ нею скакавъ и всьо, що она лишъ велѣла, робивъ. Ов-ва! що то на свѣтѣ не буває! А може ты собѣ гадаєшь, що вѣнь не хотѣвъ бы! хотѣвъ бы, и яєъ хотѣвъ бы!

— Говоривъ що хотѣвъ бы? — поспытала Марцеля.

— Говорити, не говоривъ, але я знаю... — вдпо-вѣла Франка.

Купа лахѣвъ, що сидѣла коло лѣжка, телѣпала ся разъ-въ-разъ вѣдь придавляючого смѣху, але за хвилю роздавъ ся зъ нею голосъ прилестный:

— Ой, певно, що хотѣвъ бы, чому бы не хотѣвъ? Ще не було на свѣтѣ такого мужичины, що не хотѣвъ бы такой красоты. Така ты нѣжна, така ты гарна и веселенька, и живенька, немовъ та бѣла коза на сѣножати, або немовъ королѣвна въ палатѣ...

— Отъ бачишь! — оббавала ся зновъ Франка — и що-жъ зъ того, коли менѣ той хамъ, простакъ, медвѣдъ, розбишакъ, кровопіиця, руки и ноги вязавъ!

Зновъ збрвалась, на лѣжку присѣла, руку въ воло-ско замотала. Коли почала говорити, сиченье еи горячом, пристрастной мовы розлагало ся по всѣхъ кутахъ тем-ной хаты.

— Не любила я его вже перше... бо вѣлъ, медвѣдъ, скучный, старый... але теперъ, коли посмѣявъ руку на мене подняти, сто разы бѣльше его не люблю... Не терплю, ненавижду, такъ ненавижду, що здає ся, задушила бы его, забила...

— Тихо! — зъ перелякомъ крикнула Марцеля — ще надбйде та почує!

— Не надбйде, не почує! Чорты его черезъ цѣлу нѣчь по рѣцѣ будуть тагати! Уже я его звычайъ знаю!

А щобы и почувъ? Я ему сама се скажу! Нехай знае, що то кривдити женщину зъ доброго роду.

Зайшла ся спизматичнымъ плачемъ и попросила Марцелю, щобы плахту замочила въ змной водъ и їй подала, бо такй болъ головы схопили еи и такъ въ ухахъ туркутъти стало, що хйба заразы умре. Черезъ кблькнацять днйвъ опбсла Франка мала вже разъ-въ-вразъ голову мокрою хусткою обвязану, а видео було по нйй, що терпйна, противъ котрыхъ сего средства уживала, були справдешнй и прикрй. Тъло еи що разъ ббльше ставало сухе и жовте, мовъ скипка, а на восково жовтыхъ, безкровныхъ щокахъ горъли часомъ огнистй румянцъ. Коли зъ постелъ вставала, дрожала якъ въ пропасниці, и хиталась на ногахъ, а въ порывахъ гйву заявляла надзвычайну гнучкбсть и силу. Хороба, котрой вже сильнй завдатки зъ нездорово проведеного дитинства, зъ волокитской и бурливои молодости, тутъ зъ собою принесла, а котру въ часъ послдной вандрбвкки зббльшили: нужда, ганьба вязницъ, и журба о будучнбсть — розвинулась теперь и скоро росли. Була се одна зъ тыхъ чудныхъ, таемничихъ ведугъ, котрыхъ зародишъ деякй органйзмы людскй приносять вже зъ собою на свйтъ, котрй въ чистой и спокойной атмосферъ деколи можуть звидѣти, але посередъ трагичныхъ буръ, або посередъ грязныхъ выпарбвъ жита, выдають овочъ, затрокуючй мозоць и волю. Мозоць и воля Франки дѣлали свѣдомо, пригомно и зъ пристрастно напруженою енергйю, але звергались въ однймъ выключно напрямъ. Думала, що она страшно, невысказано покривджена и понижена, тожь бажала за сю кривду и понижене грызти, доскулювати, шкодити, и пбмститись. А ще ббльше, анъжь грызти и мстити ся, бажала повной, необмеженои, дикой свободы. Примуць и зависимбсть

*

дразнили еи завсѣгды, були для неи ненавистнѣй, але переносила ихъ зъ кѣмечности, зъ мусу, нетерпеливо и зъ ворчаньемъ; теперь вже цѣлкомъ стерпѣти ихъ не могла. Давна еи нетерпеливость, глуха та лишъ деколи выбухаюча, замѣнилась теперь въ непрерывный неспокой а ворчанье перейшло въ крикъ. Перепоны, якѣ стрѣчала зъ зносивахъ зъ Данилкомъ, доводили еи до шалености, любовнѣй инстинкты, що не знали нѣякихъ перепонъ и вгамованя, та згадка про побоѣ, якѣ одержала вѣдъ Павла, вводили еи гордость въ божевѣльну майже уяву про власну вышность и величину. Прикметы темпераменту, процесѣвъ думаня, роввиненѣй въ нѣй, а по части мабутъ и вытворенѣй цѣлостью еи житя, збѣльшали хоробу нервѣвъ, правдиву и тяжку, котра зновъ степенувала ихъ и доводила до стану найбѣльшого напруженя.

Длятого то, на тѣснѣмъ просторѣ подабря и гордобѣ, що роздѣлювали тѣ двѣ хаты, дѣялись теперь щоденно рѣчи, якыхъ нѣколи передъ тымъ въ такой степени не видѣли мешканцѣ сего села; кнѣло дѣйстне некло сварнѣ, погрозы, крикѣвъ и плачу. Спокойна та вдважна Уляна зъ свои стороны такожь розвѣла ся на братѣву, котрѣй анѣ кривды брата, анѣ обидливыхъ слѣвъ, якѣ все вѣдъ неи дѣставала, не могла простити. Цѣле существо Франки выдавало ся тѣй грудкою болота, перемѣшаного зъ якимись мутными поблысками огню, чи крови, котрѣ еи переймали. Безваглядна и строга въ своихъ понятяхъ про честь жѣвочу, якѣ переняла зъ наукъ батькѣвъ и окружающихъ еи примѣрѣвъ, мала для еротичныхъ нападѣвъ Франки лишъ двѣ назвы: розпушта та Садома и Гомора, котрѣй вымавляла, паленѣючи зъ сорому, якъ дѣвчина, и спльовуючи зъ обридженьемъ, що выкривляло коралевѣ еи губы такъ, немѣвъ бы гиду комаху пролигнула, або напилла ся затухлой воды зъ ка-

люди. Съ другою зноюъ стороны, цѣле житье проживаючи зъ одного лишь рода людьми, и не маючи ясного понятя про нѣякій другій рѣдъ, боялась тои вѣдмѣнной, тои прибуды, тои придурковатой, що здае ся, була здѣбна де всего, хочъ бы пѣдпалити хату або скрутити вязы невинной дитинѣ. Хиба-жь про се все не говорила? Хиба-жь — на другій день по сѣй памятной подѣи — выбѣгши на подворѣ, не грозила Филипови и Улянѣ, що хату имъ спалить за се, що ей передъ чоловікомъ обжалували, и що зъ ихъ то ласки она, зъ доброго роду походячи, образована, деликатна, черезъ него, черезъ хама, була выбита? Що бѣльше ще и страшнѣйше! Разъ, коли зъ далека побачила вѣдучого въ поле Данилка и за нимъ бѣгчи хотѣла, а мала Мариська, що бавилась коло ворѣтъ, пѣдъ ей ногами попалась и падаючи за сѣдницю ей хопила, чи-жь не пѣрвала сеи дитини, неначе коршунъ птичку, и не кинула ей вѣдъ себе такъ крѣпко и далеко, що Мариська о плѣтъ ударилась и вѣдъ сего удару широкій синцѣ ще до теперъ на плечахъ и чолѣ носить? Тогдѣ вже Уляна и Филипъ кинулись були на ню и за кривду дитини хотѣли выбити, але утѣкла до своєї хаты и дверѣ зъ середини засунула. На другій день послѣдними словами посварили ей обое за Мариську и синцѣ, а она нѣчого не вѣдповѣдала, сокиру хопила и зъ горы до рѣки збѣгла. Не знали цѣлкому, на що сокиру брала и чого до рѣки бѣгла.

— Може втопить ся, дасть Панъ Бѣгъ! — говорили.

Але она цѣлкому не думала топитись. Майже по колѣна въ воду влѣзла и сокирою поромъ Филипа стала рубати. Худа мовъ скипка, жовта мовъ воскова свѣчка, зъ мокрою шматою на головѣ, такъ однакъ въ гнѣвъ була крѣпка, що якъ мужчина сокирою валила въ поромъ, ажъ трѣски зъ-пѣдъ неї вылѣтали. На щастье для

Пилѣпа, Павло, котрый недалеко эъ-вѣден ловивъ рыбу, доглянувъ ея, догадавъ ся, що робить, и прискочивши, вырвавъ эъ ея рукъ сокиру. Вѣдтакъ голосячу и вючу ся, на гору вытягнувъ, до хаты впахавъ и дверь эъ-на двору замкнувъ. Навѣтъ соломяною матою заслонивъ вѣкно та деревлянымъ коломъ подперъ, щобы не могла крѣзь него выскочити. Коли Павло вѣдѣшовъ, Пилипъ спонуканый просьбами жѣнки подѣ вѣкно тихо подступивъ, край маты вѣхливъ и крѣзь прогалину, въ сей способѣ зроблену, доглянувъ Франку, якъ сидѣла въ кутѣ темной хаты на земли. Сидѣла и тримаючись за болючу голову, заходилась вѣдъ тихого снѣвъ разомъ плачу, потрясаючого цѣлымъ ея тѣломъ.

— Най плаче! Щобы цѣла въ тѣмъ плачу розтаяла, подай Господи!

Заклявъ, до найвысшой вже степени за свѣй поромъ розсердженный Пилипъ. Але Уляна, выслушавши оповѣданя задумалась, зѣтхнула и мовчки завернула до хаты, а побачивши, якъ малый Хтавіянъ, котрого передъ годиною, сварячись эъ его матерію, выганьбила и эъ своего подвѣря прогнала, въ наляканѣй и сумнѣй поставѣ сидѣвъ коло ворѣтъ, головою призываючо до него кивнула и кленнула:

— Ходи!

Хлопчына сейчасъ до неѣ прибѣгъ, а она поглядивши его по волосю, лагѣдно сказала, щобы до еѣ дѣтей, котры бѣгають на пѣску подѣ лѣсомъ, ишовъ бавитись. Мимо ненависти и вѣдразы, яку вѣдчувала для Франки, вѣдъ женщины, що въ совяшнѣй день Божій сидѣла въ темнѣмъ кутѣ и, якъ розказувавъ Пилипъ, трясла ся вѣдъ плачу, зробивъ на нѣй сумнѣ вражѣннѣ. Мабуть нѣякого именови не давала нѣчому эъ того, що подумала и вѣдчула, але певно рѣвножь зазнавала проблѣскъ понятя,

що велике лихо, котре сидить въ чоловіцѣ, буває такожъ для него великимъ нещастьемъ. Для тои розпустницѣ, чортицѣ, придурковатой вѣдчула милосердье и виявила се зичливымъ поведеньемъ зъ еи дитиною, такъ само якъ и приступы гнѣву и ненависти для матери виявляла не лишъ на ню, але и на еи дитину.

Того самого дня вечеромъ надъ берегомъ рѣки Павло розмовлявъ зъ Евдосею. Выглядавъ якъ чоловікъ тяжко утомлений або недужій. Спину згнувъ, а зъ пбдъ поморщеного чола впалі его очи понурими погледами вдвлялись въ землю. Голову на долоню оперъ и стиха поводи говоривъ :

— Що менѣ тутъ робити? Боже мбй Всемогучій! що менѣ тутъ зъ нею робити?

Евдося, низька, суха, боса, надъ вѣдромъ повнимъ воды стояла, выпростована якъ свѣчка, зъ пбднатымъ до него румянымъ поморщенимъ лицемъ, на котрбмъ малювала ся журба и подивъ. Губу мала отворену, але нѣчого не говорила; не знала, що говорити и якъ зарадити тбй бѣдѣ, про котру, якъ про чудовище, цѣле село вбдъ кбнца до кбнца говорило. И Павло вже пбзнавъ, що нема що зъ сеи бѣды тайны робити, бо про то всѣ знають. Такъ обое стояли противъ себе, нерухомо та мовчки; вбнъ зъ поблѣдлымъ лицемъ опущенымъ на долоню, она проста якъ свѣчка, зъ руками пбдъ запаскою навхрестъ зложенными, зъ пбднатою до него головою въ червонбй хустцѣ та отвореною губою. Довкола нихъ нѣвого не було; коло пустого пѣсковатого берега вода позолочена заходячимъ сонцемъ плыла рбвнобрно, спокббно, безвинно; надъ противоположnymъ лѣсомъ виднѣвъ ся довгій, ясно-зеленый облакъ, на горѣ въ селѣ ревѣла худоба. Свѣтъ бувъ тихій, теплый, погбдний.

Евдося палцѣ однои руки до лица приложила и ще

хвилю мовчала, думала, аж наразъ въ порывомъ, енергічно, немовъ зъ сильною постановою, вкленула :

— Бий!

Зъ ноги на ногу переступаючи, скоро зъ блискучими очима говорила дальше :

— Бий еи, Павлюку! бий в духа слухай! За всео бий! и за розпусту, и за злбсть, и за гбльтайство, бий! Не жадуи, а бий! Ласкавбсть не помогла, и молитва свята не помогла, и гоненье до роботы не помогло; може ще битье поможе. Може боити ся буде, може на ню грбзьбы треба, може, видячи надъ собою грбзьбу, схамене ся! Вже видко иншой рады нема для неи: бий!

— Вже видко для неи нема иншой рады и ратунку! — махнально повторивъ и наразъ руками сплеснувъ.

— Що менъ тутъ робити? — почавъ зновъ — кобы менъ одному нещастье робила, най бы вже... але тамтыхъ шкода! За що они вбдъ неи терплять сварку и шкоды? Може грошей ѳй дати, все вбддати и зъ хаты еи выправити? Вже мабуть теперъ я такъ бы и вчинивъ, вже здае ся и не люблю я еи теперъ... а все-жь таки жаль менъ еи въ свѣтъ на послѣдну затрату выганяти. И грѣхъ возьму на душу, якъ прогоню. Передъ святымъ престоломъ я присягавъ, що не покину ажъ до смерти? га? И такъ эле и такъ ще гбрше! що менъ тутъ робити?

— Бий! — повторила Евдося.

— Ой коли-жь бо менъ те битье...

— Для еи власного ратунку бий! може налякае ся та зъ страху схамене ся..

— Для еи власного ратунку... може ще й схамене ся... — вбдриваючи поглядъ вбдъ землѣ повторивъ Павло.

Въ годину опбеля до хаты своени увбйшовъ, на помацки лямки найшовъ и засвѣтивъ, та розглянувъ ся по хатѣ.

— Франка, давай вѣсти! чуешь? хутко!

Голосъ его звучавъ грбано и суворо. Она зъ мута хаты высочила и зъ раптовнымъ рухомъ руки крикнула:

— А ты до мене своимъ хамскимъ языкомъ не смѣй говорити! Я не твоя слуга! Я, хочъ здурѣвши, вѣдалась за тебе, то въ порбвнаню зъ тобою я панѣ! княжна! королева! Ты менѣ служити повиненъ и порохъ передъ моими ногами змѣтати, не то щобы я тобѣ служити мала!

Довго ще въ такій способъ говорила, до послѣдней крайности тымъ розлючена, що еи на кѣлька годинѣ въ темной хатѣ замкнувъ. Павло нѣчого не вѣдповѣдавъ; мовъ каменемъ снѣвъ на ослонѣ, а коли вѣбнци замовкла, повторивъ:

— Дай вѣсти!

— Нема у мене нѣякого для тебе вѣдження! — крикнула.

— Звари, а заравъ! — пѣнесеннымъ голосомъ заеликавъ.

Чи сама, черезъ цѣлый день нѣчого въ губѣ не маючи, голодъ чула, або, дрожачи на цѣломъ тѣлѣ, при огни погрѣтись забавла, але зъ сѣней вязанку дровъ принесла, и мовчи зъ понуримъ ворчаньемъ огонь въ грубѣ розпалила. Вѣдтакъ налила въ горнець воды и выпала тамъ кѣлька пригорщей крупъ. Павло черезъ хвили водивъ за нею блудными и деколи острѣ блиски видячими очима, ажъ присунувъ ся до стола розгорнувъ лежачу на нѣмъ Службу Божу и въ ея картки вѣбрь впяливъ; може хотѣвъ вѣдѣгнати вѣдъ себе гадки, котрѣ по головѣ ему кружляли — пѣвголосомъ ставъ вымавлати.

— Най о пла-ку-ю про-ви-ны мои, най, вѣд-ганя вѣдганя-ю по-ку-сы...

— Передъ грубою, въ котрой вже горѣвъ огонь, роздавъ ся острый, злобный смѣхъ.

— Отъ чтанье! Отъ гарне чтанье! — Отъ заравъ видно, що образованый! Отъ! грой тобѣ возити, але не книжки читати, хамнице!

— Най по-пра-вля-ю злі на-е-л-о на-кло-ны па-клоны мов.

Павло зъ головою въ долоняхъ читавъ дальше пв-голосомъ.

— Ну чи перестанешъ? — крикнула Франка — я скреготу жасть волѣла бы слухати нѣжь того хамского читая. Читати захотѣло ся! панъ! графъ! рабинъ жи-дѣвскій!

Павло читавъ, а радше бумкавъ.

— Най ста-ра-ю ся о че-ст-но-ты п-р-и-л-и-ч при-лич...

Наравъ мала!, складна, дрожача рука вырвала зъ-пбдъ самого его лица книжку. Рѣвночасно збр-вавъ ся и вбнъ зъ лавы, мовъ струна простый, зъ горю-чими очима.

— Вбддай книжку! — крикнувъ.

— Не твоя книжка, моя! до моеи власности не ма-ешъ права! Коли захочу, то спалю и адіе! На тамтѣмъ свѣтѣ хба чорты будуть тобѣ давати книжки читати!

— Франка! вбддай! чуешъ? бити буду! — крбъ затисненіи зубы промовивъ, и видео було, що зъ найббл-шимъ напруженьемъ поборювавъ въ собѣ гнѣвъ, страш-ный гнѣвъ тихого и лагбдного, а въ глубинѣ пристрат-ного чоловіка.

— Бий! — крикнула — а я книжку спалю!

Замахнулась рукою такъ, немовъ бы хотѣла Службу Божу кинути въ огонь, але задержала еи та сама тверда зельзна обручь, котра вже передъ кблкомъ днями об-няла була еи рамя. Книжку зъ еи рукъ вырвавъ, а рамя зъ оббймбвъ своихъ палцѣвъ выпускаючи, тяжко на

ослонѣ усѣвъ. Побѣлѣвъ якъ полотно, тяжко и голосно дыхавъ, ебълка разбѣвъ зъ тиха повторивъ :

— Пекло! пекло! горяче пекло!

Ще завододѣвъ собою, ще не выбивъ еи, а навѣтъ, по ебълкохъ хвилинахъ, пониженнымъ та вѣдъ спѣшного вѣддыху перерыванымъ голосомъ промовивъ :

— Франка! отямъ ся! На Господа Бога згадай, душѣ свои власной пожалѣй... тожъ ты менѣ тогдѣ на могилкахъ передъ хрестомъ святымъ присягала.. и другій разъ въ церквѣ присягала.. тажъ я тобѣ нѣчого злого не зробивъ... за що ты мене мучишь? за що ты сама себе хочешъ погубити?...

Она, стоячи передъ огнемъ, мовчала та дрозачою рукою мѣшала въ горци воду и крупы. По еи лицю червоными блискамаи огню облитѣмъ, маяли якѣсь непевнѣ сумнѣвы и надумы. Фурѣи, що шарпали неку, немовъ успокоювались; коли Павло вымавлявъ: „тажъ я тобѣ нѣчого злого не зробивъ, за що ты мене мучишь?“ губы еи вѣдъ болю задрожали и повѣки опали на зѣницѣ, менше нѣжъ перше розгорѣдѣ. Зновъ такъ выглядала, немовъ бы соромъ еи здѣйматѣ починавъ. Наразъ вѣдчинили ся зѣ стукотомъ, але вузко, дверь, и черезъ сей вузкій отвѣръ появилъ ся малый Хтавѣявъ, держанный въ двоухъ великихъ червоныхъ рукахъ. Заразомъ голосъ укритой за вѣдхилеными дверми Уляны, загонистый, погбрдливый, грубшій якъ звычайно, кликнувъ :

— Машъ свого байструка... чому его не стережешъ сама! Боли-бъ не я, вже бы зъ него лишъ купка вѣсточокъ осталась. По дорозѣ лазивъ... зѣ-пѣдъ воза его вырвала. . зѣ-пѣдъ самѣсѣннього воза!... Чому не стережешъ! Коли-сь родила, то и стережи! Але така ты мати якъ и жѣнка! Шельма, не мати! Содома и Гомора, не жѣнка!

36 стукотомъ вновь дверь зачинала, а Хтавианъ, черезъ порбгъ хаты веннешый, руки до головы пбдпявъ и плачѣмъ выбухнувъ.

На голосъ Уляны, сен ненавистной для неѣ женщины, черезъ котру и черезъ котрой чоловіка була выбита мужемъ и Данилка втратила, Франка зъ затисненными пастуками и грбзьбою въ очахъ кинулась до дверей.

— Забю! — крикнула — сбгме забю... за горло схоплю и якъ суку задущу...

Легко було повѣрити, що если-бъ теперъ Уляну дбгнала, то по крайнбй мѣрѣ попробувала бы доконати свою грозьбу. Але зновъ почувала на своѣмъ рамени ту саму, що попередчо, обручъ, и зновъ зъ переймающимъ крикомъ припала до землѣ. А въ хатѣ, разомъ зъ еѣ крикомъ и хлипаньемъ наляканон дѣтны, чути було глухій стукбтъ задаваныхъ ударбвъ и скорѣ, перерыванѣ, здавленымъ шепотомъ высказуванѣ слова:

— Не забешъ! Не забешъ! Перше я тебе... Терпи! Кай ся! схамени ся! За грѣхи терпи! Про забиванье не думай! Покутуй!

Вѣбнци всео замовеждо и мужнина высокѣй, зъ згорбленымъ каркомъ, зъ блѣдымъ, потомъ облитымъ лицемъ, зъ сильно пбднимающимъ ся и опадающимъ грудями, выйшовъ передъ хату. Крѣпкѣй бувъ, а мнмо того ноги пбдъ нимъ дрожали. Усѣвъ на порбгъ, голову въ обѣ руки взявъ и цѣлою статью заколихавъ ся въ обѣ стороны. — Исусе мбй! Исусе! Исусе наймилостивѣйшѣй! — голосно зъ розпукою збтхавъ. Зъ пбвъ години колѣхаючись, божого милосердя взываючи, зъ головою въ долоняхъ сидѣвъ, ажъ наразъ щось собѣ нагадавши, вставъ и до хаты увбйшовъ. Що дѣе ся зъ дѣтныо? Розглянувъ ся по хатѣ, Франки нѣгде не побачивъ. Такъ

сховала ся въ якомсь кутѣ, що цѣлкомъ ей не було видно, але Хтавіянъ передъ печею на землі сидѣвъ та зъ трѣсокъ дѣмъ будувати, чи плоть ставляти, пробувавъ, а очима, що жмурились вѣдъ сонливости, споглядавъ часомъ на горнець, котрый передъ выгасающимъ огнемъ стоявъ. Побачивши Павла, трѣски зъ рукъ высыпавъ и жалѣсно клякнувъ :

— Татку! вѣсти!

Крупникъ ще не бувъ зварений, тожъ Павло зъ шафы кусникъ хлѣба вынявъ, тонкій платокъ соломинны на нѣмъ положивъ и давъ дитинѣ. Вѣдтакъ схилившись ваявъ ей на руки, черезъ хату переиѣвъ та на лѣжку посадивъ.

— Якъ зѣшь, положи ся и спи! — научавъ.

Зъ найтемнѣйшого кута хаты, того, де помѣжь рыбацкими и господарскими приборами найчастѣйше и найголоснѣйше звичайно лопотѣли мышѣ, оббзвалось гнѣвно, зъ стогномъ змѣшане ворчанье :

— Не рушь мои дитини! чуешь? То моя дитина... Паньска... а ты розбишакъ, кровопійця... хамъ! хамъ пбдлый! Чуешь?

Павло нѣчого не вѣдповѣвъ. Лямпу згасивъ, зъ хаты зновъ вышповъ и черезъ цѣлу нѣчь не повертавъ. Але незадовго, бо може въ три днѣ по тѣмъ вечерѣ, наставъ день, для всѣхъ меншанцѣвъ обохъ хатъ найстрашнѣйшій, въ котрѣмъ Франка цѣлкомъ вже вѣдъ притомности здавала ся вѣдходити. Тожъ тымъ бблшимъ перестрахомъ и вѣдравою переймало Коэлюкѣвъ, що причину сего найгнѣвнѣйшого нападу ей божевѣльно-сти добре вже знали. Дбзнали ся про се вѣдъ Данилка, котрый вчера сумеркомъ до хаты влетѣвъ зъ такимъ напоромъ, якъ бы хто его зъ процѣ выкинувъ, и майже зъ плачемъ закликавъ :

— То що-жь я зроблю? Опбеля зновъ цѣла бѣда спаде на мене! Чѣпае ся, якъ смола... И теперъ на обору прилетѣла.. оббймае... кусить... просить...

— А ты що вчинивъ? — голову зъ-надъ бороны, котру направлявъ, подбймаючи, строго поспытавъ Пилипъ.

— Въ каркъ давъ и втѣвъ... тонкимъ голосомъ вѣдповѣвъ Данилко.

— Не брешешъ?

— Бѣгме правда! — поклявъ ся хлопецъ.

— Ну гляди! бо якъ лишь що... кіемъ здру шебру зъ плечей.

Уляна надъ дѣжою, въ котрой мѣсила хлѣбъ, вѣлька проклонѣвъ мрукнула, и выкрививши губы, сплюнула на бѣвъ.

Данилко говоривъ правду. Гадка побачитись зъ нимъ самъ-на-самъ, цѣяхомъ въ мозку сидѣла и огнемъ точилась въ жилахъ Франки. Не стѣлько вже истиннѣтъ любовный тягнувъ еи до него, на скѣлько жажда поставити на своѣмъ, мимо всего и всѣхъ, дикій бунтъ супротивъ оковѣвъ, котрѣ наложено на ню, и супротивъ сеи ненавистной руки, котра еи карала. Чамъ бѣльшу ненависть вѣдчувала для Павла и его свояковѣвъ, тымъ дужче бажала, за яку-небудъ цѣну показати имъ свою волю та зъ гарнымъ хлопцемъ хочъ на хвилию про се, що еи въ глубинѣ болѣло, палило, рвало, забути. Впрочемъ була найпевнѣйша, що Данилко гние за нею, що готовъ бы навѣтъ одружати ся зъ нею, если-бъ она была вѣльна, и лишь зѣ страху передъ гнѣвомъ Павла и Пилипа еи оминае. Оминавъ еи справдѣ. Хочъ зразу, вповенный и очарованный першою въ житю пригодною любовною, легко давъ ся потягнути шепотамъ Марцелъ и задницямъ Франки, але теперъ налякавъ ся не дашь гнѣву

брата, но такожь и грѣха, ще бльше засоромивъ ся и рукою махнувши, рѣшучо сказавъ:

— И знати еи не хочу!

Тожь, коли доглянувши вѣбнци пригбдну хвилю, до оборы за нимъ вбѣгла, и до рукъ и до шиѣ его, щось шепотаючи, примилюючись, чѣпатись стала, вбдбпхнувъ еи зъ гнѣвными словами:

— Вбдчепи ся! чого-сь пристала якъ тота смола! Чого хочешъ?

А коли вернула ще напбрнѣше до него, пастукомъ выше плечей ударивъ еи и самъ утѣкъ.

Се переходило вже все, що перенести могла. Якто! на те-жь она родилась, щобы кожде хамище смѣло на еи плечѣ пастуки свои опускати! А хто-жь се она, щобы въ такбй поталѣ могла бути? Покаже имъ, пбзнають они, хто она така! Добре еи попамятають! Все те, на другбй день по нещасливбй стрѣчи зъ Данилкомъ, выговорювала и выкрикувала, ходячи помѣжь плбтками, що роздѣлювали подвбря, и до сусѣдного подвбря вбдгрожувалясь пастуками. Раножь бувъ ще вчасный, але Павло вже досвѣта пбйшовъ на рѣку, а Пилипъ и Уляна передъ дверми своei хаты стояли, не знаючи, що говорити и дѣяти. На ихъ лицахъ, де-що поблѣдлыхъ, малювала ся тревога. Гуртокъ людей, зведеный тутъ криками и цѣкавостью, у воротахъ стоявъ и зъ отвореными губами приглядавъ ся всему, що дѣяло ся на противнбмъ подвбрю. Була тамъ и Евдося, котра, вертаючи зъ поблизького села вбдъ слабой жѣнки, туды переходила, и такожь коло ворбтъ пристала.

— Я вамъ хамы покажу, що я за одна? — кричала Франка. — Я васъ навчу высихъ поважати! Я панѣ зъ панбвъ! Батько мбй въ канцелярбн служивъ, дѣдуньо свои дома мавъ, мати на фортепявѣ грала... Чу-

ете? Отъ, хто я така. До Ключкевича напишу! А знаете хто вѣнъ такий? Адвокатъ, всемо ему опишу, а вѣнъ васъ всѣхъ за мои кривды на Сибѣрь порозсылае! Вѣнъ панъ, зъ панею одруживъ ся, богатый, всѣ паны передъ нимъ шапки здѣймають, и всѣ суды въ пригорщи держить, и всемо може! Вѣнъ братъ, вѣнъ за мною уйме ся... всѣхъ васъ на Сибѣрь зашле... всѣхъ... всѣхъ... до каторги... на цѣле житье... щобы тутъ и ноги вашей не было.

Такъ выкрикувала, переплѣтаючи хвалбы и грѣбы грубыми словами даяня и прокловѣвъ, пастуками грозила а опѣсла затихла на хвилию и зъ глухимъ лишь ворчаньемъ, по ажовкѣ травѣ подвѣря, мѣжь низькими плотами хать ходила въ коло, въ коло безвпивно. И тогда то якъ разъ мала найстрашнѣйшій выглядъ. Въ брудной сорочцѣ, на плечахъ лишь прикритѣй дѣрвавою хусткою, въ рожевой запасцѣ, зъ нагими ногами, а стопами въ плиткѣ черевини обутыми, зъ чоломъ облѣпленнымъ мокрою плахтою, сворчена, напередъ зѣхнута, коли такъ въ коло пѣдъ плотомъ ходила и глухо ворчала, была похожа на дике звѣра, котре захоплене встеклымъ гнѣвомъ и жаждою свободы кружить докола щѣблѣвъ свои клѣтки. Выразно при тѣмъ было чути слова, що вымавляла:

— Кара Божа! Кара Божа! Кара Божа за се на мене впала, що я не вмѣла сама себе шанувати и мѣжь хамѣвъ влѣзла. Батько и мати въ домовинахъ перевертають ся, дивлячись на мою ганьбу. Кара Божа! Кара на мене за се, що я сама себе шанувати не вмѣла!

А вѣдтакъ зновъ простуючись и до плота Козлюковѣ прискакуючи, вытягала затисненій пастуки и кричала:

— Хату пѣдпалю, дѣти подушу, поромъ порубаю! До Ключкевича напишу, до одного мого пана напишу,

щобы пошукали на васъ мои кривды, до тюрьмы посадили, на Сибѣрь заслали... Я панѣ зъ панбѣвъ, зъ панами знаю ея, всьо можу.. и хату вамъ зъ дымомъ пушу... моя мати на фортепанѣ грала... Я еи зъ гробу вытягну... я на васъ поліцію и судѣвъъ спроваджу... Я панѣ зъ панбѣвъ..

Теперь зновъ, коли суху свою стать простувала, руки зъ затиснеными кулаками въ гору піднімала, а чудове еи волосье, неначе чорній, полыскуючій вузь, видо ся по еи плечахъ и груди, очи зновъ великі, впалі, зъ-підъ мокрой шматы, що облѣплювала чоло, кидали пламенистїй блискавицѣ -- она могла выдаватись непри томною, розшялѣлою, божевбльною. Але людямъ, котрі на ню глядѣли, выдавала ся она неколкою, надприродною появою. Тожъ чимъ разъ ббльше остовпѣнье ихъ огортало и що-разъ ббльша тревога выступала на ихъ лица, а особливо на лица Уляны и Пилипа, до котрыхъ, непосредно звертали ея еи грозьбы и проклони. А може й справдѣ ся що-небудъ? А може сей еи Ключкевичъ справдѣ якій великій адвокат та бѣду на нихъ спровадить? Може що-небудъ зъ того, що выкрикуе, въ злу годину вымовить? Що сама здбна була пбдпалити хату або задушити дитину, про се Козлюки цѣлкомъ не сумнѣвали ся. Тожъ стояли наляканї, приголомшенї, нѣмї, а въ гуртѣ мужчинѣ и женщинѣ, що стояли коло ворбѣтъ, роздавали ся часомъ придавленї, смѣхи, але далеко частѣйше зачудованї и переполоханї шепоты.

— Кумедїя!

— Вѣдьма!

— Придурковата!

— Кобъ еи до мѣста завести и до шпиталю „варїятбѣвъ“ посадити!

— Чи сей Павлюкъ Бога въ серци не має, щобы таку въ хатѣ тримати...

А такі нѣхто не хотѣвъ та не має смѣлости при-
близити ся до неї зъ грозьбою або напоминеємъ. Нѣ-
хто кромѣ Бвдосѣ, котра довго и скоро влѣпає повѣ-
ками, кивала головою, тихій оклики страху выдавала, ажъ
наразъ скоримъ рухомъ перекрестила ся и, немовъ свѣч-
ка выпростована, зъ руками підъ запаскою схованими,
дрѣбнимъ крокомъ малу просторонь перебула та на по-
двірє Павла вѣйшовши, дорогу Францѣ загородила.

— Франка — лагіднимъ и поважнимъ голосомъ
почала — слухай Франка! Тобѣ хтось щось зробивъ, те-
бе вrekli. Вже теперъ я знаю, чому ты така; я тобѣ
такого зѣля принесу, що якъ напешь ся, то вдразу ли-
хе вѣдъ тебе вѣдступить. Вже я таке зѣлье вѣдъ „зро-
бленого“ маю и тобѣ дамъ! Поможу, выратую! Тѣльки
теперъ перекрестити ся, моя миленька, перекрестити ся...
разъ лишъ перекрестити ся... а побачишь що лекше ста-
не. То тобѣ зроблено... то на тебе хтось нечисту силу
наславъ... перекрестити ся!..

Франка лагіднои и просячои мови старон женщины
зразу зъ горячковою майже цѣкавостю стала слу-
хати, але вскорѣ зъ приспѣшенимъ вѣддыхомъ и зате-
неними пастуками до неї прискочили.

— Ты сама вѣдьма! — крикнула — чого ты мене
чарами прийшла полахати...

— Я вѣдьма! — вѣдкрикнула Бвдосє, для котрон
бблшой надъ сєю обиды не могло бути. Знахорєа була,
але не вѣдьма, людямъ добро любила чинити, але роби-
ти зло бридилась, якъ смертельного грѣха. Першій разъ
въ житю назвали єї вѣдьмою, тожъ скопивши ся за го-
лову, великимъ гнѣвомъ выбухнула.

— Ты сама зъ чортѣвскаго накорѣника...— закрѣчала.

— Я панѣ зъ панѣвъ, а ты чортѣвска слуга. Прочь! чого менѣ на очи влѣзла... чарѣвница... хамка... прочь! прочь!

Дѣвъ жѣночѣ стать зачали теперь тягати ся коло плота, два пискливѣй голоса кричали таеъ, що вже слѣвъ розбрати не було можна; Олекса Микула выскочивъ зъ гурту, що стоявъ коло плота, и на ратунокъ Бвдосѣ поспѣшавъ; за его примѣромъ, хочъ трохи повблѣдѣйше, потяглись и иншѣ.

— Звязати ви, и до шпиталю „варѣтѣвъ“ вѣдвести! — кричавъ Олекса.

— Звязати!, збити! въ хатѣ замѣнути! пбслати за Павлюкомъ! — роздали ся оулики иншихъ. Уляна передъ своею хатою все стояла и дрожачи, одною рукою на чолѣ и груди знамя хрестне чинила, а другою пригортала напуганѣй дѣти, що тиснули ся довокѣла неи, мѣжь котрыми такожь бувъ и Хтавіанъ. Наравъ зъ-по за угла хаты появивъ ся Павло. Хтось его надъ рѣкою вже вынайшовъ и про се, що дѣяло ся, повѣдомивъ. Ишовъ скоро, зъ шапкою на очи низько насуненою, зъ лицемъ мовъ жаръ червонимъ. На стрѣчу ему поскочила Бвдосѣ, руки ломила и голосно, жалбно заводила, що Франка ви вѣдьмою назвала та выбила, а мабутъ бы и забила, если-бъ Олекса та иншѣ люде ви не були оборонили. Павло наглымъ рухомъ подругу свою вѣдсунувъ, двоухъ мужчицъ, що на дорожѣ стояли, вѣдбпхнувъ, и Франку за рамя схопивши, до хаты потягнувъ. Все те зчинивъ безъ слова, безъ вѣддыху майже, зъ очима, дашкомъ шапки заслонеными, и червоними якъ жаръ щоками. Коли разомъ зъ Франкою въ серединѣ хаты скрывъ ся, присутнѣй по части розбѣшли ся, а по части на Козлюковѣмъ подвѣрю остави, и неначе ще чогось дожда-

*

ючи мовчали. Посередь сего мовчаня роздавъ ся зъ хаты Павла жѣночій крикъ, и повторивъ ся не такъ, а попередно, кблька, але кбльканацять развѣ. Опселя вѣ затихло, люде до останка розбйшли ся, навѣть Козликъ до своєї щоденной роботы пбйшла, лишъ четверо дѣв свавбльно смѣхомъ гомонѣло у стбпъ цвинтарного дѣста, и жовтый Курта, що выгрѣвавъ ся на блѣдбмъ вересневбмъ сонци, вбдъ часу до часу погавкувавъ.

Въ блѣдбмъ вересневбмъ сонци хата Павла стояла тиха мовъ грббъ, зъ дверми зъ середины зачинеными, зъ вбкномъ, завѣшеннымъ соломяною матою та деревлянымъ друккомъ подпертымъ. Внутрь, въ тембй хатѣ Франка огонь въ грубѣ розпалювала. Передъ кблькама хвелями Павло, выходячи зъ-вбдтамъ, строгимъ и тяжко зъ грудей выходячимъ голосомъ промовивъ:

— Огонь розпали и страву звари, щобы менѣ, якъ верну зъ рѣки, була зварена. А якъ не буде, зновъ выбю.

Заразъ опселя темнота окружила Франку, але скорчена, онѣмѣла, сидѣла она посередъ неи на земли лишъ кблька хвиль, а вбдтакъ скоро збрвалася и спѣшно стала розпалювати огонь. Дрожачими руками ввидувала полѣна и сухй трѣски та урыванымъ свистучимъ шепотомъ говорила:

— Звару я тобѣ стравы, побачишь, яка смачна буде! Вбдплачу ся я тобѣ... Покажу я вамъ всѣмъ.. будешъ ты вдоволенный зъ тои стравы, що я тобѣ нинѣ звару... Буде тобѣ добре по нѣй! Пожди! пожди! на тамтбмъ вже хйба свѣтѣ попробуешъ свои хамскй кулаки спустати на такыхъ, якъ я!

Можна було надѣятись, що по всѣмъ, що нинѣ зайшло, мусить чути ся утомлена и ослаблена. Але цѣлкомъ нѣ. Незвычайно жваво и рѣзко порала ся, розпалюючи огонь, наливаючи до горшка воду, добуваючи зъ мѣшка

крупы. Зъ шапки нбжь хопила, вблька бульбъ зъ лупъ оббрала и кинула ихъ до кипачои воды, засвѣтивши скипку, пбйшла до сѣней и принесла зъ-вбдтамъ горнець зъ молокомъ. Якъ думка, якъ чувство рукамъ еи додавало силы, тѣлу гнучести, рукамъ поспѣху. Здавати ся такожь могло, що заводѣли нею звычайна печаливбсть и дбалбсть о се, щобы страва, котру ладила, могла бути якъ найсмачнѣйша. То всыпуючи сбль до горшка зъ водою и крупами, то бульбу докидуючи, то молоко вливаючи, все зъ свистомъ зъ губахъ а хрипкою зъ горлѣ шепотѣла :

— Отъ, нашь ты ся, отъ, сытый вже будешь!... такій сытый, що вже нѣколи їсти тобѣ не захоче ся! И бити мене вже нѣколи тобѣ не захоче ся! Подякуешь менѣ! Въ годину смерти пбзнашь, що то значить на таку якъ я руку пбдносити!

Однакъ хвилями по тѣмъ злосливбмъ и тріумфуючѣмъ шепотѣ наступавъ мрачный и розгуканый.

— Кара божа! кара божа! кара божа на мене за се, що сама себе шанувати не вмѣла та мѣжь хамбвъ влѣзла!... Отъ до чого я дбйшла! Отъ що менѣ теперь робити довелось! Кара божа! кара божа! кара божа!

Тогдѣ блескъ огню, що падавъ на еи лице, показувавъ зъ еи очахъ бездонный, чорный, остовпѣлый смутокъ.

Коли вже крупникъ бувъ цѣлкомъ звареный, пбйшла до своєї скринки, що стояла зъ кутѣ, вбдчинила еи, зб споду подерту и заболочену спбдницю вынала, и черезъ хвилю кишею зъ нѣй рукою шукала. Кишею найшовши, рукою зъ нѣй засягнула и щось зъ папѣрѣ завинене зъ нею вынала. Вбдтакъ недбало спбдницю на землю кинула, скринки не зачинила и зъ папѣрцемъ зъ

руцѣ передъ грубу вернула и се, що въ нѣмъ находило ся, высыпала до горшка. Всео те зробила зб скорыми, але спокбнѣйшими нѣжъ перше рухами, зъ цѣлковитымъ мовчаньемъ. Высыпала до крупнику, завареного и пбдправленого молокомъ та опбсла стала мѣшати деревляною ложкою. Мѣшала звбльна, пыльно, правильно, синѣи еи губы були крѣпко затисненѣи, въ очахъ горѣла нерухома грань, щоки палали червоными румяньцями...

Безъ сумнѣву робила те все зъ повною свѣдомостью своио цѣли, навѣтъ зъ намысломъ, однакъ ледви дуже опытный псѣхятръ мбгъ бы удѣлити вѣдомости, чи еи Психе була въ нѣй вповни притомна. Що певно, то се, що въ сѣй хвили жила она выключно лишь сею хвилею, и анѣ вспоминовъ анѣ привидовъ не мала. Не було такожь въ нѣй анѣ ваганя анѣ борбы... Першого нѣколи черезъ цѣле житье не зазнавала; черезъ цѣле житье ся складова часть суспбльного существа людского, котра выкликуе ваганя и борбы, була въ нѣй неприсутна. Теперъ, пбдъ впливомъ одной, до послѣднои крайности напружена дбйшовшой думки и пристрасти, могла она менше нѣжъ коли-небудь въ нѣй повстати. Въ плечахъ, раменахъ, шии чула ббль вбдъ друланы и ударовъ тыхъ, що ставали въ оборонѣ Евдосѣ, и вбдъ побовѣвъ, якѣ одержала вбдъ Павла. Гадала, що нею помѣтують ся, що она покривджена, спутана, ненавидѣла и сею ненавистію бажала въ найстрашнѣйшій, якій могла, способъ въ когось поцѣлити. Ббльше нѣчого. Ббльше якъ певно, що Психе цѣлкомъ еи не опустила, лишь на сѣй узоньбѣи черточѣ, котра притомнбсть вбдъ збоченя умыслового розмежуе, хитала ся калѣва, пана, безпритомна — и розболѣла.

Павло, замкнувши дверь и вбгна своио хаты, широкими кроками, зъ шапкою все на чоло насуненою,

прямувавъ до сѣи хаты, де сидѣла Евдося. Побачивъ еи, якъ вѣшала на плотъ выпране бѣлье; и на подвѣре не входячи, зъ противной стороны плота станувъ передъ нею. Не пѣдносячи шапки, глухимъ голосомъ почавъ:

— Выбачте, кумо, що гаку неприємнѣсть черезъ мене мали... Выбивъ...

Однакъ заплакана Евдося заразъ выпростовалась та руки пѣдъ запаску ховаючи и кльпаючи очима, зашепотѣла:

— Нѣчого їй и битье не поможе. Ъй се „зроблено“, и доки вѣдроблене не буде, нѣчого не поможе. Вже я ниѣ пѣзнала, що се не божья воля, ино людска робота... Ниѣ вечеромъ копитниеву зѣару и їй пити принесу... копитниевъ вѣдъ „зробленого“ найдѣпшій, а якъ не поможе... то що иншого поможе, бо се зроблене...

Павло довго мовчавъ, ажъ раменами двигаючи, вѣдповѣвъ:

— Чи я знаю? може и твоя правда... може то и зроблене... Анѣ присяга и ласкавѣсть не помогли, анѣ свята молитва и робота не помогли, анѣ битье не помагае... Чи-жь се божья воля може така бути? То вже хѣба чортѣвска воля и сила... хѣба може... хѣба хто їй такъ зробивъ...

Вагавъ ся, не довѣрjувавъ, але горемъ своимъ прибитий, заводами, котрї вѣру его, завсѣгды такъ крѣпкву, пѣдеонали, до остовпѣня зачудований, почавъ вѣрити въ надприроднїй впливы, що дѣлають на Франку. Евдося зновъ шепотѣла:

— Вечеркомъ пѣдъ огородъ пѣдѣйду и тебе закличу. Якъ выйдешъ, горнець зъ копитникомъ тобѣ дамъ, а ты велишь їй выпити... щобы не знати, якъ не хотѣла, вели... „лихїй“ въ нѣй кричати буде, але ты не зважай и вели выпити... Отче нашъ при тѣмъ говори и хрести

ся, все хрести ся и еи хрести... Вечеркомъ вже я тобѣ всею скажу, якъ робити...

— Добре — вѣдповѣвъ Павло — принесѣть, навчѣть, поратуйте, и най Панъ Бѣгъ васъ за се надгородить, що въ горю мене не покидасте.

Скоро вѣдвернувъ ся и до рѣки зѣйшовъ. Але не до працѣ було ему сего дня. Выглядавъ такъ, немовъ бы самъ бувъ тяжко побитый; терцѣнне придавило ему щои и въ грубѣй морщинки зббрало чоло.

На кѣлька годинъ передъ вчаснымъ вересневимъ вечеромъ мату зѣ вѣкна свои хаты знявъ, дверѣ вѣдчинивъ и до хаты увѣйшовъ. Челюсть грубы була засунена деревляною дошкею; Франка на лѣжку скорчена, зѣ головою въ долоняхъ стисненою сидѣла. Якъ тѣльен ясно зробило ся въ хатѣ, скочила, кусень полотна зѣ застромленою въ нѣмъ голкою зѣ лавы хопила и на свое попередне мѣсце вернувши, почала шити. Видѣ челюсти и дошки, за котрою господинѣ звичайно ставляють зварену страву, нагадавъ Павлови, що вѣдъ вчерашного вечера нѣчого ще въ губѣ не мавъ.

— Чи в що вѣсти? — поспытавъ, — а голосъ его звучавъ далеко спокѣйнѣйше и лагбднѣйше, нѣжъ передъ кѣлькома годинами; бувъ се голосъ чоловѣка, котрый по выбуху великого гнѣву починае вѣдчувати велике милосердѣе, по бури и сварцѣ, неначе властивѣй собѣ атмосферѣ, бажае погоды и згоды.

— Ё що вѣсти, Франка? — по разѣ другѣй поспытавъ.

Головы анѣ очей не пѣдводячи, мрукнула:

— Ё.

— Налий на миску и дай!

— Возьми самъ, — вѣдповѣла.

Вѣддявъ дошку, зѣ глубины челюсти высунувъ гор-

нець и, вкرويدши куснєкъ хлѣба, передъ печею, що ему столомъ послужила, въ стоячѣй поставѣ, зачавъ ѣсти. Дуже поводи ѣвъ. Передъ хвилею чувъ ся голоднымъ, а теперъ страва зъ трудомъ черезъ горло ему переходила. Чувъ въ нѣй смакъ трохи гѣркавый. Гадавъ, що се журба залила ему губу и горло гѣркостью. Она се справдѣ — але не гѣркавый, дуже легкѣй смакъ — голодъ въ нѣмъ придавлювала. Лишь частнаю стравы зъ горця зѣѣвши, ложку въ крупникъ замочену зъ руки выпустивъ, сѣракъ знявъ и пѣдъ голову собѣ его пѣдложивши, зъ голоснымъ зѣтхненьемъ тяжко утомленого чоловѣка на ослонѣ простягнувъ ся. Франка зъ головою низько схиленою, безперестанно и скоро шила. Коли Павло ѣвъ, цѣлкомъ очей вѣдъ полотно не вѣдводила; теперъ стала кидати на него вѣбснѣ и скорѣй погляды. Коли побачила що повѣки замкнувъ и засыплав, полотно вѣденнула, лѣбтями на колѣна оперлася и лице скрыла въ долонѣ. Повна тишина довго залягла въ хатѣ, перерывана лишь вѣддыхомъ сплячого чоловѣка. Зъ вѣѣ то доходивъ до ней гамбръ, якѣй пѣбнимали дѣти, мѣжь котрыми находивъ ся такожъ и Хтавѣянъ. Уляна его нинѣ мусѣла накормити, що впрочѣмъ досытъ часто лучало ся; зъ дѣтьми ен на теплѣмъ сонци збытєувавъ, до дому не приходивъ. У воздухѣ вже трохи смеркати починало; ще день бувъ, але вже клонило ся до вечера. Павло въ снѣ порухавъ ся неспокойно вѣлька развѣв и зѣ-тиха застогнавъ. При тѣмъ губы скорчили ся ему, неначе вѣдъ болю. Однакъ не пробудивъ ся. Франка голову пѣдняла, на тихо стогнающего поглядѣла, пѣрвала ся зъ сидженя та зъ хаты вылетѣла. Стѣны хаты окружила, краемъ горы, за стодами, котрыхъ тамъ вѣлька рядомъ стояло, скоро нти почала. Видко було по нѣй, що сама не знала, по що и куды иде; рѣвножь не знати доки и де бы ишла, если-бъ

не побачила, що на стрѣчу ей такожь краемъ горы и за стодолами иде чотиригранна, тяжка, лахами верыта, на кій опираюча ся стать.

— Марцелька! — крикнула такимъ голосомъ, якимъ хтось, що довго мѣжь ворогами перебувае и есть ними мученый, витае одиноке на свѣтѣ приемне ему существо.

Давно вже старой жебрачки не бачила; бо Марцеля, якъ передъ тымъ въ справѣ зъ льокаемъ Каролемъ такъ и теперъ въ пригодѣ зъ Данилкомъ цѣлкомъ безвинною не чула ся, Павла и Коалюкѣвъ бояла ся якъ огню, а у вѣддаленѣй хатѣ, въ комбримъ теперъ пересиджуючи, волѣла цѣлкомъ не попадатись нмъ на очи. Але цѣкава була, вельми навѣтъ цѣкава, довѣдатись, що по нинѣшний „гавантурѣ“, про котру вѣдъ людей чула, дѣе ся зъ Павломъ и Франкою, тожь по-за стодолы до ихъ хаты наближала ся, въ надѣи, що тайкомъ може щось побачить, почуе, Франку саму може де стрѣтити, и вѣдъ неи все дѣзнае ся. Стрѣтила и кроку присѣвшила. За тежь Франка не ишла до неи, але бѣгла, а коли побѣчь неи найшла ся, вытягнула рамена, на шню жебрачки ихъ закинула и цѣлымъ своимъ похудѣлымъ гнученимъ тѣломъ до неи притулившись ся, сильнымъ плачемъ выбухнула. Здавати ся могло, що радѣсть, яков зазнала, побачивши прияне для себе существо, сердце ей затвердѣле и тяжке якъ камѣнь наразъ змягчила и въ слѣзы розтопила. Марцеля пониженнымъ голосомъ заговорила:

— Бѣе! а що? Ъе и бѣе? Такий, здае ся, добрый бувъ, а теперъ зробивъ ся такой злый! бѣдна ты рыбонько моя, бѣдна! Не на се ты сотворена, не до того ты уроджена... Царити тобѣ и панувати на свѣтѣ а не таку поталу переносити... Ой, Боже мѣи, Боже! а я прийти до тебе бояла ся... ще абы и мене не выбивъ... Моя-жь

ты золотенька, може ты менѣ, вечеркомъ, зб два куснички цукру принесешь... Я тутъ на тебе ждати буду... страшно щось въ животѣ розболѣло, наварила я собѣ „становнику“, але надто гѣркій, посолодити треба...

Франка наразъ перестала плакати.

— Вже вѣнъ мене нѣколи не буде бити — шепнула.

— Чому? — поспытала жebraчка.

— Вже я ему такъ зробила... що не буде...

— Моя-жь ты миленька, а що-жь ты ему зробила?...

Зѣ-тиха, грубо, напѣрно Франка кинула выразъ:

— Отровла!

— Во имя Отца и Сына!... чи ты збожеволѣла Франка, щобы такі рѣчи говорити? — крикнула Марцеля.

— Може и збожеволѣла-мь, але вже вѣнъ на сѣмъ свѣтѣ не буде...

Дрожь порывала купу лахманѣвъ, що стояла передъ нею.

— Исусе найсолодшій!... Франка не брешешъ?

Ударила ся кулакомъ въ груди.

— Бѣг-ме! — вѣдповѣла.

— Ратуйте люде! Господи, Исусе Христе!... Отче нашъ, иже Еси на небесахъ!... Святый Антоніе Печерскій, Найсвятѣйша Мати Божа... Во Имя Отца и Сына и святого Духа... Господи... помилуй.., — Путаючимъ ся въ губѣ языкомъ, дрожачи, хрестила ся, и въ задъ подаючись, плела Марцеля, а синіи еи очи, пѣдъ червонными опухлыми повѣками, стовпомъ ставали.

— Ахъ, шельма зъ тебе! ахъ чортъ же тебе покусивъ! Ой, голово-жь моя нещаслива! чого-жь я тутъ прийшла! на що ты менѣ се сказала... ще й на мене ли-

хо спаде... — ахъ ты вѣгднице! чи въ тобѣ людской душѣ не було!...

Наразъ, зб стороны Павловой хаты, зъ подвбря, давъ ся чути кликъ :

— Уляна! Уляна! Уляна!

Бувъ се голосъ крѣпкій звнкій, могучій, але вельми чудный, болемъ перенятый, помочи призываючій. Франка цѣла впередъ подалась въ напрямъ того голосу, а вбдтакъ мовъ стрѣла сама побѣгла. До ббчной стѣны хаты прилягла и зъ-за угла ея на подвбре глядѣти стала. Павло стоявъ передъ дверми, лицомъ до подвбря Козлюкбвъ звернений, и чимъ разъ слабше, тихше кликавъ Уляны. Дѣти бавили ся заразъ за воротами, але на сей еликъ нѣякои уваги не звертали; Уляна же вкбнци зъ глубины коморы обзвала ся :

— А чого?

— Ходи! — еликаувъ ще Павло; — если въ Бога вѣришь, скорше... ратуй!...

Зъ руками до груди притисненными, хитаючись, до хаты убѣшовъ; Уляна, словами и звукомъ его голосу налякана, выпала зъ обору та скоро бѣгла. Пиляпъ зъ своей хаты выглянувъ и за жѣпкою кликнувъ :

— А чого ты тамъ летишь, Уляно?

— Ходи! хутко! — вбделкнула и до братовой хаты вбѣгла.

Одбсла черезъ добру годину придавленій стогны страдаючого чоловіка, зъ плачливымъ голосѣвемъ жѣнокъ змѣшаній, розлягали ся въ тбй хатѣ, и була въ нѣй така метушня, коли то коло недужого пораютъ ся. Павло, безъ чоббтъ и сѣрака, въ полотнянбй сорочцѣ лежавъ на постели, часомъ стогнаючи и вючись вбдъ зазнаваныхъ въ серединѣ болѣвъ и омѣваня, часомъ успокоюючись на хвили, и лишь безъ вину ослабленнымъ голо-

сомъ просивъ воды. Замѣсть воды давали ему зѣлье, яке Бядося передъ огнемъ варила, передивала, студила, хлипаючи та за голову хапаючи, коли Павло ббльше терпѣвъ и голосиѣше стогнавъ, а коли вбдчувавъ полекшу и втихавъ, зъ запаломъ руками вымахувала и говорила :

— Отъ, що журба може! Всео зъ журбы! Замучила шельма бѣдненького, передъ часомъ въ могилку его друдила! Може ще Панъ Ббгъ дастъ, що вбдбйде... Може зѣлье поможе...

Горячій попѣлъ зъ грубы выгортала, въ мѣшен его высыпувала и Уляву вчила, якъ мае ними брата обладати. Густѣ словы текли по червоныхъ лицахъ Уляны, ревно выповнювала всѣ приказы знахорки и часомъ лишь передъ хату выбѣгала, щобы наглянути за дѣтьми. Пилпъ сидѣвъ на лавѣ нерухомо, засумованый, не маючи нѣчого до работы, тбльки коли разъ Бядося до хорого, що страшно застогнавъ, прискочила и переймаючи крикнула: „умирае, отъ вже умирае! свѣчку, люде змилуйте ся, чимъ скорше свѣчку давайте!“ — посковивъ и зъ своєї хаты кусень грубои восковой свѣчки принѣсь. Чужѣ жѣнки поспѣшно зъ голоснымъ плачемъ еи засвѣтѣли и въ руки хорого вложили. Вбдъ сеи хвилѣ почало ся безвпинне гашенье и засвѣчуванье, подаванье и вбдбиранье хорому свѣчки. Кблько разбв болѣ его збблѣшали ся, запалювали и подавали еи; кблько разбв здавали ся уставати, зъ рукъ ему еи вѣймали и гасили. Тогдѣ то до хаты всунула ся Франка и, неначе мара твха, пересунулась коло стѣны и въ кутѣ хаты усѣла. Нѣкто на се найменшой не звернувъ уваги. Тблька разъ Уляна, потребуючи воды зъ вѣдра зачерети, бо Бядося нове якезъ зѣлье хотѣла варити, — женщину, що коло вѣдра сидѣла, загоисто зъ дороги усунула.

Франка ще глубше въ кутъ засунулась и лбктѣ на

колѣнахъ сперши, лице скрыла въ долоняхъ. Не подняла его анѣ тогдѣ, коли Павло голоснѣйше стогнати починавъ, а жѣнки зъ великою метушнею и плачемъ за-падеву свѣчку ему зъ братомъ подавали, анѣ тогдѣ, коли Данилко до хаты увѣйшовъ и пѣвгелосомъ поговоривши, змѣшанный, зъ похиленымъ лицемъ выйшовъ. Була се вже друга година и страшнѣйша вѣдъ першой метушнѣ, яка була въ хатѣ Павла. Въ половинѣ третон, недужій вже рѣдше почавъ стогнати, успокоювавъ ся; тяжке его тѣло, на постели простягнене, чимъ разъ бѣдше ставало нерухоме; лице, що въ сумерцѣ, слабо освѣченѣмъ горѣвшою на столѣ лампкою, выглядало неначе синьоблѣда, корчами болю выкривлена маска, повертало до звичайныхъ чертъ.

— Лекше тобѣ? — схиляючись надъ нимъ поспытала Евдося.

— Лекше, — слабымъ голосомъ вѣдповѣвъ.

Тогдѣ Уляна зновъ на дѣти собѣ пригадала.

— Пилипъ — скоро звернула ся до чоловіка — иди глянута, чи дѣти въ хатѣ... огонь погаси... бо ще собѣ що злого заподѣюгъ... може Луцько плаче, те при-неси его тутъ.

Пилипъ вставъ и зъ хаты выйшовъ; вже цѣлкомъ смеркло ся; вечѣръ бувъ погѣдний, холодный и звѣзди-стый. Въ сумерцѣ, свѣтломъ звѣздъ освѣченѣмъ, Пилипъ, идучи до ворѣтъ, побачивъ за ними грубу чотирогранну постать людеку, а до ушей его долетѣло пѣвгелосме о-хрипле моркотанье:

— Иусе Назареньсвій, змилосоуди ся надъ нами! Иусе пречудный, змилосоуди ся надъ нами! Иусе, прибѣжище наше, змилосоуди ся надъ нами!

Не було се звичайне моркотанье молитвъ жебрачек, вѣдзывали ся въ нѣмъ: перестрахъ, гроза, горячій кликъ

до Бога о помбчѣ. Однакъ Пилипъ не звернувъ на се уваги, тымъ ббльше, що коли вбнъ наблизивъ ся, тяжка, моркотлива стать вбдступилась и пбйшла въ иншу сторону. Але ледди Пилипъ завертаючи въ сторону своего подвбря, обернувъ ся до нея плечима, вернулась она такожь и колѣка скорыхъ кроковъ за нимъ вчинила. Въ такий способъ она ходила вже близько вбдъ трехъ годнѣ, идучи, вертаючись, на однбмъ мѣсци притопеуючи, присѣдаючи на земли, коли старѣ ноги вбдмавляли послуху и яновъ пбднимаючись, щобы ити, вертати, притопеувати... Молила ся горячо, боролась... И сказати боялась се, що знала, и замовчанье страхомъ ея переймало. Въ першбмъ случаю бояла ся пбдозрѣня, котрѣ на ню такожь могли впасти, клопотбвъ, судбвъ; въ другбмъ переймавъ ея страшный судъ Божій. При тбмъ мило-сердье вбдчувала для того чоловіка, которого стогны ровдавали ся по подвбрю и часомъ ажъ до ея ушей долѣтали та омератѣнье ея переймало для той женщины, котра хвба душъ людскон не мала, коли се вчинила.

— Пилипе! — вкбнци вбдозвала ся -- гей! Пилипе!

Пилипови выдало ся, немовъ бы по-за его плечима яка пила его имя выскреготала. Вже до своей хаты мавъ входить, оглянувъ ся.

— Чого? — поспытавъ.

Зъ купы лахбвъ, що на двоухъ великихъ стопахъ стояла передъ нимъ, выглянуло зморщене, выразомъ грозы выкривлене, лице Марцелѣ.

— Знаешь Пилипе, — почала — знаешь що?... вбнъ... значить Павлюкъ... твбй дѣверъ... отровный!

— Що? — криянувъ Пилипъ.

— Ббгме! — зашепотѣла зновъ жебрачка, — не говори лишъ нѣкому, мбй миленькій, не говори, що се я

тобѣ говорила; бо ще й менѣ бѣда буда... Отруѣ ему стравы всыпала.. не говори лишъ нѣкому, що вѣдѣ менѣ дѣзнавъ ся, если Бога боишь ся. не говори!...

Пилипа наразѣ свѣтло въ очи вдарило. Давно вже думавъ, що она коли-небудь яку страшну рѣчь заподѣе, що всео вчинити може. А тожь! Зѣ-вѣдѣи-жь Павлови та нагла хороба прийшла? Марцеля правду говорить, якъ Богъ на небѣ, правду! За голову хопивъ ся. И обуренье его переняло и чувство тріюмфу: обуренье въ нѣмъ ворухивъ доконаный злочинъ, тріюмфъ вѣдчувавъ на гадку, що Павло вкѣнци самъ переконае ся, яку бѣду и яку небезпечность на себе и на нихъ спровадивъ. Черезъ голову неначе блискавка майнули ему: тюрьма, судъ, Сибѣрь! Въ тюрьму еи возьмутъ, на Сибѣрь зашлють, и всѣхъ ихъ вѣдѣ неи на завсѣгды вызволятъ. Метнувъ ся зѣ мѣсяца, вѣдбпхнувъ Марцелю, коротшою дорогою, черезъ плоты и города до хаты Павла бѣгцемъ гнавъ и до хаты, въ котрой залагла хвидева тишина, зѣ крикомъ влетѣвъ :

— Отъ що! отъ якъ! Знаешъ Павлюку! ты отроеный... жѣвка тобѣ отруѣ дала! чувшь!

Такъ добре почувъ, що немовъ пружиною пѣднятый, цѣду горѣшну часть тѣла зѣ постелѣ пѣднявъ, выпростованный сѣвъ, и зѣ губъ лишъ оденъ, предовгій, пытаньемъ наповненный, звукъ выдавъ :

— Га?

— Отруѣла — повторивъ Пилипъ — до стравы отруѣ всыпала...

Евдося и Уляна руки заломали, а вѣдтакъ копиди ся за головы. Перша до хорого поскочила...

— Ты вѣвъ що нинѣ?

Павло якъ нагло и прямо пѣднявъ ся, такъ нагло и прямо упавъ на постѣль.

— Ъвъ, — тихо вѣдповѣвъ.

— А що ты ѡвъ ?

— Крупникъ — шепнувъ.

— А де той крупникъ ? — заметушилась по хатѣ Ёвдося. Уляна, голосно дыхаючи, зъ перелякомъ на лицѣ, горнецъ зб востромяною въ нѣмъ ложкою зъ землѣ пѣдняла.

— Отъ я тутъ ёго поставила, бо огонь розпалювати спинавъ ..

Здавало ся, що русяве ёи волосье, яке двома пасмами зъ-пѣдъ хустки показувало ся, зб страху ажъ стало надъ чоломъ, такъ зробила ся наразъ розчѣхраною. Пилипъ, такожь зъ розкуйовдженымъ на головѣ волосьемъ, зъ лѣтающими зѣницями, коло вѣдчинныхъ дверей стоявъ; за отвореными дверми въ темныхъ сѣняхъ видѣлось поблѣдле лице Данилка и четверо дробныхъ дѣтей, що въ тѣсный гуртокъ збили ся, зачудовані криками и незвычайною метушнею... Ёвдося горнецъ зъ крупникомъ лѣдъ саме майже лице недужого пѣдсувала.

— Сей крупникъ ѡвъ ?

Але внѣ вже не вѣдповѣдавъ, остовпѣлымъ, блуднымъ, страшнымъ зоромъ водивъ по хатѣ. На скринку Франки въ кутѣ вѣдчинену и на спѣдницю, що лежала коло неи глянувъ; збмнятый, невеликій паперецъ, потоптанный стопами осббъ поряючихъ ся коло него на середину хаты вытягнений, побачивъ; щось собѣ пригадавъ и повѣки заменувъ. Грудь ёго пѣднимала ся высоко, тяжко, але зъ затисненыхъ губъ не выдобувъ ся навѣтъ найлекшій звукъ. Дарма Ёвдося и Уляна питаня свои и розслѣды въ саме ухо ёму выкрикували, дарма ёго за сорочку и рукавы торгали, — зб споченымъ, зъ затиснеными губами, зъ крѣпко замкнеными повѣками лежавъ, иначе мертва тяжка колода, та немовъ нѣчого не ви-

дѣвъ и нѣчого не чувъ. Лишь скорый и тяжкій вддыхъ впевнювавъ про се, що живъ, але невѣстамъ зновъ черезъ голову мельнула гадка, що вже коває, а що симъ разомъ не вѣдьъ звычайной недуги, лишь вѣдь отруѣ въ ихъ пересвѣдченю кбичивъ, тожь острахомъ перенятї, выпраимидись, перехрестились и тихї молитвы стали гворити. Въ тбї тишинѣ, перебивавбї переляканымъ шепотомъ невѣстѣ и трѣскотомъ огню, зъ далека, зъ противного берега рѣки долетѣвъ басовый, предовгїй, въ рбнотмѣрныхъ вѣдступахъ часу кбляеакратно роздакучїй ся кликъ :

— По-роомъ! — По-о-о-ромъ! — По-ооо-ромъ!

Пилипъ, може першїй разъ, вѣдь коли мавъ про-ромъ, на сей кликъ не звернувъ найменшой уваги, але Данилко сейчасъ зъ сѣней выскочивъ, а по хвили вернувъ, голову до хаты востромивъ та голоснымъ шепотомъ закликавъ :

— Пилипе! ходи скорше! „Урадникъ!“

Здалека пбзнавъ добре ему знакомї конѣ лолїцїйного урядника и голосъ его фѣрманя. Пилипа немовъ бы щось въ гору пбдквнуло, такъ пбдскочивъ въ млѣ ока зъ хаты выпавъ, а вѣдтакъ „шостѣ“ зъ-пбдъ стѣны своен хаты хопивши, безъ шапки, цѣлый вперѣдъ поданый, збѣгъ зъ горы.

— Отъ слава Богу, — кликавъ, — отъ Господь милосердный самъ его тутъ збславъ! Отъ въ пору прихавъ!

Нѣчого въ тѣмъ дивного не було, що теперь прихавъ, бо въ тѣмъ мѣсци дуже часто черезъ Нѣмень переправлявъ ся, коли мавъ выповняти урядову роботу по обохъ сторонахъ рѣки. Але Пилипъ, судьбу самого Бога въ тѣмъ доглядѣвъ и зъ „шостомъ“, котрый высоко ему надъ головою сторчавъ, бѣгъ до рѣки; Данилко же зъ

такимъ самымъ приборомъ бѣгъ за нимъ. Тожь вскорѣ на сталевой рѣдѣ, въ сумрацѣ прозрачнѣмъ вѣдѣ свѣтла звѣздѣ, чорный поромъ въ двома чорными постатами людскими, що то хилили ся, то простували ся, та кидали на воду сухй, вкбснй чорнй черты, переплывавъ тихо, скоро, неначе мара, вповперекъ рѣки.

Свѣтлиця Павлова на коротку хвилю выпорожнила ся. Уляна побѣгла до своєї хаты, щобы старшій дѣти уложити до сну, а найменше бодай побачити и огонь погасити; Евдося въ противну сторону, по зѣлье вѣдѣ „завдана“, якъ могла найскорше, потюпала. Мала одно, такъ знамените и выпробоване, що хочъ бы не знати що кому було „завдане“, выпроваджувало се „завдане“ зъ тѣла. Если-бъ була перше знала, вѣдѣ чого Павлюкъ слабый, була бы вже давно се зѣлье зварила; за те-жь теперъ за нимъ бѣгла. Коли въ хатѣ зробило ся пусто и тихо, Павло пбднявъ повѣки.

— Франка! — промовивъ слабымъ голосомъ.

Въ кутѣ, мѣжь ведромъ зъ водою а господарскими и рыбацкими приборами, давъ ся чути легкій шелестъ и тиха, скорчена, пригорблена, зъ головою и чоломъ завиненымъ мокрою шматою, неначе мрачна, прибита мара, выхелила ся зъ него Франка. Кблька крокбвъ впередъ поступила и зъ руками, що корчево на грудяхъ сорочку затискали, зъ лицемъ похиденымъ и очима въ землю востромлеными, станула.

— Франка, — слабымъ и повбльнымъ голосомъ почавъ Павло — чи се правда?

Мовчала.

Франка, — промовивъ зновъ, — ты нѣколи не брехала.. Скажи и теперъ справедливо, чи се правда?

— Правда, — вбдповѣла.

Павло зновъ замкнувъ повѣки. Однакъ не зойкнувъ,

*

нічога не сказаў, лішь сільнѣйшій пѣтъ облівъ ему чоло а губы затиснулісь ще крѣпше. Франка стояла все на аднымъ мѣсці, въ огонь нерухомо задвѣлена. Въ выразѣ ея очей не было анѣ страху анѣ жалю. Не мали они въ сѣй хвилі ніякого означенаго выразу. Малювало ся въ нихъ мовь бы безъ мысли остовпѣнье, перебиване лишъ часомъ глумливыми огниками. Наразѣ въ сѣняхъ роздали ся приспѣшеній крокн. Пилипъ, безъ шапки, задыханый, зъ розбуренымъ волосьемъ и торжественнымъ выразомъ лица, приступивъ до недужаго:

— Не гнѣвай ся дѣверъ — рѣшучимъ голосомъ вымовивъ — заразѣ „урадникъ“ тутъ прийдѣ, щобы сю шельму взяти...

Тѣ слова немовъ бы зъ тяжкаго сну пробудили Франку; задрожала цѣлымъ тѣломъ, переймаючо крикнула и до дверей кинулась. Але заступила тѣ дорогу Уляна, котра зъ немовлятемъ на рукахъ вертала, а за вѣлька хвилі убѣйшовъ до хаты той самыи чоловѣкъ, въ одагу зъ лысучыми гудзиками, котрый передъ двома лѣтамі, сидачи на бричцѣ, розмавлявъ тогдѣ зъ Павломъ про загибшу Франку. Черезъ вѣлька хвилі панувавъ тутъ гамбръ голосовъ и метушня людскыхъ кроковъ. Пилипъ, Уляна, Евдося, що зъ своимъ зѣльемъ вернула, разомъ говорили, розповѣдали, свѣдчили, горнець зъ крупникомъ показували, Франку, котра дрожачи на цѣлымъ тѣлѣ, ще вѣлька разовъ кидалась до дверей, спинювали и въ глублину хаты попыхали. Поліціантъ слухавъ, дивувавъ ся, уносявъ ся, до Павла наблизивъ ся та ставъ ему розличий пытавня завдавати. Але Павло, зъ заменеными очима, зъ затиснеными губами, цѣлою довготою свого тяжкаго тѣла на постели вытягненый, лежавъ неначе колода нерухомо, мовчавъ неначе грѣбъ и ажъ тогдѣ пѣднѣвъ

взбръ, коли урядникъ розказуючимъ голосомъ промовивъ до Франки:

— Ну, одягай са, а скоро... на прогулку поѣдемо !...

Вѣдтакъ говоривъ ще Пилипови, що до высшего уряду си нинѣ везти вже пѣсно, тожь ся любя пташина у него переночув. До мѣсця, де мешкае, недалеко, чотири версты, а вѣнъ нинѣ стѣльки мавъ роботы, що хоче хочъ кѣлька годинъ спокѣино переспати. За те-жь завтра раненько дальше си повезе.

— Вже лишъ зъ-вѣдси си собѣ заберѣть! Змилуйте ся, заразъ заберѣть!

Павло, не роблячи найменшого порушеня, розмовы двоухъ мужчинъ слухавъ, а очима за Франкою водивъ. Дрожачи на цѣлѣмъ тѣлѣ, тиха, неначе грѣбъ, выповнювала приказъ урядника и одягала ся. Чинила се навѣтъ зъ розмыслѣмъ и деякою старанностью. Цѣлѣмъ не звертаючи уваги на присутствѣ кѣлькохъ мужчинъ въ хатѣ, перемѣнила згрѣбну спѣдницю на сю мѣску, зъ оболочеными заставками, котру пѣдняла зъ землѣ, надыгла панчохи, новѣ черевник, ватовану камизельку, и знявши зъ головы полотняну шмату, вовняну хустку на голову закинула. Тогдѣ урядникъ взявъ си за рамя та до дверей повѣвъ. Коли обое черезъ хату переходили, Павло мѣгъ бачити выразъ си погляду. Ишла тихо и дуже послушно, на цѣлѣмъ тѣлѣ дрожала, а очи си, розширенѣ и нерухомѣ, выявляли смертельный перестрахъ.

Пилипъ вѣдѣвъ урядника ажъ до брочки, а жѣнии наблизили ся до Павла.

— Лѣшише тобѣ, Павлюкѣ, — пытали ся.

— Вже цѣлѣмъ добре, — вѣдповѣвъ.

Брехавъ. За мало отруѣ споживъ, щѣбы умерти вѣдъ неи, за богато, щѣбы такъ скоро подужати. Найбѣльше доскулюющѣ бохъ вже минули, бо организмъ его,

сильный и здоровый, съ убійчимъ элементомъ успѣшну борбу вѣвъ, а допомогли ему до неи троха и лѣви Евдосѣ. Але въ серединѣ вѣдчувавъ ще болѣ, котрѣ однакъ мѣгъ вже затанти.

— Напий ся зѣля! — просила Евдося.

— Давай! — вѣдповѣвъ, и зѣ поданого собѣ горнца выпивъ стѣлько, скѣлько велѣла.

— Добре? — поспытала стара лѣварка.

— Добре, ино дуже спати ся хоче.

— То и слава Богу, що спати хоче... то и здоровъ буде... — порѣшили жѣнки, вѣнъ же-жъ озвавъ ся:

— Спаси-бѣ вамъ, мои дѣточки, и за помѣчь, и за ратунокъ и за добре сердце... Теперь вже идѣть спати, спѣчнѣть... вы дуже коло мене натрудили ся.

Евдося вѣдозвала ся, що ночувати при нѣмъ буде.

— Не треба менѣ тебе, кумо, — вѣдповѣвъ, — нѣкого менѣ не треба... Загасѣть огонь та идѣть собѣ... вже надто сомъ мене морить...

Цѣлкомоъ успокоенѣ загасили въ грубѣ огонь, лампеку на столѣ и вышли. Коли ихъ кроки и тихѣ разговоры у вѣдали замовкли, Павло зѣ голоснымъ стогномъ поднявъ ся на постели, ноги спустивъ, усѣвъ и, зѣ лицемъ низько опущенымъ, нерухомо сидѣвъ. Чому такъ напѣрно зѣ хаты всѣхъ выправлявъ? Чому бажавъ самый лишитись? За-для того, чтобы на самотѣ и тишинѣ розважити надѣ снѣтъ, що ему въ головѣ мелькнуло вже тогдѣ, коли Франка, вѣдъ урядника до дверей ведена, переходила близько его постели, дрожача, послушна, зѣ смертельнымъ переетрахомъ въ очахъ. Тогдѣ мелькнула ему така гадка въ головѣ: „Отъ вже пропаща она на вѣки! До тюрмы, на Сибирь пѣйде и нѣякого вже спасеня для неи анѣ на сѣмъ анѣ на тамтѣмъ свѣтѣ не буде!“ А опѣсля, неначе вѣдгомѣнъ, що здалека, здалека

доходить, линули до него слова, якѣ колѣсь передъ престоломъ въ церквѣ вымавлявъ: „и не опущу тебе ажъ до смерти“. Довго въ пѣтмѣ, залягаючѣй хату, володѣло гробове мовчанье, ажъ може по годинѣ розлягли ся посередъ неи пѣвголосомъ выговоренѣ слова:

— Не опущу тебе ажъ до смерти!

Рѣвночасно майже блыснуло синє полумя запаленои сѣрички; Павло хитаючись, поступивъ кѣлька крокѣвъ и засвѣтивъ лампу.

У вѣкнахъ Козлюкѣвъ було вже цѣлкомъ темно, всѣ тамъ въ цѣлѣмъ селѣ вже спали. Павло влякнувъ передъ постелею и ажъ до землѣ збгнувши ся, ставъ въ-пѣдъ неи якусь тяжку рѣчь вынимати. Зъ трудомъ ему се ишло, кѣлька разѣвъ выпростовувавъ ся и спочивавъ, стогнавъ. Терцѣвъ ще дуже, и чувъ, що слаблений, але такъ само, якъ передъ кѣлькома годинами дѣяло ся зъ Франкою, одна якась гадка, одно якась чувство подкрѣпляли его нервы, заглушували бѣль, додавали силы. По кѣлькохъ минутахъ высунувъ вже цѣлкомъ велику скринку, оковану зелѣзомъ, на ключъ зачинену. Ключемъ, що въ кишени свого сѣрака найшовъ, вѣдчинивъ он и зачавъ найперше тѣ одяги лѣтнѣ и святочиѣ зъ неи выкидувати. Рухи его ставали що-разъ бѣльше нетерпеливѣ и послѣшнѣ. Не мавъ часу стратити. Сеи ночи, якъ найскорше, або вже нѣколи.

Втягнувъ чоботы, сѣракъ надягъ и спѣшивъ, спѣшивъ. Впрядѣ ночь були вже досыть довгѣ, але чотири версты передъ свѣтомъ переѣхати мусѣвъ.. Чимъ переѣхати? Чи Пилипового коня по тихо зъ стайнѣ выведе и до воза запряже? Мѣгъ бы се вчинити, бо нѣколи не замыканой стайнѣ лишъ Курта стерѣгъ, а Козлюки мабуть не пробудили бы ся и не почувли... Однакъ щось го вѣдъ сего стонмувало; не здававъ собѣ яснои спра-

вы, що властиво, але послугувати ся въ тѣмъ случаю Козлюковымъ конемъ, чувъ вѣдразу. „Якъ жиды на Гамана, такъ они на ню увзяли ся, — думавъ; — правда, що и есть за що, але кого она найббльше скривдила? Мене? А тожь менѣ свою кривду простити можна. И що-жь менѣ такого стало ся? Не виру!“ Чувъ, що не вмире. Мимо не устаючихъ ще болѣвъ, знавъ, що не такіи они були бы, если-бъ вѣнъ мавъ умерти. Але Козлюкового коня не хотѣвъ брати. Човномъ ще скорше сю коротку просторонь переплыве, а вѣдъ берега до мешкана урядника може чверть версты. Шапкою накрывъ голову, згасивъ лампу, въ сѣняхъ на помацки найшовъ весло, що стояло о стѣну оперте, хату зъ-внѣ замкнувъ и зъ-горы до рѣки збйшовъ.

VI.

Кбльва годнѣ ночь минуло, пбзанный осбнний розсвѣтъ погаснѣвъ на небѣ звѣзды, а надѣ землею и водою клубили ся вогкѣ и холоднѣ мраки, коли човно зѣ двома людьми, що въ нѣмѣ сидѣли, до берега пбдѣ село причалило. Чи силы завели Павла и, веслючи слабо, плывѣ въбнѣ поволи, що такѣ нескоро вернувѣ? Але бо то й не вертавъ самѣ оденѣ; поволи, хочѣ широкнѣмѣ крокомѣ, входивѣ на гору, голову мавѣ похилену и запалѣ шокн, вельми блѣдѣ. За нимѣ, въ значнѣмѣ вбдѣ него вбддаденю, ишла дробна, скорчена женщина у ватованѣй камивельцѣ, зѣ лицомѣ, що майже цѣлкомѣ скривало ся въ складкахѣ хустки. Коли дверѣ своєї хаты вбдчинивѣ и до снѣей убѣшовѣ, она станула и за порогомѣ при-стала.

Звернувѣ ся до неї лицомѣ и сказавѣ :

— Ходи!

Переступила порбгѣ, черезѣ снѣи за нимѣ перейшла, до хаты убѣйшла и зновѣ коло дверей станула, такѣ нерухома, немовѣ бы слѣпа була, або немовѣ бы не знала, що почати и куды ити. Павло тяжко сѣдаючи на ослбнѣ зновѣ сказавѣ :

— Роздягни ся!

Лишь хустку повбльнѣмѣ рухомѣ зѣ головы зняла,

вдкрываючи чорне, розпущене, побурене волосєе и восково-жовте лице, зъ посинѣлыми губами та опущеными повѣками. Руки еи повадовжъ тѣла опали; выглядала цѣлкомъ такъ, якъ часомъ злочинцѣ, що передъ лицемъ суду стоять, виглядають; все въ нѣй виявляло страшный, придавлюючій тягарь сорому. По хвили повѣки еи дрогонули кблька разбѣв и пбдняли ся, а очи, що стрѣнулись зъ очима Павла, почали наповнюватись слѣзами. Нѣ словечка, тихо, зъ очима по самъ край наповнеными слезами, два кроки вчинила и, рбножъ о кблька крокбв вбдалена вбдъ Павла, збгнулась передъ нимъ цѣлымъ тѣломъ, скоро, а такъ низько, що волосєе еи своими кбнцями землѣ досягнуло. Такъ за зазване добродѣйство дякуючи, або просячи о него, кланяють ся часомъ мужика и мужички. Мабуть се видѣла веразъ, и теперъ, въ такій самый способъ поклонивши ся Павлови, скоро звернулась до дверей та выйшла въ сѣней. Вбнъ рукою перевѣвъ по очахъ и мокру долоню вбдъ нихъ вбднйавши, тяжеу голову на нѣй оперъ. Такъ пересидѣвъ кблька хвиль; Франка зъ сѣней не вертала. Вставъ, вбдчинивъ дверѣ, и въ темнбмъ кутѣ доглянувъ еи, якъ стояла зъ чоломъ до стѣны припертымъ.

— Ходи! — сказавъ зновъ.

Послушно увбйшла и передъ печею лицемъ до хаты звернена станула. Павло усѣвъ на ослонѣ та поволи слабымъ голосомъ ставъ говорити :

— Ще и сей разъ выратувавъ я тебе, хочъ ты великого грѣху допустила ся... але якъ бы ты тамъ остала ся, то ты бы вже погибла на вѣки, а тутъ може ще скаменеш ся, може хочъ теперъ лютости своєї налякаеш ся и прийдеш до стямки... Пожалѣвъ я тебе, ой, якъ пожалѣвъ! а до того и присягавъ, що до смерти тебе не опушу. Присяга не жарть. Коли я присягнувъ,

що не опушу, такъ и не опустивъ... и до смерти такъ, якъ присягнувъ... не опушу...

Трудно було ему говорити; але видячи, що нерухомо, остовпѣла стоить, докинувъ ще:

— Ну, чого такъ стоишь?.. розпали огонь, бо зимно въ хатѣ и „гербаты“ звари для себе самои и для мене... Роби, що хочеш и що треба. Ты тутъ така сама господиня, якъ и перше була...

Якого рода силу мѣстия въ собѣ послѣднїй его слова, що немовъ огняна куля, немовъ могучїй ударъ, въ саму здае ся грудь сеи женщины поцѣлили? Захитала ся на ногахъ, колѣна збгнули ся пѣдъ нею, и зразу червонымъ румянцемъ, а вѣдтакъ слѣзами облита, на землю упала. Не кричала, не голосила, не стогнала; противно чоломъ до землѣ припала, черезъ кѣлька хвиль лежала, неначе грѣбъ тиха, а се, що жила, виявляли лишъ ритмичнїй рухи еи плечей, высоко пѣднимаючихъ ся и опадаючихъ въ ревнѣмъ плачу, але такъ тихѣмъ, що найлегшого голосу навѣтъ не выдобувавъ зъ иен. По кѣлькохъ хвильяхъ збрвала ся и огонь стала розпалювати. Робила се тихо, скоро, ревно. Павло на постели зъ замкненими очима лежавъ, а на ослонѣ, нѣчимъ не прихрытый, въ грубѣй сорочцѣ, котра вѣдслонювала ему грудь и нагї ноги, спавъ малый Хтавіянъ. Пѣдчасъ вчерашнои метушнѣ, утомленый сонностью, влѣзъ тутъ, заснувъ и спавъ дотеперь, скорченнїй вѣдъ холоду. Переходячи, Франка доглянула его и хусткою, котру передъ тымъ мала на головѣ, его вкрыла. Въ четверть години опбсѣя, зеленаву склянку зъ чаемъ до Павла понесла, але заки еи подала, чуднымъ ваганьемъ знята, посередъ хаты пристанула. Думала, що буде бояти ся пити се, що она ему подавала. Але вѣнъ не боявъ ся; простягнувъ руку, склянку взявъ и навѣтъ зъ жаждою, выкликаною

ослабленьемъ и утомленьемъ, ставъ пяти сей чай. Франка адалека глядѣла, глядѣла, якъ пивъ, ажъ наравъ наглымъ рухомъ обѣ долонѣ до лица притиснула такъ крѣпко, немовъ бы бажала, щобы до неѣ прѣросли и на вѣки вже передъ нимъ еѣ засловили.

— Напий ся чаю, возьми подушку и засни, — вѣдознавъ ся Павло, и очима на одну зъ двоухъ подушокъ, що на постели лежали, вѣазувавъ.

— Не треба, и камизельку пѣдъ голову пѣдложивши, высплю ся... — тихо вѣдповѣла.

Павло замкнувъ очѣ. Смертельна утома малювала ся на его лицѣ. Вскорѣ глубоко заснувъ.

Козлюки о поворотѣ Франки тогдѣ дѣбнали ся, коли Уляна, вно пробудивши ся, пригадала собѣ хоробу брата та щобы довѣдати ся, що зъ нимъ дѣе ся, заглянула найперше черезъ вѣкно до его хаты. Заглянула, сплеснула рукама и стрѣлою пустилася до своей хаты.

Побачила, що на постели глубоко спавъ братъ, а на ослонѣ зъ головою зложеною на звинену камизельку, зъ широко отвореныма очима, лежала Франка. Чары, чортѣвскѣ справы та рѣзанѣ ишѣ справы до головы їѣ прѣйшли, и зъ крикомъ пробудила чоловѣка, котрый ще спавъ, та про очевидне чудо ему розповѣдала. Але Пилипъ лишъ хвильку помовчавъ, а вѣдтакъ дуже добре догадавъ ся, якѣ въ тѣмъ нечаянѣмъ поворотѣ Франки до дому чоловѣка дѣлали чары и чудеса.

— Твѣѣ братъ здурѣвъ! — гѣвно кливнувъ, а коли Улянѣ здогадъ свѣѣѣ розповѣвъ, она выбухнула плачемъ и такожь повторала:

— Здурѣвъ! цѣлкомъ таки здурѣвъ! Чи я коли надѣяла ся, щобы вѣнъ бувъ такий дурный и такий прѣдурковатый.

Иишоѣ назвы для вѣчнику Павлового не мали; гѣѣ

вали ся на него, водказували, немовь потроби́и ходили; Пилипъ навѣтъ укладавъ ѳхати до мѣста и обжалувати передъ высшимъ урядомъ якъ Франку такъ и „урядника“, котрый ен зъ арешту выпустивъ; ходивъ навѣтъ до старшихъ господарѣвъ и радивъ ся ихъ въ томъ; але коли се проводокло ся днѣвъ два, три, охолонувъ звѣльна. Уляна рѣвножь почала застановлятись надъ тымъ, що Павлюкъ ен, коли батьки померли, на своихъ рукахъ выховавъ, пѣвъ городу свого въ придаве ѳй давъ, се и те завсѣгды для неи робивъ, позичавъ, помагавъ, радивъ... И на будуче такожь неравъ мѣгъ бути придатный, ой и якъ придатный, при стѣльки дѣтяхъ, а невеличкѣмъ куснику землѣ! Розважуючи надъ тымъ всѣмъ, плакала и до чюдѣка говорила:

— А може вже, Пилипе, всѣмъ дати спокѣй! Може най вже и по его воли буде! На що намъ ен переслѣдувати? Най вже ен самъ Господь Богъ карае! Хаты и дѣтей стеречи будемо... а Павлюкови вже лѣпше не противѣмъ ся...

Пилипъ дорѣкавъ, не годивъ ся, щоденно грозивъ ѳхати до мѣста, але не ѳхавъ и нѣякихъ иншихъ крокъ не робивъ; такожь вагавъ ся и надумувавъ ся. Памятавъ доброту шваґра и жаль ему було нарушити зъ нимъ згоды. Гнѣвъ и ненависть противъ Франки охолонули тымъ лекше у Козлюкѣвъ, що не бачили ен цѣлкомъ. Євдося, котра мимо гнѣву, якій Павло у неи выкликавъ своимъ поступкомъ, не выдержала и пѣйшла разъ навѣдатись, що зъ нимъ бѣдненькимъ дѣе ся, розказувала, шо вѣнъ здоровъ, тѣльки ще дуже ослабленный, все лежить и не выходитъ зъ хаты. Франка передъ нею такъ сховаала ся въ кутъ сѣней, що ен цѣлкомъ не могла бачити; але Павло, здоровъ а навѣтъ и веселый, сказавъ ѳй, що ще два, три днѣ вѣдпочне собѣ, а вѣдтакъ

пбйде на рўку. Рўвножь споглядаючи у вўкно гаворывъ, що гарна погода не довго вытримае, и що скоро, скоро вже пбчнуть ся великї вўтры и дощѣ. Коли-жь ему про Франку натакнула, головою похитаеъ и сказаеъ :

— Уже она теперъ не така, якъ була! вже схаменула ся и буде добра... Якъ Богъ на небѣ... теперъ вже буде добра!

Такъ думаеъ справдѣ, такого постепенно набираеъ пересвѣдчена, коли, на постели простягеныи, немовъ по великихъ трудахъ вѣдпочиваючи, водивъ взоромъ за ея тихими теперъ, несмѣлыми, майже покбрливими рухами. Нѣколи не приближуеъ ся до него, навѣть если ему що подаеъ, щобы не зблизитись, руку въ цѣлу довжину простягала. Нѣколи такожь перша до него не промавляла, а если вбнѣ взыеъ ея до розмовы, вѣдповѣдала тихо, вѣчливо, але урываными словами та зб спущеными очима. Зараеъ першого вечера по своѣмъ поворотѣ вбдѣ „урадника“ грубе рядно на ослонѣ застелила, камизельку свою пбдѣ голову собѣ пбдложила, и лишъ на половину роздвѣнена, кусникомъ старого килимка вкрыта, лягла до сву. Надармо кблька разбѣ вѣи повторивъ, щобы одну зъ подушокъ пбдѣ голову взяла, або и на постели лягла, а вбнѣ буде на ослонѣ спати.

На перше предложенье корогко, але рўшучо. вѣдповѣла :

— Не хочу, не треба!

На друге зъ слабымъ вѣдголосомъ давномъ своен нетерпеливости буркнула :

— Ще чого!

Коли Хтавианъ разъ наперѣ ся спати коло нея, сразу вговорювала его, щобы на постѣль влѣзъ и коло „татка“ спавъ, а вѣдтаеъ Павла попросила, щобы дитину ввзяеъ до себе. Въ сѣи просьбѣ звенѣло wyraзно щось

немовъ перестрахъ. Здавати ся могло, що гадка, якъ се дѣточе тѣло пригорне ся до неї, трѣвогу въ нѣй будила. Трѣвога такожь, жахъ навѣтъ, до перестрахи доходячій, малювали ся часто на еї лици, безъ нѣякои властивои причини, немовъ-бы пдѣ впливомъ гадокъ, що повставали въ еї головѣ, або маръ, котрї передъ очима маячилися. Робила все, що лишъ въ хатѣ робити було; замѣтала, варила, досвѣта або сумеркомъ, мабуть за-для того, щобы не стрѣчати ся зъ людьми, зб дзбанкомъ по воду ходила — зб дзбанкомъ, бо вѣдра не могла бы унести. Навѣтъ разъ спекла хлѣба; вѣдъ часу до часу такожь шити брала ся. Все те робила скоро, тихо, рев-но; але часто посередъ працѣ нечаяно приставала, немовъ-бы обезсилена, або страшными думками опанована, и передъ огнемъ або посередъ хаты, зъ горницемъ або мѣтлю въ рукахъ ставала нерухомо, выцяливши въ пр-стбрѣ неразъ мрачнїи и розжаленїи, але далеко частѣйше смертельнымъ страхомъ наповненїи очи. Навѣтъ разъ выдала крикъ переляку.

— А що? — вѣдвертаючи лице вѣдъ стѣны, поспытавъ Павло.

Схаменула ся, немовъ-бы опритомнѣла, та нерадо вѣдповѣла:

— Нѣчо. Я дуже налякала ся.

— Чого? — ще поспытавъ.

Не вѣдповѣла, тѣльки хату дальше замѣтати стала.

Ѣму вѣдъ сеї еї тихои покбрливости сердце въ гру-дехъ таяло.

Вѣбнцї поправила ся! Вѣбнцї поборовъ вѣнъ сего чорта, що сидѣвъ въ нѣй! Але тымъ бблшїй жалъ здѣймавъ его надъ нею.

— Франка — вѣдозавъ ся разъ — чого ты, неначе сеї збитый песь, опускаешъ уха та не глядишь менѣ въ

очи. Я-жь не гнѣваю ся на тебе и дуже радый, що ты вже зробила ся добра. Говори собѣ якъ давнѣйше, смій ся, хочь збыткуй. Веселбсь не грѣхъ!

Она слухала его зразу зъ непокоемъ, вѣдтакъ зъ зачудованьемъ, ажъ вѣдвернувши ся скоро, верхнюю сторону руки очи собѣ закрыла и коротко, глубоко заридала.

Инымъ разомъ, коли лежавъ, закликавъ ея до себе, а коли, якъ завсѣгды, о два кроки вѣдъ него станула, промовивъ :

— Чого ты боишь ся, Франка? Чого ты неравъ така наполохана, немовъ бы мерця передъ собою бачила? Може ты кары Божои за все, що злого зробила, боишь ся? Не бѣй ся! Уже я тобѣ кажу, не бѣй ся! Высповѣдаешь ся! Господа Бога перепросишь, а вѣдъ тобѣ простить!

— Дурница Господь Богъ! — тихо буренула; вѣдъ не хочачи вѣ тѣй хвили вѣй перечити, говоривъ дальше:

— Ты ще не стара, добрымъ житьемъ зло спокутуешь и надгородишь. Отъ и я незабавомъ цѣлкомъ вже подужаю, Козлюкѣвъ за тебе перепрошу... будемо собѣ все жили вѣ здоровлю, згодѣ, гараздѣ... а опбселя Хтавіянъ пѣдросте... рыбу зб мною стане ловити.

При послѣднихъ словахъ усмѣхъ розширивъ ему губы, вѣдтакъ розлягъ ся по цѣлбмъ блѣдбмъ та худбмъ лица и зновъ обливъ чоло блескомъ, похожимъ на жѣсичне свѣтло.

Она слухала; червонѣ, якъ кровь, румянцѣ выступали на ея щокн, ажъ наразъ, тогдѣ власне, коли вѣдъ простягнувъ руку, щобы пригорнути ея до себе, до дверей винулась, выпала до сѣней и вѣлька годичнѣ зъ вѣдтамъ не вертала.

Однакъ вѣ сѣняхъ не сидѣла, зъ хаты выховзнула, и

ббчву стѣну еи оббйшла и на краю горы, мѣжь посох-
лымъ бадьлемъ допуху и будакбвѣ усѣла. Сидѣла тамъ
може зѣ четверть години, коли почула за собою кроки,
що зѣ шелестомъ ломили сухе бадилье и траву. Зѣ-по-
за одной стодола выйшла Марцеля.

— Франка, — вбдоввала ся зѣ далека несмѣло.

Вбдвернула голову.

— Ходи! — вбдиовѣла.

Жебрачка поволи пбдходила. Не була певна, чи
Франка знае про се, що она еи выдала передѣ Пили-
помъ. Трохи бояла ся еи гнѣву, але-жь бо й дуже ба-
жала дбанати ся вбдѣ неи про все, що лучило ся, и
користяй зѣ нею зносины зновѣ навязати.

— Якъ же-жь ты, кбточко, маєшь ся? — почала —
слава Богу що тутъ сидишь... а люде вже Богъ знае що
говорили...

— Люде нѣчого не знають — заговисто крикнула
Франка — я одна все знаю... люде дурнѣй, злѣй, негбднѣй...
вбнѣ оденъ добрый...

— Кто, серденько, кто такѣй добрый? — пытала въ
найвысшбмъ степени зацѣввлена Марцеля.

— Сѣдай, то все розкажу.

Розрадована запросинами, купа лахбвѣ заразѣ ко-
ло неи въ бодякахъ присѣла; Франка немовъ бы ѣй се
все, що въ собѣ мѣстила, страшно тяжело, немовъ бы
сей тягаръ хотѣла выкинути зѣ себе, та! давнюю свою
мовою скорою, живою, неповздержною стала говорити.

Розказувала про се, якъ урядникъ привѣзъ еи до
свого мешканя та въ зимнѣй коморѣ замкнувъ, и якѣ она
терпѣня тамъ перебувала, бо страшно невысказано бояла
ся сего, о чбмъ знала, що мусить еи теперъ стрѣнути.

До тюрьмы ей теперь запроторять, передъ судомъ поставлять, на Сибирь до каторги зашлютъ... Тажъ прецѣ чодовѣка отруила, а за се кара велика, довга; знала про се добре. Въ коморѣ було темно, але на помацци шувала на помостѣ и стѣнахъ якого гвоздя и мотузка; всьо, здае ся, вѣдала бы за кусниѣ мотузка и за гвѣздъ, на котрымъ могла бы повѣсити ся, та вѣдъ всього и всѣхъ втечи... на той свѣтъ, де ей вже нѣхто дѣгнати не може, втечи. Наразѣ, коли такъ мучилась, въ холодѣ и пѣтьмѣ качала ся по земли и головою товела до стѣны, почула голось Павла. Не хотѣла вѣрнати своимъ ухамъ, а все таки бувъ се его голось. Стукавъ до вѣна урядника та просивъ, щобы ему вѣдчинивъ дверѣ. Урядникъ вставъ, вдуствивъ Павла, засвѣтивъ свѣчку, а она скоро побачила черезъ прогалину въ дверехъ свѣтло, и всьо бачила, всьо чула... до сеи прогалины прискочила.

— Що-жь ты бачила, моя миленька? що ты чула? говори! — въ цѣквости а може и зб зворушена дрожащи, поспытала Марцеля.

Бачила она и чула, якъ найперше Павло „урядникови“ почавъ представляти и говорити, що она, Франка, цѣлкомъ невинна, що се лишъ такій сплетивъ та людске балаканье на ню впали, и що вѣнъ чей-же не отровный, жие и нѣякого жалю до неи не має. „Пустѣть ей, пане, и менѣ вѣддайте“, просивъ. Ажъ урядникъ, трохи може и въ доволеня, що хтось ему кланяе ся та майже до нѣгъ припадае, не выдержавъ довше и згодивъ ся ей выпустити. При тѣмъ такъ смѣявъ ся, що ажъ за боки бравъ ся. „Отъ дурака!“ — говоривъ — „такого дурака хибя на свѣтъ не було!“ А Павло на смѣхъ его цѣлкомъ не зважаючи, лишъ ей допоминавъ ся. „То и де-жь она, пане?“ — пытавъ. „Пустѣть ей и менѣ вѣддайте!“ Урядникъ комору вѣдчинивъ и зб свѣчною мусьвъ ей глядати,

бо она, якъ побачила, що Павло до дверей ишовъ, за якусь бочку сховала ся и сеге лишъ бажала, щоби пбдъ землю запасти ся и щезнути. Але Павло зъ землѣ еи пбднявъ, за руку взявъ и до човна свого повѣвъ. Отъ, якъ се було! Отъ, що она бачила и чула.

Вѣбниця замовкла, а Марцеля зъ-разу занѣмѣла, вѣд-тавѣ стала шептати:

— Ой, добрый вѣнъ, добрый! Якъ Исусъ Христосъ добрый! А ты Франка щаслива...

— Най таке щастье чорты возьмутъ! — бурнула.

— Не знаешь ты своего щастья и не розумѣешь... дурна!... почала Марцеля, але Франка нагло ѣй перебила:

— Убивъ вѣнъ мене сею своею добротою, замордувавъ, такъ, що вже жити на свѣтѣ не можу... зъ самого страху жити не можу...

Здрожала цѣлымъ тѣломъ и шепнула:

— Господи Боже! Господи Боже! Господи Боже! Если-бъ я могла, то здае ся, убила бы еи, мовъ ту скажену суку!

— Кого? — поспытала перепугана жебрачка.

Франка шептала дальше:

— Стоить менѣ передъ очима и стоить... куды оберну ся, всюды еи бачу... а така страшна!

— Хто-жъ се такій! моя ты миленька! Хто-жъ се такій безперестанно стоить тобѣ передъ очима?

Франка глянула на ню зачудовано.

— А я-жъ сама! — вѣдповѣла.

— Во имя Отца и Сына, и святого Духа... — почала Марцеля.

Франка за руку еи сѣгнула.

— Нѣчого ты не знаешь и нѣчого не розумѣешь, — зашептала; — самой себе я бою ся... сего, що я зробила,

бою ся... вбѣ сси хвилѣ, коли черезъ прогалину я бачила и чула, якъ вбѣ за мною просивъ „урадніка“, щось менѣ такого вчинило ся, що вже жити не можу... Такъ мене въ серединѣ морить, спати не дає... страшить... Себе самою бою ся и его бою ся... гбрше теперъ его бою ся, аякъ тогдѣ, коли бивъ... очей на него пбднати не можу, соромъ такий!

— Покинь! успокой ся! — вговорювала жебрачка; поважай его теперъ, люби, и немовъ у Господа Бога за дверми сиди собѣ въ хатѣ... и всео буде добре.

Заперечуючо похитала головою.

— Уже я си знаю... она мовѣ та пйачка.. коли твєреза, то добре, а якъ коли упѣ ся, то зновъ ему що такого зробиць...

— Хто? що ты выговорюєшь Франка? Хто такий?

— А я-жь! — зновъ зъ зачудованьємъ вѣдповѣда, и тихо, такимъ голосомъ, якимъ дуже хорѣ люде гово-
рять, жалуватись почала:

— Недобре менѣ.. ой, моя Марцелько, такъ менѣ недобре, що вже й жити годѣ... Яке вже мое житье на сѣмъ свѣтѣ! Руки и ноги маю звязанѣ, бою ся зновъ якого лиха наробити и сего жятя бою ся, що мене зъ нимъ жеде, и всего бою ся... Нѣчо менѣ вже немиле, нѣчого вже не бажаю... Якъ въ могилѣ закопана...

А по хвили мовчана, ще пожалувала ся:

— Такъ менѣ недобре, моя Марцелько, такъ менѣ влє... такъ мене щось въ серединѣ морить... смоктає... ссе...

Зъ трудомъ зъ землѣ пбднесла ся. Холодный вѣтеръ зъ-надъ рѣки повѣявъ, задрожала.

— Зимно!

— Ага — притакнула Марцеля — вже осѣнь... а ты,

моя вѣточка, мое золото, кусничокъ солонинки менѣ дай, бо не маю чимъ теплою страву окрасити...

— Люде говорятъ — десь далеко за рѣку дивлячись, почала Франка, — що коли який чоловікъ вѣшася, тогдѣ завсѣгды великій вѣтеръ стае...

— А говорятъ! — притавнула Марцеля и говорила дальше: — Може завтра Павло на рѣку вже поїде, то я до тебе, моя миленька, прийду...

— Ага! завтра!

— А солонинки дашь?

— Завтра! — повторила Франка и нічого вже не кажучи, зъ руками на груди затиснеными, скорчена, черезъ гущавину зсохлого бадила до хаты поїшла.

Коли увійшла до свѣтлицѣ, Павло коло стола на ослонѣ сидѣвъ, а малый Хтавіанъ, на колѣнахъ его спертый, якимсь оповѣданьемъ, зб звѣннимъ смѣхомъ змѣшанимъ, на цѣлу хату гомонѣвъ.

— А де ты буда? — поспытавъ Павло.

Сказала, що сидѣла за хатою, та що на дворѣ зривае ся вѣтеръ.

— Осѣнь — вѣдповѣвъ, — але нічого. Завтра на рѣку поїду... хочь бы и филя буда велика, теперъ пропасть мякобѣв можна наловити.

Вечеру при засвѣченѣй лампцѣ зѣвѣ. Франка ѣла такожь и дитинѣ давала ѣсти. Если бы въ свѣ хвили який вправный психіатръ на ню глядѣвъ, и видѣвъ сей нерухомый, бездонный; чорный смутокъ, що наповнювавъ ен запалѣ очі, може порозумѣвъ бы, що ен Психе, неначе метеликъ зъ покальченными крылами, побивала ся зновъ надъ самою вузкою чертою, котра розмежувала притомибѣсть вѣдъ помѣшана, розумъ вѣдъ одуру. Але Павло видѣвъ тѣльки, що женщина, котра зъ дитиною на рукахъ противъ него сидитъ, буда спокѣйна, лагбдна,

засоромлена, и думаеъ, що завтра, заки на рѣку поплы-
ве, мусить погодити ся зъ Козлюками та про ню пого-
ворити.

Вскорѣ пбсля вечерѣ, Франка похилила ся надъ
своею скринкою, вынала тверду, рѣзноцвѣтну крайку, що
„дзягою“ называе ся, и нею кафтаеъ собѣ пбдперезала.
Була одягнена въ згрѣбну спбдницю, рожеву запуску и
своѣй мѣскій подертый кафтаеъ. Сей послѣдний перепоя-
сала теперъ досытъ довгою крайкою. Павло не звернувъ
на се нѣякои уваги. Сидячи на постели, ставъ до спана
роздыгати ся и якъ-разъ чоботы вызуваеъ, коли Франка
зъ сплячимъ Хтавіаномъ на рукахъ приблизила ся до
него. Голосно и коротко поцѣлувала дитину въ личко и
положила ея на постели, зараеъ коло него.

— Будь для него ласкавый, такъ якъ бувъ для
мене... вбнѣ нѣчого не виненъ! — шепнула.

Павло зачудуваеъ ся.

— Чи ты здурѣла, Франка? Або-жь я его не лю-
блю и не жалую?

Але она, о кбльеа крокбвъ передъ нимъ стоячи, по-
хилила ся майже до землѣ, такимъ самымъ, що тогдѣ,
коли вбнѣ ея зъ вязницѣ высвободивъ, скорымъ, низъ-
кимъ, хлопскимъ поклономъ. Такъ цѣлкомъ кланяеъ ся
Павло урядникови, коли найперше просивъ пустити ея
на волю, а вбдтакъ коли за ню ему дякуваеъ. Можна
бы подумати, що сѣ его поклоны наслѣдувала. Однакъ
Павло вже нѣчого не сказыаеъ. Кладучи голову на по-
душку, думаеъ:

„Ще соромити ся! Ще не може сего забути, що
вчинила! Но, то й слава Богу! Видко, що схаменула ся
уже цѣлкомъ.“

Такъ думаючи, заснуеъ. Спаеъ и не чувъ, якъ на
дворѣ чымъ разъ збблѣшавъ ся шумъ осѣнного вѣтру.

Рѣвно-жь не почувъ, що середъ ночи дверь хаты легонько скринула.

Рано, ше дуже вчасно розбудивъ его гамбръ людскихъ голосѣвъ, що роздававъ ся близько его хаты, та посередъ котрого чути було, якъ повторяють ся имена его и Франки. Збравъ ся та лишъ въ бѣлю, босый, выбѣгъ передъ хату. Тамъ, де кѣнчила ся загорода Козлюкѣвъ, роздѣлена пѣсковатою дорогою вѣдъ цвинтарного гаю, стоявъ гуртокъ мужчинъ и женщинъ, розбалаканый, крикливый, напуганый зъ вытягненными вказующими пальцами въ сю сторону гаю, де помѣжь двома старыми соснами вносивъ ся тонкй, дуже тонесенькй хрестъ. Павло зъ-помѣжь голосныхъ крикѣвъ та говорѣвъ почувъ кѣлька слѣвъ и до розбалаканого, крикливого, напуганого гурту людей, мовъ божевольный, бѣгъ. Однакъ заки до него добѣгъ, вѣтеръ крѣпко подувъ, а зъ-помѣжь сосонъ выфурла и о кѣлька стѣпъ надъ землею, заводила ся рожева запаска Франки. Крѣмъ сен рожевой шматинки, що въ блѣдѣмъ свѣтлѣ выходячого зъ-за хмаръ сонця колихала ся, Павло не побачивъ бѣльше нѣчого, але всею вѣдгадавъ. Теперь вже вѣнъ си не выратув. Схопивъ ся рукою за плѣтъ, а Бвдося и Уляна, що бѣгли напротивъ него, мусѣли щось страшного на его лица побачити, бо, розгорнувши рамена, обѣ крикнули:

— Ратуйте люде! тримайте! ратуйте! умре! Впаде и умре!

* * *

Не умеръ. Се неправда, немовъ то люде здоровй, сильнй, зъ природы не калъка, умирають зъ причини моральныхъ терпнй. Сильный, здоровый, мужицкй организмъ Павла Кобицкого не подпавъ розкладови, а навътъ не ослабъ въ тбй кблькалътнбй подъви житя, що немовъ огниста блискавка, або бурлива туча перетяла его низьку, рбвну, тиху дорогу. Вдъ наглого забвченя сен подвй богато лтъ вже минуло, а ще нинй можна бачити сего надвмнянського рыбака, якъ вбнй ранкомъ по србнбй рцѣ мчать на встрѣчу рожевбй збрцѣ, або вечеромъ плыве пбдъ хмары и пбтмы вечѣрнй. Коли пбдъ сосновымъ лѣсомъ на пѣсковатый берѣгъ зъ човна виходить, або причалюе до острова, верытого снѣжною бѣлости гвоздиками та лѣсомъ высокои дѣванны зарослого, товаришемъ ему часто буває дитина, десятилѣтний хлопчина зъ волосьемъ неначе лень яснимъ, та великими черными очима. Старый рыбаекъ держитъ ся де-що похило, посивѣвъ, ставъ задумчивый, мовчаливый: дитина жива, смѣлива, личко у неѣ румяне и безвпнино щечече; але вбдразу можна пбзнати, що цѣлковита згода пануе мѣжь ними та що имъ добре зъ собою. Неразъ, коли дитина на довго пропаде въ дѣваннй, по рцѣ роздае ся мужескй клякъ:

— Хтавіянъ! гей! Хтавіянъ!

А зъ гушавины бадила, верытого великимъ, волохатымъ листьемъ, вѣдповѣдае дитячій голосокъ, неначе голосный дзвѣнокъ :

— Ку-ку татку! а куку!

Тогдѣ на суворыхъ губахъ рыбака мелькае усмѣхъ и вѣнъ кличе на дитину, чтобы ему горнецъ, въ который вѣндуе зловлену рыбу, наповнила водою. Хтавіянъ зъ китцею бѣлыхъ гвоздикѣвъ въ рукахъ, зъ-помѣжь дѣванны выбѣгае, на берегу рѣки сѣдае та дивлячись на воду, що до горшка наплывае, зновъ звенить :

— Гуль-гуль-гуль-гуль!

Знать ся дитина щаслива!

А що вѣдчувае, що въ свонхъ безъ кѣнца вандрѣвахъ по водѣ думае сей чловѣкъ, котрый нимъ опѣкуе ся? Нѣхто не знае, бо передъ нѣкимъ вѣнъ не звѣряе ся зъ своихъ чувствъ и думокъ. Люде розказують, що про свою жѣнку висѣльницю водѣ дня еи похоровѣвъ анѣ разу передъ нѣкимъ не натякнувъ, що людского товариства, такъ якъ давнѣйше, не глядае, що такъ якъ давнѣйше, на веснѣ, въ лѣтѣ и осени небо ему хатою а рѣка жѣнкою.

Але въ зимовѣ вечерахъ довгими годинами вѣкно наднѣмняньского рыбака блыщитъ блѣдымъ свѣтломъ лампы, а паробки та дѣвчата, котрѣ тамтуды на вечерницѣ до Козлюкѣвъ ходять, чують по-за тымъ вѣконцемъ безвпинне, монотонне, пѣвголосне бѣмканье. „Служба Божя“ на столѣ розвернена лежить, а надъ нею похиленый высокій и сильный мужчина, зъ наморщенымъ чоломъ и свѣтымъ докѣла лица заростомъ, декотрѣ слова зъ трудомъ сѣладаючи, поводи читае молитвы, якѣ въ стѣй книжцѣ мѣстять ся. Иншой книжке, крѣмъ сего, Павло Кобицкѣй дотеперь не знае и мабутъ нѣколи не пѣзнасть,

бо въ мѣсточку, куды ѣздить, нѣякихъ книжокъ не продають, а мѣжь людьми ихъ роздобути або дѣзнатись про нихъ, дуже ему трудно. За то сю книжку вдѣ першой стороны ажъ до послѣдней перечитавъ вже три разы, а теперъ ставъ вже четвертый разъ читати. Впрочемъ, вдѣ двоухъ лѣтъ на читанье „Службы Божой“ вже менше має часу, бо побѣчь неи вже часто лежитъ вдѣкрытый букварь, вельми старый, пожовкелый, подертый, а надъ нимъ на высокѣмъ стѣльци сидитъ Хтавіанъ, и замотавши руки въ льняной кужели, бомае:

— Б-а — ба, б-е — бе.

Минувшой зимы дѣйшовъ вже бувъ до складана буквы К зъ рѣзными самогласными, але що черезъ лѣто богато зъ того, що навчивъ ся, забувъ, Павло до Б велѣвъ ему вернути. Бомканье Хтавіана звичайно тревае досыть довго, вдѣтаеь дитина засыпiae, а Павло пѣвгосомъ читае „Службу Божу“. Опѣсля вѣкно рыбака залягае пѣтьма и цѣлый сей рядъ хатъ, що на скраю горы надъ рѣкою ровложивъ ся, пѣдъ грубыми покрывалами снѣгу засыпiae глубоко и спокѣино. Крѣжь рѣдкого погавевуана собакъ, або приглушеного стѣнами нѣяня когутѣвъ, нѣякій голосъ живого отворѣня не колотитъ тогдѣ сей бездонной тишины сѣльскои, зимовой ноцѣ; але натомиеть дають ся чути голоса природы.

Неразъ ледяной велить морозу скитае ся по селу, гнѣвно и зъ великимъ стукотомъ ударае то въ одну то въ другу хату, то далеко, то блиаше, тихимъ досканѣемъ вдѣзываетъ довокда вѣконъ, зъ сухимъ трѣскотомъ ходитъ по плотахъ. А зновъ иншими ночами вдѣлиги зѣтхають грудьми вѣтру, тихо и монотонно капотать и плачуть такочими у окапѣвъ сосульками леду, шелепотать мѣжь деревами и таемничими шепотами розбѣгають ся широко по сухѣмъ бадилю городѣвъ.

Але неразъ буває тамъ о много гучнѣйше и грѣз-
нѣйше. Въ темныхъ просторахъ зрываютъ ся скаженіи
органъ вихровъ; воздухъ наповняе ся влекотомъ и верес-
комъ всѣхъ голосовъ свѣта; се гонять за собою вели-
чезніи кули або клубы, трескоты громовъ, гуки пушоч-
ныхъ выстрѣловъ, громы, що зъ безперерывнымъ гурко-
томъ летять вѣдъ кѣнца до кѣнца землѣ, вытье битыхъ
собакъ, крики мордованыхъ, плачъ розпуки, предвѣгн
голосѣння...

Все те наповняе невольнымъ и скаженнымъ гамо-
ромъ темніи просторы, але людей, що сплять подъ нивъ-
кямъ рядомъ крѣвель, снѣговыми покрывалами верытыхъ,
зовсѣмъ не будить.

И лнѣнь, коли морозъ стукае, доскае и трѣщить,
вбдлнги збѣгають, голосать и шепотять, вихоръ завзято
въ просторѣ вые, подъ одною зъ тыхъ крѣвель оденъ чо-
ловѣкъ довго не засыпiae.

Побѣчь него, на постели, журкотить вбддыхъ спля-
чои та до него притуленои дитини, а вѣнъ безсонно гля-
дить въ непроглядну цѣтьму та вслухуе ся въ голоса
природы. Тогдѣ часто въ непрогляднѣй темнотѣ и без-
доннѣй тишинѣ, наповненѣй голосами природы, можна
почути, якъ голосно, многократно повторяють ся удары
пастука въ грудь твердо и крѣпко, та якъ голосно, бла-
гаючи, ревно повтаряе ся многократно шепѣть:

— Боже! буди милостивъ ѣй грѣшнѣй! Боже буди
милостивъ ѣй грѣшнѣй и нещастнѣй!

Переклала

Евгенія Струсевиче.

„Бібліотеки найзнаменитшихъ повѣстей“

ВЫИШЛО ДОСИ :

- Томъ I—III. Въ оборонѣ чести — повѣсть зъ нѣмецкаго *Г. Раймунда*.
Цѣна 2 зр. 50 кр. (Цѣна снижена 1'25).
- Томъ IV. Дымъ — повѣсть зъ російскаго *Ивана Тургенева*. Цѣна 1 зр.
50 кр. (Цѣна снижена 75 кр.)
- Томъ V—VI. Стефанъ Лаврентій — повѣсть зъ англійскаго *Едвардса*.
Цѣна 2 зр. 70 кр. (Цѣна снижена 1'35).
- Томъ VII. Любовь убогаго молодца — повѣсть зъ французскаго *Октава
Фейлста*. Цѣна 1 зр. 20 кр. (Цѣна снижена 60 кр.)
- Томъ VIII. Новорѣчій дзвонъ — повѣсть зъ англійскаго *Кароля Ди-
кенса*. Цѣна 60 кр. (Цѣна снижена 30 кр.)
- Томъ IX—XI. Грошъ а праця — повѣсть зъ шведскаго *Дядька Адама*.
Цѣна 3 зр. 20 кр. (Цѣна снижена 1'60 зр.)
- Томъ XII. Мѣщанское племя, повѣсть зъ нѣмецкаго, *Г. Раймунда*. Цѣна
1 зр. 20 кр. (Цѣна снижена 60 кр.)
- Томъ XIII. Зъ великаго свѣта, повѣсть зъ французскаго, *Октава Фейлста*
Цѣна 80 кр. (Цѣна снижена 40 кр.)
- Томъ XIV. Фромонтъ молодой и Ріслеръ старшій, повѣсть зъ фран-
цузскаго. Цѣна 1 зр. 80 кр. (Цѣна снижена 90 кр.)
- Томъ XV. Золотой чоловікъ, повѣсть *Масра Йокаля*, зъ угорскаго
Цѣна 1 зр. 80 кр. (Цѣна снижена 90 кр.)
- Томъ XVI. Два мѣста, повѣсть *Кароля Дікенса*, зъ англійскаго. Цѣна
2 зр. (Цѣна снижена 1 зр.)
- Томъ XVII. Батько Горію, повѣсть *Бальзака*, зъ французскаго. Цѣна 2 зр.
(Цѣна снижена 1 зр.)
- Томъ XVIII. Князь Серебряный, повѣсть *гр. А. К. Толстого*, зъ російс-
скаго. Цѣна 2 зр. (Цѣна снижена 1 зр.)
- Томъ XIX. Зъ чужихъ зѣльничкѣвъ. I. Збѣрникъ повѣстоукъ и оповѣ-
данъ. Цѣна 1 зр. 40 кр. (Цѣна снижена 70 кр.)
- Томъ XX. Набобъ, повѣсть *Альфонса Додета* зъ франц. Цѣна 2 зр. 70 кр.
(Цѣна снижена 1 зр. 35 кр.)
- Томъ XXI. Батьки и дѣти *И. Тургенева* (зъ велико-рускаго). Цѣна
1 зр. 20 кр.
- Томъ XXII. Власными силами *Вильгельмина Гиллерн* (зъ нѣмецкаго).
Цѣна 1 зр. 20 кр.
- Томъ XXIII. Великій лѣмъ, повѣсть *Юрія Онега* (зъ французскаго).
Цѣна 2 зр.
- Томъ XXIV. и XXV. Вина и кара повѣсть *Федора Достоевскаго* (зъ ве-
лико-рускаго). Цѣна 4 зр.
- Томъ XXVI. Родина Бухгольцѣвъ, образокъ зъ народнаго жита Нѣм-
цѣвъ, *Ю. Стиндога*. Цѣна 1 зр.

- Томъ ХХVII и ХХVIII. *Обломовъ*, романъ *И. А. Гончарова* (зъ велико-русского). Цѣна 1 зр. 80 кр.
- Томъ ХХIX. *Низины*, повѣсть *Елизы Оржешко*, Цѣна 75 кр.
- Томъ и XXX XXXI. *Новый дѣдичъ*, романъ *Масра Йокаля*. Цѣна 1:50 зр.
- Томъ XXXII. *Причепла* — повѣсть *Ивана Нечуя*. Цѣна 1 зр. 50 кр.
- Томъ XXXIII. *Мрѣя* — романъ *Емиля Золя* зъ французского. Цѣна 1 зр.
- Томъ XXXIV. *Панѣ Тереса*, повѣсть *Ержмана-Шатриана*. Цѣна 80 кр.
- Томъ XXXV. *Хмары*, повѣсть *Ивана Нечуя*. Цѣна 1:50 зр.
- Томъ XXXVI. *Чорна Рада, II. Кулиша*. Цѣна 80 кр.
- Томъ XXXVII. *Слѣпый музика*, повѣсть *Вол. Короленка*. Цѣна 60 кр.
- Томъ XXXVIII. *Нотте зум*, романъ *Юрія Еберса*. Цѣна 1:20 зр.
- Томъ XXXIX. *Чайковскій*, романъ зъ козацкой старины *Евгенія Гребляки*. Цѣна 70 кр.
- Томъ XL. *Олверъ Телстъ*, повѣсть *Кароля Дикенса*. Цѣна 1 зр. 30 кр.
- Томъ XLI. *Замокъ Дел*, повѣсть зъ ирландского жита *Ганны Кірі*. Цѣна 1:30 зр.
- Томъ XLII. *Замокъ Дел*, томъ II. Цѣна 1 зр. 20 кр.
- Томъ XLIII. *Дечайтисъ*, повѣсть *М. Родзевичевны* Цѣна 1 зр.
- Томъ XLIV. *Микола Джеря*, повѣсть *Ивана Нечуя*. Цѣна 80 кр.
- Томъ XLV. *Гетьманъ Мазепа*, ист. пов. *Фр. Рагиты*. Цѣна 1 зр. 20 кр.
- Томъ XLVI. *Ришардъ Львине Серце* пов. *Вальтеръ-Скота*. Цѣна 1 зр. 20 кр.
- Томъ XLVII. *Рыбакъ исландскій пов. Петра Люті*. Цѣна 60 кр.
- Томъ XLVIII. *Дворянске гнѣздище ром. Ивана Тургеньева* Цѣна 65 кр.
- Томъ XLIX. *Крісіа ром. Бретъ Гарта*. Цѣна 60 кр.
- Томъ L. *Дитячій хлопчачій и молодечій вѣкъ*, повѣсть *Л. Н. Толстого*. Цѣна 1 зр. 40 кр.
- Томъ LI. *Дневникъ одного панѣ*, повѣсть *Октава Фейлета*. Цѣна 60 кр.
- Томъ LII. *Хамъ*, повѣсть *Елизы Оржешковои* (друкуе ся).

Кромѣ того выйшли накладомъ редакціи „Дѣла“:

1. *Безталанне сватанье* образокъ зъ галицкого жита, написавъ *Василь Баренко*. Цѣна 80 кр.
2. *Мертвѣ душѣ* зъ російского *М. Гоголя* (зъ портретомъ автора.) Цѣна 1 зр. 80 кр.
3. *Походъ Собеского пѣдъ Вѣдены р. 1683*. Написавъ *Стефан Качала*. Цѣна 20 кр.
4. *Оповѣданя О. Я. Кониського*. Передрукъ зъ „Дѣла“. Цѣна 30 кр.
5. *Нашъ коляды*, студія *Ивана Франка*. Передрукъ. Цѣна 20 кр.
6. *Святый вечеръ*, оповѣданье *Кароля Дикенса*. Цѣна 30 кр.
7. *Солдатскій розрухъ*, опов. *Володимира Левенка*. Цѣна 10 кр.
8. *Украинотве на литературныхъ повахъ зъ Месковщиною*, написавъ *И. Баштовий*. Цѣна 50 кр.

Пересылка почтова числится ся окремо.

ВЫИШОВЪ МОЛИТВЕННИКЪ

выданный „Просвѣтою“

въ народной мовѣ, великій, оббйнающій 640 сторѣнъ друку, найповнѣйшій збъ всѣхъ такихъ Молитвенникѣвъ.

Молитвенникъ сей мѣститъ въ собѣ: I.) Молитвы щоденнй раннй и вечѣрнй. II.) Зѣ Богослужена церковного, именно: а) зѣ Вечернѣ, б) зѣ Повечерницѣ малой, в) зѣ Повечерницѣ великой, г) зѣ Утренѣ, д) Литургя св. Іоана Золотоустого, е) Молитвы зѣ часѣ св. Литургйи. III.) Тайны покаяня и пресв. Евхаристйи. IV.) Молитвы для рѣзного вѣку, стауи и зѣ рѣзныхъ потребахъ. V.) Молитвы зѣ часѣ Великого посту. VI.) Молитвы на празники а) Господскй, б) Богородичнй, в) Святыхъ VII.) Молитвы сполученй зѣ вѣдпустами, VIII.) Акаѣистъ до а) Исуса Христа, б) Пресв. Богородицѣ, в) св. Отца Николая. IX.) Молебень до пресв. Богородицѣ. X.) Тропарѣ, кондаки, богородичнй и прокѣмны а) недѣльнй, б) щоденнй, в) на празники Господскй, Богородичнй и Святыхъ, г) на деакй потреби. XI.) Коляды и иншй пѣсми церковной. XII.) Мѣсяцословъ цѣлого року.

Сей Молитвенникъ дѣстати можна въ канцелярйи товариства „Просвѣта“ и въ кингарни Ставропйгйискѣй и перещ. заведеню Мих. Сножарского по такихъ цѣнахъ:

- 1) Молитвенникъ брошурованный . . . — зр. 70 кр.
- 2) оправленый на-пѣвъ въ полотно зѣ одвѣтными вѣдтисками . . . — „ 90 „
- 3) оправленый цѣло въ полотно зѣ золочеными и вѣдтисками . . . 1 „ 10 „
- 4) оправленый язѣ пѣдѣ 3) зѣ додаткомъ золоченыхъ береговъ . . . 1 „ 30 „
- 5) оправленый на-пѣвъ въ шебру зѣ золочеными и вѣдтисками . . . 1 „ 10 „
- 6) оправленый цѣло въ шебру зѣ золочеными и вѣдтисками . . . 1 „ 60 „
- 7) оправленый язѣ пѣдѣ 6) зѣ додаткомъ золотыхъ береговъ . . . 1 „ 80 „

Замовляющй поодиноко Молитвенникъ зволѣтъ прислѣати на оплату почты 20 кр.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 081985407